

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMERİ ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EBÛ FİRÂS el- HAMDÂNÎ VE ŞİİRLERİ

Esra ERDEM

**Kasım-2024
BATMAN**

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EBÛ FİRÂS el- HAMDÂNÎ VE ŞİİRLERİ

Esra ERDEM

**Danışman
Prof. Dr. Yahya Suzan**

Diğer Jüri Yeleri

Doç. Dr. Nafi ARSLAN Prof. Dr. Yahya SUZAN

**Kasım-2024
BATMAN**

TEZ KABUL VE ONAYI

Esra ERDEM tarafından hazırlanan “EBÛ FİRÂS el- HAMDÂNÎ VE ŞİİRLERİ” adlı tez çalışması .../.../... tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Doç. Dr. Nafi ARSLAN

.....

Danışman

Prof. Dr. Yahya SUZAN

.....

Üye

Doç. Dr. Nafi ARSLAN

.....

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Ömer YILDIZ

.....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Murat ÖTER
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdür V.

ETİK BEYANI

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

ETHICAL DECLARATION

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all material and results that are not original to this work.

İmza

Esra ERDEM

Tarih: 28/11/2024

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
EBÛ FİRÂS el- HAMDÂNÎ VE ŞİİRLERİ

ESRA ERDEM

Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Yahya SUZAN

2024, 102 Sayfa

Hz. Muhammed'in vefatından (632) sonra, İslam dünyasını Hulefâ'yı Râşidin olan dört halife ve ardından da Emevîler (661-750) yönetmiştir. Ancak Emevî Devleti'ne karşı oluşan muhalefet gittikçe güçlenmiştir. Sonucunda Emevî Devleti yıkılmış ve yerine Abbâsî Devleti kurulmuştur. Adını Hz. Muhammed'in amcası Abbas'tan alan Abbâsîler İslam tarihinin dönüm noktalarından biri olup siyasi, idari, askeri ve ilmi sahalarda çok büyük değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Abbâsî idari güçlerini kaybettikten sonra emirler özerk hareket etmeye başlamış ve hanedan kurmuşlardır. Hamdânîler bu tip emirlik hanedanının en önemlilerinden biridir. Hamdânîli komutan Ebû Firâs, büyük alimlerin meşhur şair ve katiplerin yaşadığı bir devirde, Seyfûddeve gibi ilim ve sanat hamisi bir emirin sarayında yetişmiş önemli şairlerden biridir. Ebû Firâs'ın kısa şiirleri, kasideleri ve hikmetli sözler ihtiva eden beyitleri zikre değer. Ebû Firâs'ın asıl şöhreti Bizans'taki esareti sırasında ele aldığı "Rûmiyyât"dan gelir. Ebû Firâs el-Hamdânî'nin hayatı edebi ve siyasi kişiliği ile şiirleri belli bir tasnife tabi tutulmuş ve incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Abbâsî dönemi, edebiyat, Ebû Firâs el-Hamdânî, Hamdânîler, şiir

ABSTRACT

MS THESIS

ABÛ FĪRAS AL-HAMDANĪ AND HIS POEMS

ESRA ERDEM

Batman University Graduate School of Education

Department Of Basic Islamic Sciences

Advisor: Prof. Dr. Yahya SUZAN

2024, 102 Pages

Following the death of Prophet Muhammad in 632, the Islamic world was governed first by the Rashidun Caliphs and then by the Umayyads (661-750). However, opposition against the Umayyad State grew increasingly strong, eventually leading to its downfall and the establishment of the Abbasid Caliphate. Named after Abbas, the uncle of Prophet Muhammad, the Abbasids marked a pivotal turning point in Islamic history, bringing significant changes in political, administrative, military, and intellectual fields. As the Abbasids lost their administrative power, various emirs began to act autonomously, forming dynasties. The Hamdanids are among the most notable of these emirate dynasties. The Hamdanid commander Abu Firas was a prominent poet nurtured in the court of an emir like Sayf al-Dawla, a patron of knowledge and arts, during a period rich with great scholars, famous poets, and scribes. Abu Firas's shorter poems, odes, and verses containing wise sayings are noteworthy. His fame primarily derives from "Rūmiyyāt," a work composed during his captivity in Byzantium. This study focuses on Abu Firas al-Hamdani and his poetry. The life, literary and political persona, and poetry of Abu Firas al-Hamdani have been classified and analyzed in this work.

Keywords: Abbasid period, literature, Abu Firas al-Hamdani, Hamdanids, poem

ÖN SÖZ

Emevî hanedanından sonra başa gelerek İslam Devletinin yönetimini ve halifeliği beş yüz yıldan daha uzun bir süre elinde tutan Abbâsîler, 1258' e kadar İslam dünyasının büyük bölümüne egemen olmuşlardır. Abbâsîler zamanında siyasi, idari ve askeri alanların yanında dini ilimler, felsefe, tabiat bilimleri, tıp, matematik, coğrafya, tarih, edebiyat gibi disiplinlerde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Abbâsî halifelerinin hüküm sürdüğü dönem boyunca, birçok şair ortaya çıkmıştır. İnandıkları ve zihinlerinde kökleşmiş olan görüşler ve fikirler doğrultusunda mesajlarını iletmişler ve güçlü şiirler yazmışlardır. Bu çalışmayı okuyacak olan okuyucu, Abbâsî halifeliğinin güçlü bir şekilde başlayıp zamanla birçok faktörün etkisiyle zayıfladığını görecektir. Bu faktörlerden biri, yabancı unsurların yönetimdeki hakimiyetiydi ve bu farklı şekillerde bağımsız devletlerin ortaya çıkmasına yol açmış, kimi Abbâsî yönetiminden tamamen ayrılmış, kimi ise halifeliğe bağlı emirlikler olarak devam etmiştir.

Abbâsîlere bağlı bir emirlik olan Hamdânîler, (905- 1004) yılları arasında Musul, Halep ve el-Cezire bölgesinde hüküm sürmüşlerdir. Abbâsî idaresinin zayıflaması sonucunda içerden emirlerin ve komutanların birbirleriyle mücadele etmesini fırsat bilen Bizans orduları Hamdânîlerin idaresindeki birçok Müslüman beldesine sürekli saldırılar düzenleyerek tahribatlar, katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Hamdânîler bir taraftan içerdeki rakipleriyle mücadele ederek hilafet merkezi Bağdat üzerinde hakimiyet kurmaya çalışırken diğer yandan hâkim oldukları Musul-Halep bölgesini Bizans saldırılarına karşı korumak için mücadele vermişlerdir. Bunların arasında önemli bir yer teşkil eden Hamdânîli komutan Ebû Firâs el-Hamdânî'nin hayatı, Hamdânîler'in kuzeydeki komşuları Bizanslılarla ve Hamdânîler'e karşı sürekli isyan eden Suriyeli bedevi kabilelerle mücadele içinde geçmiştir. Bütün bunlar yaşanırken Ebû Firâs el-Hamdânî'nin Hamdânî hanedanının tarihini hikâye eden ve 225 beyitlik "Râiyyesi"si, savaşlarda gösterdiği başarıları görkemli bir şekilde anlattığı klasik türdeki kasideleri ve Bizans'taki esareti sırasında kaleme aldığı "Rûmiyyâtı" şiirlerine örnek teşkil edip onu şiirde söz sahibi yapmıştır. Belki de bu sebeple Sâhib b. Abbâd, İmru'ülkays ve Ebû Firâs ı kastederek, "Şiir bir melikle başladı, bir başka melikle sona erdi" demiştir.

Ebû Firâs el-Hamdânî'nin hayatı ve şiirinin araştırma konusu olarak seçilmesi yetim olarak büyüyen, bir kahraman ve şair olarak yetişen ve genç yaştaki ölümüne rağmen şiiri zenginleştirip dönemini ve sonraki dönemi etkilemesi gerçeğinden kaynaklanmaktadır.

Ebû Firâs, döneminin öne çıkan şairlerinden biriydi. Şiirleri duygular ve hislerle dolu, kendine özgü bir tarz taşıyordu. Buna rağmen Ebû Firâs, geçmişte ve günümüzde yeterince ilgi görememiştir. Geçmişte, Mütenebbi'nin ünü Ebû Firâs'ı gölgede bırakmıştır. Günümüzde ise, bazı çalışmalar yalnızca Ebû Firâs'ın hayatına ve seçilmiş şiirlerine odaklanmış; onun şiirinin sanatsal yönünü ele alan çalışmalar ise, işlediği temaları ve şiirindeki güzellikleri yeterince yansıtamamıştır. Doğrusu bu durum bizlere Ebû Firâs el-Hamdânî'nin kimliğini, onun eserlerini, şiirinde belirgin olarak işlenen temaları araştırmayı gerekli kılmıştır.

Merak edilen bu konulara cevap vermek için çalışmamızı giriş, iki bölüm ve sonuç bölümü şeklinde düzenledik. Giriş kısmında, Abbâsî Devletine genel bir bakış ile sırasıyla Abbâsî Devrimi ve Şiirin Rolü, Abbâsî Döneminde Türklerin ve Farsların Rolü, Hamdânî hanedanlığının doğuşu, Hamdânî Döneminde ekonomik ve toplumsal hayat gibi farklı dönemler ele alınmıştır. Birinci bölümde Ebû Firâs el-Hamdânî'nin hayatı ve edebi kişiliğine değinilmiştir. Söz konusu şairin nesebi, ailesi, yetiştiği çevre, vefatı, nitelikleri ve ahlaki özellikleri ele alınmıştır. Daha sonra edebi kişiliği üzerinde durulup klasik eserlerde ve günümüzde edebiyatçı ve yazarların Ebû Firâs hakkındaki düşüncelerine yer verilmiştir. İkinci bölümde Ebû Firâs'ın şiirleri belli bir tasnife tabii tutulmuştur. Ebû Firâs'ın yazdığı

şiiirler ihvaniyyat, gazel, methiye, risa, şekva ve itap, hikmet, hiciv ve fahr ve hamâse olup, her bir şiiiri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu bölümde, onun şiiirinde öne çıkan temaları açıklayarak, şiiirini belirleyen özellikleri anlamaya çalıştık. Sonuçla çalışmamızı özetledik.

Çalışmamın bu hale gelmesinde ilmi birikimi, sabrı ve yol göstericiliği ile kıymetli danışmanım Prof. Dr. Yahya SUZAN hocama, ilgisi ve ufuk açıcı önerileriyle değerli Doç. Dr. Nafi ARSLAN hocama, kıymetli vaktini ayırıp tezi okuyan ve katkısını esirgemeyen değerli Dr. Öğr. Üyesi Ömer YILDIZ hocama ve emekleri ile katkısından dolayı kıymetli Dr. Öğr. Hasan AKREŞ hocama sonsuz şükranlarımı sunarım. Ayrıca desteğini ve ilgisini hiçbir zaman esirgemeyip, dualarıyla kuvvet-i kalp olan muhterem anneme, ilk adımdan başlayarak, desteği ilgisi ve sevgisiyle beni saran değerli babama, aileme, çocuklarım Ali Eymen, Zehra ve Kübra'ya, desteklerini ve yardımlarını esirgemeyen yol arkadaşlarım Nurhan YILMAZ ve Tuba ÖZAYDIN'a, her anlamda yardımlarını esirgemeyen kıymetli arkadaşşıma teşekkürü borç bilirim. Gayret bizden başarı Allah'tandır.

Esra ERDEM
BATMAN-2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
1.GİRİŞ	1
1.1. Abbâsî Dönemine Genel Bir Bakış	1
1.1.1. Abbâsî devrimi ve şiirin rolü	1
1.1.2. Abbâsî döneminde Türklerin ve Farsların rolü	5
1.1.3. Abbâsî döneminde dış ilişkiler	7
1.2.Hamdânîler Döneminde Siyasi Hayat.....	9
1.2.1. Benî Hamdân Kabilesi	10
1.2.2. Benî Hamdân Devleti.....	11
1.2.3. Musul'daki Hamdânî Emirliği.....	13
1.2.4. Hamdânîlerin Halep Emirliği.....	15
1.2.5. Hamdânîlerin Mezhebi	15
1.3. Hamdânîler Döneminde Ekonomik Hayat	17
1.3.1. Hamdânîler döneminde toplumsal hayat	18
1.3.2. Seyfüddeve'nin sarayında edebiyat ve bilimin gelişimi:	19
2.BİRİNCİ BÖLÜM	21
2.1. Ebû Firâs el-Hamdânî'nin Hayatı ve Kişiliği.....	21
2.1.1. Ebû Firâs el -Hamdânî'nin kültürü	27
2.1.2. Nitelikleri ve ahlaki özellikleri	30
2.1.3. Kahramanlığı	33
2.1.4. Esareti	38
2.1.5. Ölümü	45
2.1.6. Eserleri	46
2.2.Ebû Firâs el-Hamdânî'nin Edebi Kişiliği	49
2.2.1. Ebû Firâs el-Hamdânî'ye geçmişte yöneltilen eleştiriler.....	49
2.2.2. Ebû Firâs el-Hamdânî 'ye günümüzde yöneltilen eleştiriler	52
3. İKİNCİ BÖLÜM.....	57
3.1. Şiirleri	57
3.1.1. İhvâniyyat	57
3.1.2. Nesib ve Gazel	61
3.1.3. Medih (Methiyye)	66
3.1.4. Risa (Mersiye).....	69
3.1.5. Şekvâ ve İtâb.....	74
3.1.6. Hikmet	81
3.1.7. Hiciv.....	85
3.1.8. Fahr ve Hamâse	87

4. SONUÇ	93
KAYNAKLAR	96

KISALTMALAR

A.s	Aleyhissalâtü vesselâm
B.	Bin, İbn
By.	Basım yeri yok
Bk.	Bakınız
Çev.	Çeviren
H.z.	Hazreti
H.	Hicrî
M.	Miladî
Nşr.	Neşreden
Öl.	Ölümü
Ts.	Tarihsiz
Thk.	Tahkik eden
Bs.	Baskı

1. GİRİŞ

1.1. Abbâsî Dönemine Genel Bir Bakış

1.1.1. Abbâsî devrimi ve şiirin rolü

İnsanların bir araya gelmesi kaçınılmaz olup bu birliktelikte çıkar çatışmaları yaşanabilir, bu da zaman zaman toplumsal düzeni sarsabilir. Bu durumda insanlar, adil ve insaflı bir yönetici arayışına girerler.¹ İslam devleti, sosyal ve siyasi yaşam üzerinde tam bir hâkimiyet kurmuş ve din merkezli bir siyasi model benimsemiştir. Hilafet veya imamet gibi kavramlar, dinin koruyucusu ve dünyanın yöneticisi olarak tanımlanmıştır.² İbn Haldûn'a (öl.808/1406) göre, hilafet dinin korunması ve dünyanın yönetimi konusunda şariat sahibinin temsilciliğidir.³ Abbâsî döneminde hilafet, başlangıçta dini otoriteyi temsil eden bir siyasi yapı olarak ortaya çıkmış, ancak zaman içinde otoriter bir krallığa dönüşmüştür.⁴ Halife, devletin kaderini tek başına belirleyip halka danışmadan emirler veren bir figür olarak belirmiştir.⁵

Abbâsî devrimi, şairlerin etkili propagandasıyla da desteklenmiştir. Şiirler, Emevî yönetimine karşı bir direniş aracı olarak kullanılmış, Abbâsîleri öven ve Emevîleri eleştiren metinler kaleme alınmıştır. Abbâsîler, Hz. Muhammed'in ailesine olan bağlılıklarını vurgulayarak halkın desteğini kazanmışlardır. Abbâsîler, uzun süre gizlilik içinde hazırlık yaparak Emevîlere karşı mücadele etmişlerdir. Abbâsî hareketi, halk arasında yayılan mevcut memnuniyetsizlikle birlikte güç kazanmış ve Hz. Peygamber'in ailesine olan bağlılık

¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî, *Müfîdû'l-u'lûm ve mubîdû'l-humûm*, (Kahire: Matbaatu'l - İlmiyye,1892), 146.

² İbnü'l-Ezrak, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Alî, *Bedâ'i'u's-silk fî tabâ'i'i'l-mülk*, thk. Muhammed b. Abdu'l-Kerîm, (Tunus, Trablus,1977), 1/129.

³ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *Kavânînü'l-vizâre ve siyâsetü'l-mülk*, Mecelle el-Arabî, 23/22.

⁴ Josef Hell, *el-Hadâra el-Arabiyya*, trc. Ahmed el-Adavî, (Kahire, 1956), 81.

⁵ Fâruk Ebû Zeyd, *Sa'id Efendî el-Bustânî Müfekkîr Arabiyyi Mehul*, Mecelle el-Hilal, (Ocak 1977), 177.

duygusuyla harekete geçmiştir. Bu konuda şiirler, Abbâsî davasının örgütlenmesinde etkili olmuş ve halkı harekete geçirmiştir.⁶

Zap Savaşı, Abbâsîlerin rakiplerine karşı yürüttüğü savaşta belirleyici rol oynamıştır. Bu savaş, askeri zaferle sonuçlanarak Emevî halifelerinin sonuncusu olan II. Mervân'ın (öl.132/750) ordusunun yenilmesine ve Emevî güçlerinin dağılmasına neden olmuştur. Ancak bu mücadele, iki hanedan arasında uzun süredir devam eden bir çatışmanın sadece bir bölümüydü. Bazı Emevî mensupları, bu savaştan kaçarak Endülüs'te Abdurrahmân ed-Dâhil öncülüğünde 761'den 1031'e kadar devam eden Endülüs Emevi Devleti'ni kurmuşlardır.

Abbâsîlerin zaferi, Emevîlere karşı büyük bir intikam arzusunu da beraberinde getirmiştir. İlk Abbâsî halifesi es-Seffâh'ın (ö. 136/754) "es-Seffâh" lakabını almasının sebebi, Emevî kanını bolca dökmesiydi. Şairler de bu dönemde Abbâsîlerin propagandasını yapmak ve rakiplerini eleştirmek üzere aktif rol oynamışlardır. Şair Hafs b. Ebû Nu'mân (öl. 363/974), Emevi hanedanının zulmünü ve Allah'ın bunlara müdahale ettiğini anlatan mısralar kaleme almıştır:

تَجُورُ وَ تُظْهِرُ طُعْيَا نَهَا
فَلَمْ يَنْظُرِ اِلَّا لِلّٰهِ عُذْوَانَهَا
فَجَذَّ بِكَفِّهِ اَذْنَابَهَا

وَكَانَتْ أُمِّيَّةً فِي مَلِكِهَا
فَلَمَّا رَأَى اللّٰهُ اَنْ قَدْ طَغَتْ
رَمَاهَا بِسَفَاحِ آلِ الرَّسُولِ

“Ümeyye, krallığında zulmederdi,

Ve zorbalığını gösterdi

Allah, zulmünün arttığını gördüğünde,

Zorbalıklarına göz yummadı

Onları, Resul'ün ailesinden Es-Seffâh ile vurdu, Ve elleriyle köklerini kazıdı.”⁷

Bu şiirler, Abbâsîlerin meşruiyetini pekiştirmek için Emevîlerin aleyhine propagandada aracı olarak kullanılırdı.

es-Seffâh, Emevîleri tamamen ortadan kaldırarak geri dönüşlerini engellemeyi hedeflemiştir. Bu süreçte halkın desteğini almak için psikolojik hazırlık yapılması gerekmiş, bu süreçte şair ve şiirin önemi kendini hissettirmiştir. Şiirler, dönemin en etkili medya aracı olarak kullanılmıştır. Abbâsîlerin gücünü, Emevîlere olan üstünlüğünü ve Emevîlerin yok olacağını vurgulayan şiirler kaleme alınmıştır. Kâdî Mustafâ b. Zekerıyyâ (öl. 926/1520)

⁶ Kâmil Mustafa eş-Şebîbî, et-Tâkiyye, Mecelle Cāmi 'at 'ul-İskenderiyye, (1962), 16/63.

⁷ Ebû Zekerıyyâ (Ebû Zekve) Yezîd b. Muhammed el-Ezdî, Târîhu 'l-Mevsıl, thk. Ali Habîbah, (Kahire: Dâru'l-Arab, 1968), 106.

Abbâsî komutanının sık sık adamlarını geceleyin Mervân b. Muhammed'in (öl. 132/750) kampına göndererek şu iki dizeyi okuttuğunu belirtmiştir.⁸

يَا آلَ مَرْوَانَ إِنَّ اللَّهَ مُهْلِكُكُمْ
وَمُبْدِلُ أَمْنِكُمْ خَوْفًا وَتَشْرِيدًا
لَا عَمَرَ اللَّهُ مِنْ أَنْسَالِكُمْ أَحَدًا
وَبَتَّكُمْ فِي بِلَادِ الْخَوْفِ تَطْرِيدًا

“Ya Âl-i Mervân, Allah sizi yok edecek, güvenliğinizi korku ve sürgünle değiştirecek. Allah soyunuzdan kimseyi bırakmasın ve sürgünle sizi korku ülkesine yaysın!”⁹

Abbâsîlerin iktidarı ele geçirme sürecinde şiirin önemi büyük olmuştur. Şiirler, politik propaganda aracı olarak kullanılarak halkın desteği kazanılmaya çalışılmış ve rakip grupların itibarları zedelenmeye çalışılmıştır. Abbasi Döneminde bazı şairler, Abbâsîlerin politikalarını dolaylı yoldan eleştirirler de genel olarak Abbâsîleri destekleyen şiirler yazmışlardır. Ebû Atâ es-Sendî (öl.179/796) gibi şairler buna örnek olarak gösterilebilir. Abbâsîlere olan sadakatlerini açıkça ifade etmedikleri gibi dolaylı yoldan eleştirilerde de bulunmuşlardır.¹⁰

Abbâsîler ve Tâlibîler arasındaki ilişki ise zamanla değişiklik göstermiştir. İlk dönemlerde birlik içindeyken, Abbâsî halifesi el-Mansur'un (öl. 158/775) döneminde ilişkiler keskin bir şekilde bozulmuştur. El-Mansur, Tâlibîlere hilafetin sadece Abbâsîlerle sınırlı olduğunu belirterek bir dizi isyanı tetiklemiştir. Örneğin, Hasan bin Ali'nin oğlu Abdullah bin Hasan'ın oğlu Muhammed Nefsü'z-Zekiyye (öl. 145/762) ve öldürüldüğü yere nisbet edilerek “Sahibu'l-Feh” lakabıyla bilinen Hasan bin Ali'nin (öl. 169/785) isyanları bu dönemde gerçekleşmiştir.¹¹

Abbâsî halifesi el-Me'mun (ö. 218/833), Tâlibîlere yakınlaşmış ve İmamiyye mezhebine göre sekizinci imam olan İmam Rızâ'yı (öl. 203/818) veliaht olarak atamıştır. Ancak bu dönemler uzun sürmemiş, genellikle düşmanlıkla geçmiştir. Şairler, bu dönemde Abbâsî propaganda kampanyasına destek vererek halifeliğin meşruiyetini vurgulamışlardır. Abdullah b. Mu'tez (öl. 296/908) gibi şairler, Abbâsîlerin “Allah'ın yeryüzündeki sultanları” olarak görevlendirildiğini ve Peygamber'in mirasçıları olduklarını ifade etmişlerdir. Abbâsîler, halifeliklerini Allah'ın seçimi ve Peygamber'in mirası üzerine dayandırarak, kendi

⁸ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (Kahire: Matba'at'us-Sa'âde, 1932), 10/59.

⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/59

¹⁰ Ebû'l-Ferec Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed el-İsfahânî, *el-Eğânî*, (Kahire: Daru'l-Kutub, ts.),17/333.

¹¹ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, (Lübnan: Dar'ul-Kutubi'l-İlmiyye, 1996) 4/238.

meşruiyetlerini temellendirmeye çalışmışlardır. Bu propaganda, Abbâsîlerin yönetimini meşrulaştırmak ve Müslümanları desteklerine çekmek için kullanılmıştır.¹²

Şairler, Abbâsîlerin İslam'la olan ilişkisini ve Peygamber'in soyuna duydukları sevgiyi eleştirmemişlerdir. Aksine, bu sevgiyi ve Abbâsîlerin Peygamber mirasına olan bağlılığını övmüşlerdir. Mevcut propaganda, Abbâsîleri takva sahibi ve İslam dinine sıkı sıkıya bağlı, adil yöneticiler olarak tanımlıyordu. Adalet, onlar için öncelikliydi ve sadık şairler içinde en önemli meseleydi. İbn Hürmüz, el-Mansûr (öl. 148/775) 'u şu şekilde tanımlamıştır:

رَأَيْتَكَ لَمْ تَعْدِلْ عَنِ الْحَقِّ مَعْدِلًا سِوَاهُ وَلَمْ تُشْغَلْكَ عَنْهُ الشَّوَاغِلُ

"Senin adaletten sapmadığını ve başka şeylerin (de) seni adaletten alıkoymadığını gördüm."¹³

Abbâsîler, Peygamber'in ailesine olan sevgilerini, hükümdarlıkları boyunca sıkça meydana gelen ayaklanmalarının temel dayanağı olarak göstermişlerdir. Abbâsîler, Tâlibîlerle olan ittifaklarını güçlendirme çabalarında bir dizi olaylar yaşamışlar ve sonunda iktidarı ele geçirmişlerdir. Ancak, Tâlibîlerle olan ilişkileri Abbâsîlerin farklı yorumları nedeniyle çatışmalarla devam etmiştir. Abbâsîler, hilafet haklarını güçlendirmek için meşruiyetlerini Peygamber mirasına dayandırmışlardır. Peygamber'in bir erkek çocuğu olmaması nedeniyle doğrudan bir soy bırakmadığını belirten Abbâsîler, kendilerinin Peygamber'in amcası Abbâs'ın soyundan geldiklerini vurgulayarak bu iddialarını desteklemişlerdir.¹⁴

Abbâsîler, propaganda stratejilerini tamamlamak için şairlerinden, sadece dini değil aynı zamanda siyasi güç sahibi olduklarını vurgulamalarını istemişlerdir. Bu dönemde Abbâsîlerin kullandığı unvanlar hem dini hem de siyasi bir boyut içermekteydi. "Halife", "Müminlerin Emiri" ve "İmam" gibi ortak unvanların yanı sıra, özel unvanlar da mevcuttu ve bunlar hükümdarlıklarının meşruiyetini pekiştirmekte önemli rol oynamıştır.

Abbâsîler, "Müminlerin Emiri" unvanını halifeleri için kullanmışlardır ki, bu unvan ilk olarak Halife Ömer bin Hattâb (öl.23/644) tarafından benimsenmiştir. Bu unvan, Abbâsîlerin dini meşruiyet iddialarını simgelerken, siyasi liderliklerini vurgulamak için de kullanılmıştır. "Halife" unvanı ise genel olarak yönetimde kullanılan bir unvandı ve

¹² Farûk Ömer, *Buhûsu fi 't-târîhi 'l-Abbâsi*, (Bağdat: Daru'l-Kalem,1977), 124.

¹³ Hüseyin Atvân, *eş-Şu 'arâ es-Sa'âlik fi 'l-asr 'il- 'Abbâsi*, (Beyrut: Daru't-Tâyi'a, 1972), 167.

¹⁴ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *el-Fasl fi 'l-milel ve 'l-ehvâ' ve 'n-nihal*, (Kahire: Matbaatu'r-Rahmâniyye ,1900), 4/91.

Abbâsîler, bu unvanları kullanarak Allah'ın temsilcileri olduklarını göstermeye çalışmışlardır.¹⁵

İlk halife "es-Saffâh" olarak bilinir ki, bu lakap ona takipçileri tarafından verilmiştir ve daha sonradan "el-Mehdi" olarak da anılmıştır. Abbâsîler, bu unvanları ve lakapları, resmî belgelerde kullanılan unvanlar olmasa da şiirsel süslemeler olarak kullanarak halifeliklerine dini nitelikler yüklemişlerdir. Örneğin, Seyyid el-Himyerî (öl.173/789) Mansur'u "Allah'ın güvendiği" olarak tanımlar:

يَا أَمِينَ اللَّهِ يَا مَنْصُورُ يَا خَيْرَ الْوَلَاةِ

“Ey Allah'ın güvendiği, ey Mansur, ey yöneticilerin en iyisi!”¹⁶

1.1.2. Abbâsî döneminde Türklerin ve Farsların rolü

Abbâsî Altın Çağı, 132/749 yılında saltanatla başlamış ve 232/846 yılında Vâsık'ın (öl. 232/847) saltanatının sona ermesiyle son bulmuştur. Bu dönemde halifenin otoritesi mutlak ve kimse onunla rekabet edemezdi. Abbâsîler, zamanla güçlerini Türk komutanlarının yönetime müdahale etmesiyle kaybetmiştir.

Abbâsî yöneticileri arasında başlangıçtan itibaren acımasız bir iktidar mücadelesi de yaşanmıştır. Halifelik için hırslananların sayısı çok fazlaydı ve entrikalarla dolu bu dönem, halifelik kurumuna zayıflık ve güçsüzlük getirmiştir. Veliahtlık ve halefînin tayininde net bir sistem olmaması, halifeliğin iç güvenliğini ve sürekliliğini zayıflatmıştır. Veliahtların atanması, sıklıkla geçici koşullara ve aile ilişkilerine göre değişmiş, bu da iç mücadelelere zemin hazırlamıştır.

İlk halife es-Saffâh'tan (öl.136/754) başlayarak, veliahtlık konusunda çeşitli ihlaller ve değişiklikler yaşanmıştır. İktidar mücadelesi, el-Mansûr'dan (öl. 158/775) başlayarak bir dizi iç savaşa ve entrikaya dönüşmüştür. Harun Reşid'in (öl.193/809) üç oğluna veliahtlık ilan etmesi, ülkenin iç savaşa sürüklenmesine neden olmuştur. Bu dönemde şairler, iç savaşların dehşetini ve halkın barış arzusunu dile getiren şiirler yazmışlardır.¹⁷ Sonrasında, Mütevekkil'in (öl. 247/862) öldürülmesiyle yeni bir dönem başlamış ve Abbâsîler içindeki

¹⁵ William Montgomery Watt, *Islamic Political Thought* (Edinburgh 1968); *el-Fikrû's-siyâsî el-İslâmî "el-mefâhîm el-esâsiyye"*, trc. Subhî Hadîdî, (Beyrut: Daru'l-Hadâse, 1981), 53.

¹⁶ Ebu'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed el-Mu 'tezz, *Tabakâtü's-şu'arâ' fî medhi'l-hulefâ' ve'l-vüzerâ'*, thk. Abdussettâr Ferrâc, (Kahire: Dar'ul-Meârif, 1968), 34.

¹⁷ Ebû Ubâde el-Velîd b. Ubeyd b. Yahyâ et-Tâî Buhtûrî, *Dîvân*, thk. Hasan Kâmil es-Seyrafi, (Kahire: Daru'l-Meârif, 1936), 2/104.

iktidar mücadelesi durmamıştır. Halifelerin seçimi, askeri liderlerin ve özellikle Türklerin isteğine göre şekillenmeye başlanmış, bu da halifeliliğin güçsüzlüğünü daha da artırmıştır.

Halife Mu'tasım (öl.227/842), annesi Türk olduğu için Türkleri özel muhafız birlikleri olarak kullanmaya başlamıştır. Başlangıçta Bağdat'ta kamp kuran bu Türk askerleri, şehir halkı tarafından uygun görülmezince Farslarla birlikte ikinci plana itilmişlerdir. Araplar da bu politikadan memnun olmamış,¹⁸ kendilerini yönetimde etkisiz hissetmiş ve Abbâsîler içinde yer alan diğer gruplarla aralarındaki gerilim artmıştır.¹⁹

Abbâsî halifesi el-Mütevekkil'in öldürülmesi, Türk muhafızlarının giderek artan güçlerini ve devlet işlerine müdahalelerini gösterir. Bu durum, iç savaşlar ve yönetimdeki karışıklıklara yol açmış, halifelik kurumunu zayıflatmıştır. Şairler, dönemin bu çalkantılarını şiirlerinde yansıtmışlardır.

Halife Mu'tasım'ın ölümünden sonra tahta geçen el-Muktefi (öl.555/1160) döneminde, el-Müktefi ve el-Muktedir dönemlerinde 291'den 296'ya/904'den 908'ye kadar vezirlik yapan vezir Abbâs bin Hasan'ın (296/909) etkisiyle halifelik zayıflamış, askeri liderlerin ve sivillerin devlet işlerine müdahaleleri artmıştır. Bu süreç, halifeliği sarsan iç çatışmalara ve komplolara yol açmıştır.

Kaynaklarda, ordunun asıl görevinden vazgeçtiğini, Türk komutanlar aracılığıyla devletin çeşitli işlerine müdahale etmeye başladığını gözlemliyoruz. Halifelere karşı sürekli komplolar kurmak, düşmanlarını ortadan kaldırmak için cinayet vb. her türlü yöntemi kullanmak gibi. Abdullah b. Mu'tez gibi şairler, onlar hakkında konuşurken şöyle derler:

كَذَٰكَ حَتَّى أَفْقَرُوا الْخِلَافَةَ وَعَوَّدُوا الرُّعْبَ وَالْمَخَافَةَ

"Öyle ki, hilafeti fakirleştirip korku ve dehşet içinde bıraktılar (çevirdiler)."²⁰

Bu şiir dizesi, Türklerin Abbâsî Halifeliği ile olan ilişkisinin tarihini özetler. Türk askerlerinin yönetim konusundaki bilgisizliği, hırsları ve komploları, Halifeliğin zayıflamasına sebep olmuştur.

Abbâsî Döneminde Farsların rolüne baktığımızda, Abbâsî Devrimi'nin başarısını, Farsların desteği olmadan mümkün olamayacağını görürüz. Bu döneme ait olayların etnik yorumları, Farslar ve Araplar arasındaki iş birliğini de vurgulamıştır. Ebu Müslim el-

¹⁸ Farûk Ömer, *el-Hilâfetü 'l-Abbâsî fi 'asri 'l-fevda 'l-askeri*, (Bağdat: Mektebetü'l-Muthanne,1977), 37.

¹⁹ Ömer, *el-Hilâfetü 'l-Abbâsî fi 'asri 'l-fevda 'l-askeri*, 39.

²⁰ İbnu'l-Mu'tezz, *Dîvân*, (Beyrut: Daru's-Sadr 1961), 482.

Horasânî (öl. 137/755) gibi figürlerin rolü önemliydi, ancak hareket sadece onun liderliğinde gerçekleşmemiştir.²¹

Abbâsîlerin Farslarla ilişkisi, başlangıçta çok iyi olsa da zamanla karmaşık bir hal almıştır. Ebû Müslim el-Horasânî'nin öldürülmesi ve Mansur'un Fars liderlerini ortadan kaldırması, bu ilişkinin nasıl karmaşık bir hal aldığını göstermektedir. Farslar, Emîn (öl. 198/813) ve Me'mûn (öl. 218/833) arasındaki taht mücadelesinde ise önemli bir rol oynamış ve Me'mûn'u desteklemişlerdir.

Şairler, özellikle Fars kökenli olanlar, bu süreçte Farsların rolüne ışık tutmuşlardır. Örneğin, Abbâsî Halifesi Me'mûn'un vezirlerinden olan Fazl b. Sehl (öl.202/818) gibi şairler, Me'mûn'un Fars asıllı annesi vasıtasıyla Farsların Me'mûn'a olan desteğini ve etkisini vurgulamıştır:

كَلَّمْنَا أَبَاؤُهُ وَجَدُّوهُ
هَدَيْمَاءَ الْعَلَا فَأَوْرَقَ عُوْدُهُ
كَفَفِينَا طَرِيفُهُ وَتَلِيدُهُ

إِنَّ مَأْمُونَ هَاشِمٍ أَصْلُهُ مَكَّ
غَيْرَ أَنَّا نَحْنُ الَّذِينَ غَدَوْنَا
قَدْ نَصَرْنَا الْمَأْمُونَ حَتَّى حَوَى الْمُلُ؟

"Me'mûn, Haşimi'lerden olup, Mekke'dendir, ataları ve dedeleri oradan gelir. Bizler, onu yücelik suyuyla besledik, O'nun dalı bizimle yeşerdi.

Biz Me'mûn'u destekledik, ta ki onu koruyana kadar (sultan olana kadar), O'nun yolunu ve soyunu izledik."²²

Sonuç olarak, Abbâsî ve Farslar arasındaki anlaşmazlık nedenleri ne olursa olsun, Abbâsî Hilafetinin inşasında Farsların katkılarını inkâr edilemez. Başlangıçta gizlilik döneminde onları barındırmışlar, sonrasındaki askeri hazırlık ve Emevîlere saldırı aşamasında Abbâsîleri fiilen desteklemişlerdir. Abbâsîler de yönetime geldiklerinde devletin farklı kademelerine Farsları getirerek onlara hem güvendiklerini hem de yönetim alanındaki birikimlerinden istifade etmek istediklerini göstermişlerdir.

1.1.3. Abbâsî döneminde dış ilişkiler

Abbâsî İmparatorluğu'nun dış ilişkileri hem Müslüman hem de Müslüman olmayan devletlerle karmaşık bir yapıya sahip olup, zaman içinde çeşitlilik göstermiştir.

²¹ Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes 'ûdî, *Mürücü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, (Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1973), 4/78.

²² Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân el-Merzübânî, *Mu'cemü's-su'arâ*, thk. Abdussettâr Farac, (Beyrut: Dâru'l-Kutub, 2010), 183.

Abbâsî Devleti'nin dış ilişkilerinde, diğer İslam devletleriyle ve Müslüman olmayan devletlerle iki ana tür ilişki vardı. İslam dünyasında, Abbâsî İmparatorluğu'nun genişlemesi ve ardından parçalanmasıyla bağımsız devletler ortaya çıkmıştır. Bu devletler genellikle Abbâsî merkezi otoritesinden ayrılmışlar ve kendi bölgesel güçlerini oluşturmuşlardır. Örneğin, Endülüs Emevîleri (756/1031) ve Rüstemîler (777/909), Abbâsîlere karşı bağımsızlıklarını ilan eden önemli devletlerden bazılarıydı.²³

Abbâsîlerin Müslüman olmayan devletlerle ilişkileri ise coğrafi ve politik duruma bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Komşu devletlerle ilişkiler genellikle düşmanca olurken, uzak devletlerle ise ticari ve diplomatik ilişkiler genellikle daha olumlu olmuştur. Örneğin, Bizans İmparatorluğu (330/1453) ve Abbâsîler arasındaki ilişkiler zaman zaman savaş ve barış arasında değişen bir dinamik sergilemiştir.²⁴

Dönemin önde gelen devletlerinden biri olan Endülüs Emevîleri, Abbâsîler tarafından doğu bölgelerinden sürülüp Endülüs'te bir krallık kurmuşlardır. Bu durum, Abbâsîlerle Endülüs Emevîleri arasında diplomatik ve siyasi ilişkilerin karmaşıklığını yansıtırken, zaman zaman "Emirü'l-Mü'minîn" unvanını kullanarak Abbâsîlere karşı bağımsız olma çabalarını sürdürmeye çalışmışlardır.²⁵

Dinî çekişmeler de dış ilişkilerde etkili olmuştur. Özellikle Şii ve Hâricî hareketler, Abbâsîlere karşı süregelen mücadelelerinde dış ilişkileri de etkilemiş ve bölgesel ayrılıklara yol açmıştır.²⁶ Abbâsî Devleti'nin doğu bölgelerinde ortaya çıkan devletler, bu dinî ve siyasi bölünmelerin bir sonucu olarak güç kazanmış ve zamanla çeşitli İslam toplumlarında kavmi duyguları canlandırmıştır.

Sonuç olarak, Abbâsî Devleti'nin dış ilişkileri, zamanın dinamiklerine göre çeşitlenen ve değişken bir yapıya sahip olmuştur. Bu ilişkiler hem İslam dünyasındaki iç bölünmeleri hem de Müslüman olmayan devletlerle olan siyasi ve ekonomik etkileşimleri kapsayan geniş bir yelpazeyi içermiştir.

Abbâsî devletinden ayrılan devletlerin çoğu, Abbâsî sisteminden farklı bir sistem kurmaya çalışmamıştır; her devlet lideri, halife ve mutlak hükümdar gibi davranmıştır. İdareleri de her yönden Abbâsî idaresinin kopyasıydı.²⁷ Bu kuralın dışında olanlar arasında

²³ Mustafa Şâkir, *Devletü benî el-Abbas*, (Kuveyt: Vekaletü'l-Metbua', 1973), 178.

²⁴ Mecîd Haddûrî, *es-Sılâtü 'd-diblûmâtîkîyye beyne Hârûn er-Reşîd ve Şârlmân*, (Bağdad, 1939), 20.

²⁵ Abdulaziz Sâlim, *Siyasatü 'd-Devletü 'l-Abbasiyya fî asriha el-evvel ma'a el-Emevîyyin fî Endülüs*, Mecelle "al-Mu'arrihil-Arabi", (Bağdad, 1975), 2.

²⁶ Abdulmun'im Mâcid, *el-'asr 'il-Abbasi el-Evvel*, (Kahire: Mektebetü'l-Ancelo Mısıriyye, ts.), 135-134.

²⁷ Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü 'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, (Kahire: Matbaatu Kudsi, 1350), 1/ 211.

sadece Rüstemiler ve Karmâtîler (869/951) bulunur. Her iki devlet yeni bir güç modeli oluşturmaya çalışmıştır.

Cezire bölgesinde, Musul ve çevresiyle Kuzey Suriye’de hüküm süren Hamdânîler (905/1004) ise neredeyse Arap devletinin tek temsilcisiydi. 317/929 yılında Musul’dan Halep’e kadar etki alanlarını genişletmişlerdir.

1.2. Hamdânîler Döneminde Siyasi Hayat

Abbâsîler, 132/749 yılında kurulmuş ve 656/1258 yılında Moğol istilasıyla sona ermiştir²⁸. Abbâsî Devleti hem kendi döneminde hem de sonraları için güç, ihtişam, onur ve şeref simgesi olmuştur. İlk Abbâsî halifeleri, politikalarını büyük ölçüde Farslara dayandırmışlardır. Ancak niyetlerinde kötülük fark ettiklerinde hükümdarlıklarını korumak için önlemler almışlardır. Mansur, Ebû Müslim’i ortadan kaldırmış, Hârûnürreşîd (ö. 193/809), Bermekileri öldürmüş, Me’mun ise veziri olan Fazl b. Sehl’i tuzağa düşürmüştür.²⁹ Mütevekkil’in Farslara olan güveni azaldığında, Türklere yönelip onları tercih etmiş, onlar için "Sâmerrâ"³⁰ adında bir başkent inşa etmiştir. Türkler devletin en üst makamlarına gelerek güçlenmiş, halifeleri kontrol altına almış, onları tahta geçirip görevden almış, devlet işlerinde istedikleri gibi davranmışlardır. Kötülükleri, Mütevekkil’in öldürülmesiyle ilk kez ortaya çıkmış, sonra Mu’tez (öl.255/869), Müstekfi³¹ (öl.338/949) ve Kâhîr’ı (öl.339/950) öldürmüşlerdir. Başlangıçta vezirler halifeye itaat ve sadakat yemin ederken, halifeler onlara itaat yemini etmeye başlamıştır.³² Sonunda Abbâsî Devleti’nin başkenti olan Bağdat, Deylem hâkimiyetine girmiş, ellerine valilileri görevden alma ve atama yetkisini almışlar, kendilerini halifelerle eşit tutmaya başlamışlardır. Bu gelişmelerle birlikte halifelerin otoritesi zayıflamış ve aklın alamayacağı, inanılması güç bir seviyeye düşmüştür.³³

İç ve dış sorunlar, genel olarak ve özellikle Bağdat’ta huzur bırakmayacak şekilde sürmüştür. Neredeyse her gün, Türklerle Deylemlîler arasındaki siyasi çekişme veya Sünni ve Şiiiler arasındaki anlaşmazlık nedeniyle³⁴ bir fitne patlak veriyor ya da bir olay meydana

²⁸ Ebû’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed, *el-Kâmil fi’l-târîh*, (Beyrut: Dâru’s-Sadr, 1982), 5/408.

²⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’l-târîh*, 5/408.

³⁰ Ebû’l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî, *en-Nücümü’z-zâhire fî mülûki Mısır ve’l-kâhire*, (Mısır: Dar’ul-Kutub), 2/233.; el Mes’udî, *Mürûcû’z-zeheb*, (Kahire: Matbaatu’s Sa’âde, 1971), 2/366.

³¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/173.

³² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/176.

³³ İbn Kesîr, *El-Bidâye ve’n-Nihâye*, 1/212.

³⁴ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddime*, (Beyrut: Daru’l-Fikr, 1981), 4/448.

geliyordu. Acem sultanlar,³⁵ Sünni ve Şii arasındaki anlaşmazlığı derinleştirip, halkın dikkatini gerçek ihtiyaçlarından uzaklaştırarak kışkırtmış; böylece kendi amaçlarına ve hedeflerine ulaşmaya çalışmışlardır.

Karmatîler, bozgunculuk yaratmış, zaman zaman Şam'a, zaman zaman da Irak'a saldırarak, Kâbe'nin etrafında olan hacıları öldürmekten ve Hacer-i Esved'i gasp edip başkentleri Hicr'e³⁶ nakletmekten çekinmemişlerdir.

Siyasi fırtına, Kuzey Irak ve Harirah (Benî Sâ'd) bölgesindeki Arap kabileleri arasında ve özellikle Beni Hamdân kabilesinin önderliğinde yoğunlaşmıştır.³⁷ Berîdîler, Vasit ve Basra'yı ele geçirirken, Bağdat üzerinde ise zaman zaman hâkimiyet kurmuşlardır.³⁸

1.2.1. Benî Hamdân Kabilesi

Benî Hamdânlar, Tağlib kabilesine mensup³⁹ olup Arap Yarımadası'nda Rebi'a kabileleri arasındaki en önemli kabiledir. Bu durumu, Benî Hamdân Devleti döneminde yaşamış olan bazı şairler doğrulamıştır; bunlar arasında Ebû Firâs el-Hamdânî, Serî er-Reffâ' ve el-Mütenebbî bulunmaktadır. el-Mütenebbî, Benî Hamdân Devleti'ni överek şöyle der:

مِنْ تَغْلِبِ الْعَالِيَيْنِ النَّاسَ مَنْصِبُهُ وَمِنْ عَدِيٍّ أَعَادِي الْجَبْنِ وَالْبَخْلِ

"Onun makâmı, insanlara cesaretle galip gelen Tağlib'ten ve korkaklık ile cimriliğin düşmanları olan Adî'den gelmektedir."⁴⁰

Serî er-Reffâ' da Benî Hamdân Devleti'ni destekleyen bir şair olarak şöyle der:

وَعَدَوْتُ رَكْنًا فِي الْخُطُوبِ وَيَدًا لَهَا فِي الْمَكْرُمَاتِ وَسَاعِدًا
لِتَغْلِبِ

³⁵ İbn Haldûn, Mukaddime, 543,542.

³⁶ Ebû'l-Fidâ' el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn, el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer, (Mısır: Matbaatu'l Hüseyniyyeti'l-Misriyye, 1968), 2/74.

³⁷ İbnü'l-Esir, el-Kâmil, 8/382.

³⁸ İbnü'l-Esir, el-Kâmil, 2/72,73.

³⁹ Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih, el-İkdü'l-ferîd, thk. Muhammad Said el-Uryân, (Beyrut: Dar'ul-Fikr, 1971), 3/276.; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, Nihâyetü'l-ereb fî ma'rifeti ensâbi (kabâ'ili)'l-'Arab, (Kahire: Dar'ul-Kitab'il-Mısri; Dar'ul-Kitabu'l-Lübnan, Beyrut: 1991), 236.

⁴⁰ Ebu't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyin el-Mütenebbî, Şerhu Dîvânî'l-Mütenebbî, thk. Abdurrahmân b. Abdurrahmân b. el-Berkuki, (Beyrut: Dar'ul-Kitab el-Arabi), 3/204.

"Sen, Tağlib'in sıkıntılarında sütun ve yardım olarak yer aldın, Onun şeref ve cömertliklerinde yardım eli oldun."⁴¹

Cahiliye döneminde, Tağlib kabilesi, komşusu Bekr kabilesiyle uzun süren bir savaş olan Besûs Savaşı'nda birlikte yer almıştır.⁴² Bu kabileyi tanımlayan özelliklerden biri, sayılarının çokluğudur. Savaşlarda kararlılık göstermeleri ve zafer kazanmalarıyla ünlü olmuşlardır. Onlar için "Eğer İslam biraz daha geç gelmiş olsaydı, Tağlib o zaman insanları yerdî" denilmiştir.⁴³

Tağlib kabilesi, Arap Yarımadası'ndan başlayıp Roma topraklarına kadar göç etmiştir. Sonrasında ise Halife Ömer ibn el-Hattâb (öl.23/644) döneminde tekrar Arabistan'a dönmüşlerdir. Halife, onlardan vergi talep ettiğinde, "Ya Emîr-ül-Mü'minîn, bizi Araplar arasında cizye adı altında aşağılama, bunu artırılmış bir sadaka olarak yap" diyerek reddetmişlerdir.⁴⁴ Bu, kabilenin onurunu kanıtlar. İbn Haldun şöyle demiştir: "İslam da üç ev galip olmuştur: Ömer b. Hattâb, Harun b. El-Muğammez ve Hamdân b. el-Hâris (öl.306/918)".⁴⁵

Hamdân, Hamdânîler'in atası olarak, Tihâme'den Necd'e ve oradan da Rakka Ovası'ndaki Fırat Nehri kıyılarına göç etmiştir.⁴⁶ Hamdân, kavmi arasında yüksek bir mevkiye sahipti; aynı zamanda cesur bir süvari ve gözü pek bir savaşçıydı. Onun döneminde, bu kabilenin egemenlik ve emirlik onurunu kazandığı Hamdânî cihadı başlamıştır. Kendisi Emir Seyfüddevle (öl.356/967)'nin dedesiydi. Savaşları, yaşadığı çevreyle sınırlı kalmamış, Roma topraklarına kadar uzamış, hatta Malatya'ya ulaşarak oraya surlar inşa etmiştir.⁴⁷ Emir Seyfüddevle, küçük bir çocukken amcası Ebu'l-Âlâ (öl.324/935) ile birlikte Malatya'ya girdiğini, orada dedesinin isminin surlarda kazılı olduğunu gördüğünü, yirmi yıl sonra Ebû Fîras (öl.357/968) ile birlikte savaşçı olarak tekrar Malatya'ya girdiğinde bu ismin hâlâ surlarda kazılı olduğunu anlatmıştır.⁴⁸

1.2.2. Benî Hamdân Devleti

⁴¹ Ebû'l-Hasen es-Serî b. Ahmed b. es-Serî er-Reffâ', *Dîvânü's-Serî er-Reffâ'*, thk. Teymur ve el-Barûdî Bâşâ, (Beyrut: Dar'ul-Cil, 1991), 81.

⁴² Ömer Ridâ Kehhâle, *Mu'cemü kabâ'ili'l-'Arabi'l-kadîme ve'l-hadîse*, (Beyrut: Darul-ilm, 1968), 1/93.

⁴³ Kehhâle, *Mu'cemü kabâ'ili'l-'Arab*, 93.

⁴⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 4/288.

⁴⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 4/277.; Bessâm el-'Aselî, *Fennu'l harbi'l-islami fi'l- asri'l-Abbâsî*, (Beyrut: Dar ul-Fikr, 1988), 288.

⁴⁶ Kehhâle, *Mu'cemü Kabâ'ili'l-'Arab*, 1/120.

⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/186.

⁴⁸ Muhammed Sâmî b. İbrâhîm ed-Dehân, *Dîvânü Ebî Firâs el-Hamdânî*, (Beyrut: Dar'ul-Kitabu'l Arab, 1944), 2/126.

Hamdân, sultana karşı ayaklanıp siyasi arenada kendini göstererek sultanlığını ilan etmiş ve 274/887 yılında Mardin Kalesi'ni ele geçirerek bağımsızlığını kazanmıştır⁴⁹. Bu olay, Halife el-Mu'tadid (öl.289/902) dönemi sırasında gerçekleşmiştir. Hamdânlar, Saffâriyye'nin lideri Hârûn eş-Şârî (öl.383/993) ile ittifak kurmuş ve birkaç yıl boyunca el-Mu'tadid'in tahtını tehdit etmeye devam etmişlerdir. Halife, Şârî'yi kendi tarafına çekmiş ve Hamdân'ı yakalayıp Bağdat'ta hapse atmıştır.⁵⁰ Şârî Halife'ye karşı savaşmış birkaç muharebede galip gelmiştir. Bu nedenle Halife, Hüseyin bin Hamdân'dan (öl.306/918) yardım istemek zorunda kalmıştır. Hüseyin, Şârî'yi esir alarak Halife'ye getirmiş ve üç istekte bulunmuştur.⁵¹ Babası Hamdân'ın serbest bırakılması, Benî Tağlib'den verginin kaldırılması ve Hamdâniyye'den beş yüz süvarinin Halife'nin ordusuna alınması. Bu istekler kabul edilmiştir. Ebû Firâs, şiirinde bu durumu şöyle ifade eder:

وَأَقْبَلَ بِالشَّارِي يُقَادُ أَمَامَهُ وَلَلْقَيْدِ فِي كِلْتَا يَدَيْهِ صَفَائِرُ

"Ve esir alınmış Şârî'yi ki her iki eli de kat kat iplerle bağlı olarak önüne getirdi."⁵²

Tarih, Hüseyin bin Hamdân'ın yirmiden fazla fetih gerçekleştirdiğini kaydetmiştir.⁵³ Şairler onun bu yüce eylemlerini övgüyle yâd etmiştir ve bunlardan biri de Serî er-Reffâ'dır. er-Reffâ, onun için şöyle demiştir:

مَلِكٌ أَذَلَّ الْوَفْدَ جُودُ يَمِينِهِ حَتَّى تَغَوَّرَ فِي الْعَلَاءِ الْأَكْبَرِ
تَحْكِي يَمِينَاهُ يَمِينِي عَابِدٍ وَيَقُولُ إِنَّ لَمْ أَحْكِهِ لَمْ أُعْذِرِ
وَكَذَا الْفَتَى إِنَّ لَمْ يُذَكَّرْ سَيْفُهُ وَفِعَالُهُ بِصِلَاتِهِ لَمْ يُذَكَّرْ

"Öyle bir hükümdar ki, sağ elinin cömertliğiyle (misafirperverliğiyle) gelen heyetleri (misafirleri) küçümser (mahcup eder).

Ta ki en yüceliğe ulaşana kadar,

Der ki, eğer onu anlatmazsam mazeretim yok, sağ eli, ibadet edenin ellerini andırır.

Böylece genç adam, kılıcını ve bağış eylemlerini hatırlatmazsa unutulur, onun yüce eylemleri, bağışlarıyla anılmaz."⁵⁴

⁴⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 4/491.

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/293.

⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/329.

⁵² Yûsuf Şûkrî, *Dîvânü Ebî Firâs*, (Beyrut: Dar'ul-Cil, 2002), 2/131.

⁵³ Mustafâ eş-Şek'a, *Fünûn 'üş-şî'r fi müctemii'l-Hamdâniyyin*, (Kahire: Mektebetu'l-Ancelo Mısıriyye, 1958), 27.

⁵⁴ Ebû'l-Hasen es-Serî er-Reffâ', *Dîvânü's-Serî er-Reffâ'*, şrh. Kerem Bustanî, (Beyrut: Daru's-Sadr, 1996) 253., eş-Şek'a, *Fünûn 'üş-şî'r fi müctemii'l-Hamdâniyyin*, 27.

Hüseyin b. Hamdan, oğlu el-Muktefi halifeliği devralana kadar Halife el-Mu'temid'e (öl. 279/ 892) destek olmaya devam etmiştir.

1.2.3. Musul'daki Hamdâni Emirliği

Tarihçiler, Musul'daki Hamdânî Emirliği'nin kuruluşunu 293/905 yılına tarihler. Bu, Halife el-Muktefi'nin (öl.295/908) bu eyaletin yönetimini Emir Seyfûddeve'nin babası Ebu'l-Heycâ Abdullah b. Hamdân'a (öl.320/932) emanet ettiği yıldır.⁵⁵ Hüseyin, el-Mu'temid'in oğlu el-Muktefi'ye yaptığı büyük hizmetler nedeniyle bu valiliği kardeşinden daha fazla hak ettiğini düşünüyordu. Bu nedenle, el-Muktefi'yi görevden almak için planlanan bir komploya katılmış, fakat Halife onu tutuklayıp öldürmeyi planlamıştır. Ebu'l-Heycâ, Halife'den onun affedilmesini istemiş; ancak bu talep Halife'nin Ebu'l-Heycâ'ya olan güvenini sarsmış ve onu görevden alarak Hüseyin'i öldürmüştür.⁵⁶ Ebu'l-Heycâ, görevden azledilmeyi kabul etmemiştir. Halife'nin onunla savaşmak için gönderdiği Mu'nîs el-Muzaffer (öl.321/933), onu itaat etmeye zorlayamamıştır. Sonuçta Halife, Ebu'l-Heycâ ile anlaşmak ve 302/914 yılında onu ikinci kez eyaletin yönetimine getirmek zorunda kalmıştır.⁵⁷

317/929 yılında, Munîs el-Hâdim (öl.321/933), Halife el-Muktedir'i tahttan çekilmeye zorlamıştır.⁵⁸ el-Kâhir'in iktidarı sağlamlaştırması üzerine halk, el-Muktedir'in tahtta kalmasını talep ederek ayaklanmıştır. Abdullah Ebû'l-Heycâ, Halife Kâhir'ın huzurundaydı. Halife Kâhir ondan yardım istemiş ve o da yardımdan çekinmeyerek, destek ve dayanışma göstermiştir. Durum tehlikeli ve yıkım tehdidi altında olmasına rağmen, Kâhir için savaşarak ruhuyla ve kanıyla cevap vermiştir. Böylece kahramanlık, fedakârlık ve sadakatin en güzel örneklerini sergilemiştir. Muktedir'in (öl.320/932) öldürülmesinden sonra, acem komutanların tahakkümü artmış ve sonraki halifeler, onurlu bir hayatları ve itibarları olmadan sultanlığa devam etmişlerdir.⁵⁹

Benî Hamdân (Hamdânoğulları) ise beş kardeşi ve zengin şehirlerde önemli konumları işgal ediyorlardı. Abbâsî Devleti'nin başkentini bir sur gibi çevrelemişler,

⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/271.

⁵⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. ez-Zehbî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî, (Bağdat: Dar'ul-Kitabu'l Arab, 1994), 25.

⁵⁷ ez-Zehbî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 25.

⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/147-148.

⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/147-148.

halifelerin güvenli limanı olmuşlardır. Halifeler, zalim komutanlarının entrikalarından onlara sığınarak korunmuşlardır.

Halifelik makamı, Türk komutan İbn Râ'ik'e (öl.330/942) karşı zayıf kalan Halife el-Müttetî'ye (öl.357/968) geçti. İbn Râ'ik, kendisini Emirü'l-Ümerâ (emirlerin emiri) olarak tayin etmiş ve halifenin tahtını tehdit etmeye başlamıştı. Bu şartlar altında Berîdiler Bağdat'a girip şehri işgal etmişlerdir.⁶⁰ Halife, veziri ve yanındakilerle birlikte koruma talep etmek için Musul'a Hasan bin Ebü'l-Heycâ'ya (öl.357/968) (Seyfüddevle'nin kardeşi) kaçmışlardır. Hasan bu fırsatı değerlendirerek vezir İbn Râ'ik'i öldürmüştür. Halife onu vezirin yerine "Emîrü'l-Ümerâ" olarak atamış ve "Nâsırüddevle" (öl.453/1061) unvanını vermiştir. Küçük kardeşi Ali'ye ise "Seyfüddevle" unvanını vermiştir.⁶¹

Nâsırüddevle, Seyfüddevle'yi halifeyle birlikte halifeliği geri almak ve Bağdat'a dönmek üzere göndermiştir. Seyfüddevle, Berîdilerle birkaç muharebeye girmiş ve onları yenerek komutanlarını öldürmüştür. Ebu Firâs bu konuda şöyle der:

فَفِينَا لِدِينِ اللَّهِ عِزٌّ وَمَنْعَةٌ
هُمَا وَأَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ مُشَرَّدٌ
وَرَدَاهُ حَتَّى مَلَكَاهُ سَرِيرَهُ
وَسَاسَا أُمُورَ الْمُسْلِمِينَ سِيَّاسَةً
وَفِينَا لِدِينِ اللَّهِ سَيْفٌ وَنَاصِرٌ
أَجَارَاهُ لَمَّا لَمْ يَجِدْ مَنْ يُجَاوِرُ
بِعَشْرِينَ أَلْفًا بَيْنَهَا الْمَوْتُ سَافِرٌ
لَهَا اللَّهُ وَالْإِسْلَامُ وَالِدِينُ شَاكِرٌ

"Allah'ın dini için bizde bir izzet ve güç vardır. Bizde Allah'ın dinini koruyan kılıç ve yardım vardır,

O ikisi (Seyfüddevle, Nasrüddevle), müminlerin emirine (sığınan halifeye), yardım eden kimse olmadığı vakitte o ikisi yardım ettiler.

Ölümün kol gezdiği bir mücadelede yirmi bin kişilik bir orduyla onu geri döndürdüler ve nihayet tahtına oturtular,

Müslümanların işlerini halledip yönettiler. Allah, din ve İslamiyet ona şükredicidir.”⁶²

Ancak Hamdânîler'in Bağdat'taki egemenliği uzun sürmemiştir. Çünkü Bağdat'ta işler karışmış ve Seyfüddevle ile Türk askerleri arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Ayrıca, Nâsırüddevle, halifenin başkentte kendi yararına hiçbir şey yapamayacağı bir hayatın

⁶⁰ Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân es-Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ' (Menâhilü's-safâ' bi-tevârîhi'l-e'imme ve'l-hulefâ')*, Muhammed Muhyiddin Abdulhâmid, (Kahire: Matba'atu'l-Feccâletu'l-Cedîde, 1969), 410.; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 11/112.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/450.

⁶¹ Muhammed Ferîd b. Abdîrezzâk b. Muhammed Kürd Ali, *Hıtatü's-Şâm*, (Şam: Mektebetü'n-Nevevi, 1983), 187.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/286.; Muhammed Hıdırî Bek, *Târîhu'l-Umumi'l-İslâmiyye (Devlet-u Emevi)*, (Mısır: Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1970), 369-370.

⁶² ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/117.

zorluklarından bunalmıştır.⁶³ Bu nedenle Musul'a gitmiş ve burayı başkenti yapmıştır. Böylece Musul'da Hamdânî Devleti kurulmuştur.

1.2.4. Hamdânîlerin Halep Emirliği

Seyfüddevle, kardeşi Nâsrüddevle ile birlikte Musul'da Hamdânî Devleti'nin temellerini sağlamlaştırdıktan sonra, kardeşi Nâsrüddevle'den kendisine bir vilayet vermesini istemiştir. Kardeşi ona: "Şam önünde, kimse seni engelleyemez" demiştir. Bunun üzerine Seyfüddevle, Halep'e bir ordu göndermiş ve 333/944 yılında şehri ele geçirmiştir.⁶⁴ Orada büyük bir sultanlık kurarak köklü bir yönetim oluşturmuş ve 356/966 yılında vefat edene kadar orada kalmıştır.⁶⁵ Ardında, ihtişamlı ve kahramanlık dolu bir yaşam bırakmıştır. Güvenilir kaynaklar,⁶⁶ Seyfüddevle'nin Roma'ya karşı yaklaşık kırk savaş yaptığını ve çoğunda zafer kazandığını belirtmektedir.

Seyfüddevle 356/966 yılında ölmüş ve ölümüyle birlikte Hamdânîler'in Halep Emirliği zayıflamıştır. Seyfüddevle'nin yerine Halep Emirliği'ni oğlu Sa'düddevle devralmıştır. 363/973 yılında Sa'düddevle (öl.357/968), Fâtımî Halifesi el-Aziz'e (öl.386/996) biat etmiş ve o tarihten itibaren Halep vilayeti Abbâsî değil, Fâtımî yönetimine geçmiştir.⁶⁷

Sa'düddevle'den sonra oğlu Saîdüddevle (392/1002) tahtı devralmıştır. Ancak Saîdüddevle, Fâtımîlerle anlaşmazlık içerisinde olduğu için aralarında savaşlar çıkmıştır. Bu savaşlarda Fâtımîleri yenmek için defalarca Romalılardan yardım almıştır. Sonunda, Fâtımîler tarafından esir alınıp öldürülmüş ve onun ölümüyle Hamdânîler Devleti sona ermiştir.

1.2.5. Hamdânîlerin Mezhebi

Halep toplumu Sünni inançlara sahipti ve Şiilikten uzaktı. Halkının çoğu, Ebu Hanife mezhebine, bir kısmı ise Şafî mezhebine mensuptu. Hepsi, Sünniliğe sıkı sıkıya bağlıydı.

⁶³ Hasan Ahmed Mahmûd, Ahmed İbrâhîm Şerîf, *el-'Alemlü'l İslamî fi 'asri'l-'Abbâsî*, (Kahire: Daru'l-Fikr el-Arabi, ts.), 444.

⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/445.

⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/445.

⁶⁶ Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed, İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb min târîhi Haleb*, thk. Sâmî ed-Dehân, (Şam: Daru'l-Mektebetü'l İlmiyye, 1951), 169.; Şemseddin Muhammed bin Ahmed Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût ve Ekrem el-Buşî (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1996), 16/188.

⁶⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, 169.

Halep ve Şam halkının Sünniliğe ne kadar bağlı olduklarını gösteren birçok hikâye anlatılmaktadır. Bunlardan biri şudur: "303/915 yılında hadis âlimi Abdürrahman en-Nesâî (öl.303/915) Şam'a gelmiştir. en-Nesâî Hz. Ali taraftarıydı. Kendisine Muâviye b. Ebî Süfyân'ın faziletleri ve meziyetleri hakkında sorular sorulmuştur. O da 'Onun fazilet olarak bildiğim tek şeyi var, o da Allah onun karnını doyurmasın' demiştir. Bunun üzerine insanlar onu camiden dışarı çıkarıp ayaklarıyla çiğnemişlerdir. Bu olay, ölümüne sebep olacak acılar yaşamasına neden olmuştur".⁶⁸

Halep toplumu, 351/962 yılına kadar⁶⁹ Sünni inancını korumuştur. Ancak Bizanslılar Halep'i işgal etmiş ve halkının çoğunu öldürmüştür. Seyfûddeve, Harran'dan bir grup Şii'yi Halep'e taşımıştır. Seyfûddeve, Şiiliğe eğilimli olmuş ve bu durum Halep halkını etkilemiştir, böylece Şiilik Halep'te baskın hale gelmiştir. Bazı şairler, Seyfûddeve'nin Şiiliğe eğilim göstermesine şiirleriyle işaret etmişlerdir. Bu şairler arasında Mütenebbî de bulunmaktadır ve Seyfûddeve'yi, Ali bin Ebu Tâlib'e benzeterek şöyle demiştir:

يَا سَيْفَ دَوْلَةِ ذِي الْجَلَالِ وَمَنْ خَيْرَ الْخَلَائِقِ وَالْأَنَامِ سُمِّيَ لَهُ
أَوْ مَا تَرَى صِفَيْنِ كَيْفَ أَتَيْتَهَا فَأَنْجَابَ عَنْهَا
فَكَأَنَّهُ جَيْشُ ابْنِ هِنْدٍ رَعْنَهُ الْعَسْكَرُ الْعَرَبِيَّ
حَتَّى كَأَنَّكَ يَا عَلِيَّ عَلِيٌّ

“Ey ulu şanlı devletin kılıcı! Ey yaratılanların ve insanların en hayırlısının adaşı,
(Seyfûddeve ordusunun İhşidilerle olan savaşını Sıffîn savaşına benzeterek) Sen Sıffîn'e nasıl geldiğini ve Ğarb askerlerinin oradan nasıl dağıldığını görmüyor musun?

Ve o, Hint oğlunun (Muâviye b. Ebû Süfyân) komuta ettiği bir orduya benziyor (askeri taktikte).

Sanki sen, ey Ali (Seyfûddeve), Ali (Alî b. Ebî Tâlib) idin.”⁷⁰

Hamdânîlerin Şiiliği benimsemelerinin tutucu bir şekilde olmadığı görülmektedir; zira bu inancı devletlerinin resmi mezhebi olarak dayatmamışlardır. Görünüşe göre, siyasi bir amaçla Şiiliği benimsemişlerdir. Belki de bu şekilde Bağdat'ı memnun etmeyi ve

⁶⁸ Adam Mez, *el-Hadâretü'l-İslâmiyye fî'l-karni'r-râbi' el-hicrî ev 'aşru'n-nehda fî'l-İslâm*, Çev. Muhammed Abdülhâdi Rîde, (Beyrut: Dar'ul-Kitabu'l-Arabi, 1957), 1/87.

⁶⁹ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb' fî târihi Haleb*, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1988), 1/46.

⁷⁰ Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr fî mehâsini ehli'l-'asr*, thk. Mufid Muhammed Kamîha, (Beyrut: Daru'l-Kutub, 1983), 1/46.

Seyfûddeve'nin Halep'i fethetmesinden bir yıl sonra Bağdat'ı ele geçiren Büveyhîler'in tehdidinden korunmayı amaçlamışlardır.⁷¹

1.3. Hamdânîler Döneminde Ekonomik Hayat

Genel olarak ekonomik hayat kötü olup adaletsizceydi; çünkü yöneticiler halka ağır vergiler ve harçlar yüklüyorlardı. Bu dönemdeki en büyük adaletsizliklerden biri de özellikle vezirlere yönelik haksız yere yapılan müsadereydi.⁷²

Hamdânîler döneminde ekonomik hayat iyi durumda değildi; çünkü vergileri abartılı bir şekilde artırıyor, malları zorla alıyorlardı. Bunun en büyük kanıtı, akrabaları olan Beni Habib'in Nusaybin'de yaşıyor olmalarına rağmen onlara haksızlık yapmaları ve ürünlerini zorla almaları olmuştur. Bu zorbalık ve sürekli yeni yükümlülükler nedeniyle, Beni Habib ülkeyi terk ederek Roma topraklarına göç etmiş ve Hristiyanlığa geçip onların himayesine girmiştir.⁷³

Seyfûddeve lüksü seven ve savurgan biriydi. Bilim adamlarına, edebiyatçılara, şairlere, vezirlere ve nüfuz sahibi kişilere büyük meblağlar harcıyordu.⁷⁴ Öyle ki, her biri on miskal altın olan özel dinarlar basarak onlara ödeme yapıyordu. Annesinin mezarını ziyaret etmek için beş bin asker ve iki bin hizmetkârla birlikte gidiyordu.⁷⁵ Aşırı savurganlığının bir diğer göstergesi de köpeklerine kuzu keserek etleriyle beslemesiydi. Bu durumu şair Nâşî el-Ahsâ (?) şöyle dile getirmiştir:

رَأَيْتُ بَبَابَ دَارِكُمْ كِلَابًا ،
فَمَا الْأَرْضُ أَذْبَرَ مِنْ أَدِيبٍ ،
تُغْذِيهَا وَتُطْعِمُهَا السَّخَالَا
يَكُونُ الْكَلْبُ أَحْسَنَ مِنْهُ حَالًا

"Evlerinizin kapısında köpekler gördüm, onları besliyor ve kuzularla doyuruyorsunuz,

Yeryüzünde edebiyatçılardan daha düşük kimse olmadı, köpekler bile edebiyatçılardan daha iyi durumda."⁷⁶

⁷¹ Ebu'l-Abbas Ahmed bin Yusûf ed-Dîmeşkî (Kırmânî), *Ahbâru'd-düvel*, (Bağdat: Beldiyyetu'l-İskenderî, 1882), 267.

⁷² Ahmed Emîn b. İbrâhîm et-Tabbâh, *Zuhrü'l-İslâm*, (Kahire: Mektebetu'l Nahdatu'l-Mısri), 1966), 122.; Ebu'l-Kâsım Ubeydullâh b. Abdullâh b. Hurdâzbih, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*, (Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1989), 130-131.

⁷³ Muhammed Kürd Ali, *Hutatü's-Şâm*, (Şam: Matbaatu'l-Hadâse, 1925), 1/222.

⁷⁴ Ahmed Emîn, *Zuhrü'l-İslâm*, 108.

⁷⁵ Muhammed Râgıb et-Tabbâh, *İ'lâmü'n-nübelâ' bi-târîhi Halebi's-şehbâ'*, (Şam: Daru'l-İlim, 1923), 1/129.

⁷⁶ et-Tabbâh, *İ'lâmü'n-nübelâ'* 1/117.

Seyfûddeve, Bizanslılara karşı savaşlarda ve şairlere cömert davranmak amacıyla halktan zorla mal almayı caiz görüyordu. İbn Havkal (öl. 377 /988), Seyfûddeve'nin kadısı Ebu'l-Hasin'ın Balis şehrindeki tüccarlara yaptığı zulmü belirtmiş ve onların elinden bir milyon dinar aldığını kaydetmiştir.⁷⁷ Ebu'l-Hasin şöyle derdi: "Her kim ölürse, malı Seyfûddeve'ye aittir."⁷⁸ Tarihçiler, Ebu'l-Hasin'in bir savaşta öldüğünde Seyfûddeve'nin onu atıyla çiğnediğini ve şöyle dediğini belirtmişlerdir: "Allah seni razı etmesin, çünkü halka zulmederek- bana zulüm kapılarını açıyordun."⁷⁹

1.3.1. Hamdânîler döneminde toplumsal hayat

Toplumsal hayat, sadece Arap kökenlilerden değil farklı milletlerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bu topluluklar arasında Persler, Türkler, Romalılar, Berberîler, Süryanîler, Hintliler, Yunanlılar ve diğerleri bulunmaktaydı. Türklerin alışkanlıkları, Arap toplumunu etkilemiş ve Araplar onları bazı konularda taklit etmeye başlamışlardır. Törenler, giysiler, mimari, yiyecek içeceklerle ilgili adetler, oyunlar, özellikle de zar ve satranç oyunlarında Türk etkisi görülmekteydi.⁸⁰ Farklı unsurlarla Abbâsî Devleti'nin karşılaşması, soyların karışmasına, ahlaki çöküşe yol açmıştır. İnsanlar, alkolü gizli ve açık bir şekilde tüketiyor, eğlence yerlerine, cariyeye ve kölelerin bulunduğu yerlere sık sık gidiyor, eğlence ve sohbet meclisleri artıyordu. Bu durum, ahlaksızlığın ve toplumsal çözülmenin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Çoğu insan, bu serbest yaşam tarzından rahatsızlık duymuyor, aksine bunu bir tür ilerleme gelişme ve medeniyet olarak görüyorlardı.

Tarihî ve edebî aktarımlardan o dönemde dinin, yöneticiler ve halk için en büyük endişe kaynağı olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Ancak bu, tamamen doğru bir çıkarım değildir. O zamanın toplumu, günümüz Müslüman toplumuna benziyordu, günahları normal gören, hayatın zevklerine dalan Müslümanlar olduğu gibi, dini görevlerini gerektiği gibi yerine getiren dindar insanlar da vardı. Pek çok grup, bu ahlaksız hayatı kınamakta ve doğru, düzgün bir hayat yaşamaya gayret etmişlerdi.

İyiliği emretme ve kötülüğü yasaklamayı görev edinmiş gruplar da vardı. Mesela Ahmet b. Hanbel'in (öl. 241/855) görüşleri etrafında oluşan ve onun görüşüyle amel eden

⁷⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, 1/112.

⁷⁸ Muhammed Kürd Ali, *Hitatü's-Şâm*, 1/222.

⁷⁹ Muhammed Kürd Ali, *Hitatü's-Şâm*, 1/222.

⁸⁰ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, thk, Abdüsselam Muhammed Harûn, (Beyrut: Daru'l-Kitâb'ul-Arabî, 1968), 2/266, 292.; Ebû'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn el-İsfahânî, *el-Eğânî*, (Beyrut: Daru'l-Kutub'ul-Mısriyye, 1938), 5/154.

Hanbelîler⁸¹ ile mürtekeb-i kebîre konusunda hocası Hasan-ı Basrî'den farklı bir anlayışı benimseyerek onun ders halkasından ayrılan Vâsıl b. Atâ' nın (öl. 131/748) öncülük ettiği, akla ve iradeye öncelik veren Mu'tezilîler⁸² bu grupların önde gelenleri arasındaydı.

Siyasi hayat, toplumsal hayatı doğrudan etkilemekteydi. Savaşlar, isyanlar, kıtlıklar ve hastalıklar artıyordu. Siyasi düzenin olmadığı dönemlerde yol kesiciler ortaya çıkıyor, yağma ve hırsızlık yaygınlaşıyordu. İsyan sırasında pazar yerlerinde kasıtlı olarak yangınlar çıkartılıyor, üretim ve ticaret duruyor, ülkenin ekonomik altyapısı çöküyordu. Bununla bağlantılı olarak halkta ahlaki çöküntü oluşuyor; dolandırıcılık, aldatma ve ikiyüzlülük yaygın bir hale geliyordu.⁸³

Toplumsal hayat, zengin ve lüks içinde yaşayan halife, komutanlar, vezirler, yüksek makam sahiplerinden oluşan kesim ile fakirlik içinde yaşayan halk olmak üzere iki kesimden oluşmaktaydı.

1.3.2. Seyfûddeve'nin sarayında edebiyat ve bilimin gelişimi:

Abbâsî devletinin bir dizi emirlik ve hanedanlığa bölünmesi, emirlikler arası rekabet, çatışma ve savaşlara neden olurken diğer taraftan da edebiyat ve sanatın ilerlemesine, bilimin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Yeni oluşan bu devletler arasında büyük bir rekabet vardı ve aralarındaki mücadelede yalnızca silah kullanılmamış akıl ve dil de kullanılmıştır.

Birçok emir, çevresine bilim adamları, edebiyatçıları ve şairleri çekmek için çaba göstermiştir. Emîrler hâkimiyetlerinin devam etmesini, saltanatlarının güçlenmesini ve ihtişamını istiyorlarsa, bilim adamlarına ve şairlere saygı göstermek zorundaydılar; çünkü şairler, şöhret, tanıtım ve övgü için en önemli araçlardı. Şairlerin methiye dolu şiirleriyle emirin namı duyurulur, savaşlarından, başarılarından bahsedilir ve yaptığı eserler tanıtılarak tarihe not düşülmüştür.

Ayrıca edebiyatçılar ve bilim adamları arasında da rekabet olmuştur. Bu da her birinin sanatını geliştirmesine, mükemmelleştirmesine neden olmuştur. Bunlar hükümdarların ve emirlerin yanında itibar ve mevki kazanmak istemişler, dolayısıyla bilim ve sanatta yenilikler yapmışlar, düşünceye, Arap ve İslam kültürünün inşasına katkıda

⁸¹ Ahmed Emîn, *Zuhrü'l-İslâm*, 2/126.

⁸² Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehre, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, (Mısır: Daru'l-Fikr el-Arabi, 1996), 129.

⁸³ Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya 'küb b. Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkübü'l-himem*, (Bağdat: Mektebetü'l-Musennâ, 1915), 12/338.

bulunmuşlardır. O dönemde oluşturulan kültürel miras, daha sonra Doğu'da ve Batı'da yayılan medeniyetlerin temelini oluşturmuştur.

Yeni devletlerin ve yeni başkentlerin oluşumu, bilim adamları, edebiyatçılar ve şairler için şöhret yollarını ve imkânlarını artırmıştır. Artık yalnızca Bağdat'ın bilim ve kültür merkezi olduğu zamanlar geride kalmıştır. Düşünce ve edebiyat Halep, Basra, Kûfe, Kahire, Rey, Buhara, İsfahan, İşbiliye ve Kurtuba gibi diğer başkentlerde kendine yer bulmuş ve diğer başkentlerle rekabet etmiştir. Hamdânîler döneminde özellikle Halep, bilimin en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Seyfüddevle, Halep'i "Müslümanların en büyük şehirlerinden biri, en geniş alanlara sahip olanı ve bilimin merkezi" haline getirmiştir.⁸⁴ Gerçekten de o dönemde Halep, Arap ve İslam kültürünün başkenti olmuştur.

⁸⁴ Tâhâ Hüseyin, *Zikrâ Ebi'l- 'Alâ' el-Ma'arrî*, (Mısır: Daru'l-Meârif, 1963), 50.

2. BİRİNCİ BÖLÜM

2.1. Ebû Firâs el-Hamdânî'nin Hayatı ve Kişiliği

Ebû Firâs, Hâris b. Ebu Said b. Hamdân b. Hamdun b. Hâris b. Lokmân b. Râşid b. Musennâ b. Râfi' b. Hâris b. Âtif b. Muhâribe b. Hârise b. Mâlik b. Ubeyd b. Âdi b. Usâme b. Mâlik b. Bekr b. Habîb b. Amr b. Ğanem b. Tağlib el-Hamdâni el-Adavî et-Tağlibî'dir.⁸⁵ Seyfûddeve'nin amcaoğludur ve künyesi Ebû Firâs' tir. (öl.357/968) Firâs ise "aslan" anlamına gelir.⁸⁶ Bu künye, onun cesaretini ve savaçılığını gösterir. Hamdâni ailesinin sahip olduğu özgün Araplık unsuru ve geçmişteki şanlı tarihleri, Ebû Firâs'ın kendine olan güvenini pekiştiren en önemli gurur ve övünç kaynaklarındandı. Bu nedenle, kendine güvenen ve kabilesiyle gurur duyan biri olarak büyümüştür. Bunu şu sözlerinde görüyoruz:

لَنَا أَوَّلٌ فِي الْمَكْرُمَاتِ وَآخِرٌ
وَبَاطِنٌ مَجْدٍ تَغْلِيٍّ وَظَاهِرٌ

“Üstün özelliklerin başı da sonu da bize aittir; her türlü şerefın bânını da zâhiri de Tağlib'e aittir.”⁸⁷

Ebû Firâs 320/932 yılında Rebiülevvel ayında doğmuştur.⁸⁸ Edebiyat ve tarih kitapları doğum yerini kesin olarak belirtmemiştir. Bazıları, babasının Musul valisi olduğu için Musul'da doğduğunu söylerken, bazıları ise Halep'te emirliklerini kurmadan önce Hamdânîlerin başkenti olan Menbic'te doğduğunu belirtmiştir. Ancak, Ebû Firâs'ın Musul'da doğması daha mantıklı görünmektedir; çünkü babası orada yaşıyordu. Menbic'te doğduğuna dair yanlış kanı, Ebû Firâs'ın daha sonra oranın valisi olmasından kaynaklanmış olabilir. Babası, Hamdânî emirlerinden Ebû Âlâ Said'dir (323/935) ve Hamdânî ailesinde önemli bir konuma sahiptir. O dönemde hilafet işlerine de katılım göstermiştir. Ebû Âlâ, Muktedir (öl.296/908)'in yanında yer alarak önemli bir konuma yükselmiş ve Abbâsî halifesi tarafından çeşitli eyaletlerin valiliğine atanmıştır. Tarihçilerin belirttiğine göre, 318/930 yılında Nasrûddeve (öl. 358/969)'nin görevden alınmasından sonra Musul valiliğine

⁸⁵ Ebû Muhammed el-Bâkır Muhsin b. Abdilkerim b. Alî el-Emîn, *A 'yânü 'ş-Şi'a*, thk. Hasan el-Emin, (Beyrut: Daru't-Ta'âruf, 1986), 18/307.

⁸⁶ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (Beyrut: Daru's-Sadr, 1962), 9/16.

⁸⁷ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/109.

⁸⁸ Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-a 'yân*, (Beyrut: Daru's-Sadr, 2013), 2/58.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/317.; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, 1/156.

atanmıştır. Bu durum, 323/934 yılında Nâsrüddeve 'nin amcasına saldırıp onu öldürmesine sebep olmuştur.⁸⁹

Babası, Ebû Âlâ Said (öl.322/934), Beni Hamdân emirlerinden biriydi. Cesur bir savaşçıydı. Halife Muktedir onu birçok valiliğe atamış ve birçok isyanın bastırılmasında görevlendirilmiştir. 318/930 yılından 323/935 yılına kadar kardeşi Nasrüddevle (öl.358/967) ile birlikte Musul'da iktidarı elinde tutmuştur. Babasının cesareti, Ebû Firâs'ın üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Ebû Firâs'ın, bir emir ve hükümdarın oğlu olarak büyük bir özenle yetiştirilmesi ve eğitilmesi bekleniyordu. Fakat bu beklenti gerçekleşmemiştir; çünkü babası 323/935 yılında öldürüldüğünde, Ebû Firâs henüz üç yaşındaydı. Böylece, babasının sevgisi, ilgisi ve şefkatinden erken bir yaşta mahrum kalmıştır. Bu yaşanan acı olayın, onun hayatında bir insan ve şair olarak büyük bir etkisi olmuştur.

Ebû Firâs'ın erken yaşta yetim kalması, davranışları ve başkalarıyla ilişkileri üzerinde belirgin yansımalar yapmıştır. Üzerinde olumsuz etkisi olan kişilerden biri de babasının katili Nasrüddevledir. Onunla ilişkisi, şiirlerinde açıkça görülen kin ve iğnelemelerle doludur. Ebu Firas, şiirlerinde yetimliğinden ve babasını kaybetmesinden sıkça bahseder:

وَمِنْ عَلِيٍّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ سَائِرُهُ
مَنْ الرِّجَالِ كَرِيمِ الْعَوْدِ نَاضِرُهُ

فَمِنْ سَعِيدِ بْنِ حَمْدَانَ وَلَدَتْهُ
لَقَدْ فَقَدْتُ أَبِي طِفْلاً فَكَانَ أَبِي

“Doğumu Said bin Hamdân’ dandır ve Ali bin Abdullah’ın soyundandır.

Küçük yaşta babamı kaybettim, ama adamlar arasında parıldayan asil köklü biri (Seyfüddevle) benim babam oldu.”⁹⁰

Ebû Firâs asil soyuyla övünür ve şöyle der:

وَمِزْمَارٍ وَطَنْبُورٍ وَعَوْدٍ
لِمَجْدٍ أَوْ لِبَاسٍ أَوْ لِحُجُودٍ

لَئِنْ خُلِقَ الْإِنْسَانُ لِحَسَوِ كَأْسٍ
فَلَمْ يُخْلَقْ بَنُو حَمْدَانَ إِلَّا

“Eğer insanlar sadece kadeh kaldırmak, zurna ve ud için yaratılmışsa, o zaman Beni Hamdân, ancak itibar, cesaret ya da cömertlik için yaratılmıştır.”⁹¹

Annesinin kökeni konusunda ise, Ebû Firâs'ın şiirleri bize net bilgiler vermez; Arap mı, yoksa Rum mu olduğuna dair belirsizlik vardır. Divanında, Benî Asfar'dan olan dayılarından bahsederken şunları söyler:

⁸⁹Abdalmehdî Abdulcelîl, *Ebû Firâs el-Hamdânî Hayâtuhu ve Şi'ruhu*, (Umman: Mektebetu'l-Aksâ, 1981), 73-74.

⁹⁰ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 80.

⁹¹ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 94.

وَأَعْمَامِي (رَبِيعَةٌ) وَهِيَ صَيْدٌ
وَأَخْوَالِي (بَلْصَفَر) وَهِيَ غُلْبٌ

“Amcalarım mahir avcılar olan (Rabia)’ dandır. Dayılarım ise (Benî Asfar)’dan olup, boyunları kalın olanlardandır (cesur ve şiddetlidirler).”⁹²

Bu beyitte dayılarından bahsederken kullandığı Arapların Rumlara verdiği “Belasfar” kelimesi, بَلْصَفَر kısıltılmış isimlerden biriydi⁹³ ve bir Rûmiyye kasidesinde, Romalı dayılarından ve Arap amcalarından korkusunu, kendisine en yakın akrabalarından bile emin olamayacağını anlatır ve şöyle der:

إِذَا خِفْتُ مِنْ أَخْوَالِي الرُّومِ تَخَوَّفْتُ مِنْ أَعْمَامِي
خُطَّةً الْعُرَبِ أَرْبَعًا

“Eğer Romalı dayılarımdan bir hileden korkarsam, Arap amcalarımdan dört kat daha fazla korkarım.”⁹⁴

Ancak bir başka beyitte dayılarının Temim kabilesinden olduğunu söyler. Buna göre, dayıları kimdir? Romalılar mı yoksa Araplar mı? Belki de büyükannelerinden biri Romalıdır? Araplar, babası veya dedesi tarafından dayıları olabilir mi? Tarih kitapları bu konuda net bir bilgi vermez. Bu nedenle, birçok araştırmacı bu konuyu incelemiş ve iki farklı görüşe varmışlardır. Bazıları onun dayılarının Beni Asfar'dan olduğunu,⁹⁵ bazıları ise annesinin Romalı olmadığını⁹⁶ belirtmiştir. Bazıları ise her iki görüşü de uzlaştırmaya çalışarak, büyükannelerinden birinin Romalı olduğunu söylemişlerdir.⁹⁷

Nablus'ta 1941 yılında dünyaya gelen, Ürdün, Bağdat ve Kahire üniversitelerinde İslam Tarihi ve Arap Dili ve Edebiyatı üzerine çalışmalar yapan araştırmacı Dr. Abdülcélil, annesinin Romalı olduğunu düşünmektedir; çünkü babası birkaç kez evlenmiştir ve bunlardan biri, babası Ebû Âlâ Said'in evlendiği Romalı bir cariye olabilir, bu kadından Ebû Firâs doğmuştur. Görünüşe göre, Ebû Firâs annesinin tek çocuğudur, Seyfûddeve'ye hitaben şöyle der:

⁹² Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh, *Dîvân-ı Ebu'l-Fâris*, (Beyrut: Dâr Sâdır, 1966), 49.

⁹³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/465.

⁹⁴ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/247.

⁹⁵ Zekî Muhasinî, *Şi'ri'l -harbi fi edebi'l-Arabi fi'l-asreyni'l-Emevî ve'l-Abbasi*, (Kahire: Dar'ul-Meârif, 1961), 314.; Ahmed Şevkî Abdüsselâm Dayf, *el-Fen ve mezâhibühû fi ş-ş-ri'l-'Arabî*, (Beyrut: Mektebetu'l-Endülüs, 1956), 325.

⁹⁶ Butrûs Bustânî, *Üdebâ'ü'l-'Arab fi'l-asri'l-Abbâsî*, (Beyrut: Dar'ul-Cil, 1979), 363.; Ahmed Ebû Hâkâ, *Ebu Firâs el-Hamdâni*, (Beyrut: Daru's-Şarki'l-Cedid, 1990), 28-29.

⁹⁷ Muhsin el-Emîn, *A 'yânü's-Şi'a*, 18/26.; Ahmed Ahmed Bedevî, *Şair-u Beni- Hamdan*, (Kahire: Mektebetu'l -Ancelo, 1952), 19.

بِأَيِّ عُذْرٍ رَدَدْتَ وَالْهَيْهَ
عَلَيْكَ دُونَ الْوَرَى
مُعَوَّلُهَا
جَاءَتْكَ تَمَتَّاحُ رَدٍّ
وَاجِدُهَا

“Hangi bahane ile, başkasına değil sadece sana güvenen çaresiz birini geri çevirdin, Tek çocuğunun geri dönmesini ısrarla isteyerek sana gelmişti, insanlar onu (annesini) nasıl görmezden geldiğine bakıyor.”⁹⁸

Annesi, onun hayatında hem karakterine hem de edebi yönüne derin bir etki bırakmıştır. Ebû Firâs tek çocuk olduğu için, ona tüm sevgisini ve şefkatini vermiş, babasını kaybetmesinin acısını bu şekilde telafi etmeye çalışmıştır. Annesi onu bağrına basmış onu yetiştirmek, terbiye etmek ve eğitmek için elinden geleni yapmıştır. Böylece babası gibi bir kahraman olarak büyümesini sağlamıştır. Tarih kitapları, hayatının ilk aşamaları hakkında bize fazla bilgi vermez; ancak şiirleri, annesinin etkisi altında kaldığını ve onun din bilgisi, dil, Arap tarihi ve özellikle Tağlib tarihi gibi konuları öğreten kişilere yönlendirdiğini gösterir. Ayrıca, Şam halkından şiirleri öğrenmiş, okçuluk ile biniciliği öğreten yetenekli eğitimcilerden de eğitim almıştır. Bunlar, o dönemde emirlerin eğitim yöntemi idi.⁹⁹

Divanından, annesinin onun için ne kadar önemli olduğunu anlayabiliriz. Ebû Firâs, sık sık annesinin ona gösterdiği ilgi ve alakayı, sabırla kendisini yetiştirmesi ve ayrılığından dolayı duyduğu üzüntüyü şiirlerinde şöyle dile getirir:

أَيَا أُمَّاهُ كَمْ بُشْرَى بِقُرْبِي
أَتَتَكَ وَدَوْنَهَا الْأَجَلُ الْقَصِيرُ
إِلَى مَنْ أَشْتَكِي وَلِمَنْ أَنَا جِي
إِذَا ضَاقَتْ بِمَا فِيهَا الصُّدُورُ
نُسَلِّي عَنْكَ أَنَا عَنْ قَلِيلٍ
إِلَى مَا صِرْتُ فِي الْآخِرَى نَصِيرُ

“Anneciğim! Sana esaretten selamete çıkma müjdesini vermeden ecelin geldi. Şimdi ben, kalbim daraldığında kime şikayetimi anlatıp, kime kaçayım (yardım isterim)?

Sana dair tesellimiz sonunda gitmiş olduğun yere bizler de kısa bir zaman sonra varacağız.”¹⁰⁰

Ebû Firâs, annesinin özelliklerinden etkilenecek büyümüştür; annesi takva, iyilik, oruç ve gece ibadeti ile tanınırdı:

⁹⁸ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/332.

⁹⁹ Nu'mân Kadî, *Ebû Firâs el-Hamdâni el-muvakkif ve't- teşkil'il-cemali*, (Umman: Dar'us-Sekâfe, 1982), 73.

¹⁰⁰ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/218.

لَبَّيْكَ كُلَّ يَوْمٍ صُمْتُ فِيهِ مُصَابِرَةً وَقَدْ حَمِيَ الْهَجِيرُ

“Ağlasın sana, sabırla tahammül ederek oruç tuttuğun sığağıyla kavuran bütün gündüzler!”¹⁰¹

Bu şekilde, Ebû Firâs hayatının ilk aşamalarını annesiyle birlikte, aralarında Rakkâ ve Musul arasında olmak üzere birçok farklı yerde geçirmiştir. Şiirlerinde bu gezgin hayatını şöyle anlatır:

وَأَيِّ بِلَادِ اللَّهِ لَمْ أَنْقَلْ بِهَا وَلَا وَطَنَتَهَا مِنْ بَعِيرٍ مَنَاسِمُهُ؟

“Allah'ın hangi ülkesine gitmedim ki? Benim develerimin ayak basmadığı bir yer var mı?”¹⁰²

Ebû Fâris'in babasından olan birçok kardeşi vardır. Şiirlerinde ikisinden bahsetmiştir. Birinin adı Hüseyin olup, onun için şöyle demiştir:

حَلَلْتُ مِنَ الْمَجْدِ أَعْلَى مَكَانٍ وَبَلَغَكَ اللَّهُ أَقْصَى الْأَمَانِي

“Şan ve şerefın en yüksek makamına yerleştin, Allah sana en büyük arzularını versin.”¹⁰³

Ebû Firâs, 13 yaşını tamamladıktan sonra, 333/944 yılında, Seyfûddeve (öl.356/967) Halep'i fethetmiş ve oraya yerleşmiştir. Ebû Firâs da onunla birlikte Halep'e taşınmıştır. Burada Ebû Firâs'ın hayatının ikinci evresi başlamış ve bu evre, onun insan ve şair olarak kişiliğinin şekillenmesinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Bu dönem, sosyal ve edebi olarak hayatının akışını değiştirmiştir. Seyfûddeve'nin yanında Ebû Firâs, emsalsiz bir itibar kazanmış, ona yakın olmuş ve Hamdânî toplumunda Seyfûddeve'den sonra ikinci önemli kişilik olmuştur. Bu evre, Ebû Firâs'ın sanatçı ve şair kişiliğinin şekillenmesinde en önemli dönemlerden biridir, çünkü Halep, İslam dünyasında edebi ve düşünsel açıdan en ileri şehirlerden biriydi. Seyfûddeve, o dönemde edebi ve kültürel eğilimlerin güçlenmesinde büyük bir etkiye sahipti. Şair ve yazarları himaye ederek, krallığının temellerini atmalarını ve adını ölümsüzleştirmelerini sağlamıştır. Şairler onun kahramanlıklarını övmüşler ve şiir zevkine ve şiir değerlendirmelerine büyük önem vermişlerdir. Kendisi de bir edebiyatçı, şair

¹⁰¹ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/217.

¹⁰²ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/381.

¹⁰³ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/402.

ve eleştirmen olan Seyfûddeve, şairleri, kahramanlıklarını takdir ettikleri zaman ödüllendirirdi. Seyfûddeve, Ebû Firâs'a edebi ve siyasi alanda eğitim vermek için büyük özen göstermiştir; onda liderlik ve emirlik özellikleri gördüğünden, ona edebi ve kültürel yönden eğitim vermesi için, İbn Hâleveyh (ö. 370/980) ve kendisi'nin hocası olan Ebu Zer'i (?) seçmiştir. Ayrıca, Seyfûddeve Ebû Firâs'a edebi meclislerinde yer vermiş, edebiyatçılar, şairler ve filozoflar arasında geçen tartışmalara şahit olmasını sağlamıştır. Bu sayede Ebû Firâs'ın kişiliği ve edebi yönü gelişmiş, ilmi ve edebi meclislerde önemli bir konuma ulaşmıştır.¹⁰⁴

Böylece Seyfûddeve, Ebû Firâs'ın kişiliğini geliştirmede öncü bir rol oynamıştır. Aynı zamanda Halep'teki edebi hareketin öncülüğünde büyük bir etkisi olmuştur. Halep, onun döneminde şairler ve düşünürler için bir cazibe merkezi haline gelmiş ve İslam dünyasının en parlak başkentlerinden biri olmuştur. Seyfûddeve'nin edebi ve askeri kişiliği herkesin hayranlığını kazanmıştır. Bundan dolayı Hamdânîler hakkında, Seâ'libî (öl.427/1035) “Beni Hamdân'ın melikleri ve emirleri, güzel yüzlü, fasih dilli, cömert ve akıllıdır” demiştir.¹⁰⁵

Seyfûddeve, Hamdânîlerin en önde gelen şahsiyetlerinden biriydi. O, zamanının parlayan yıldızı, İslam'ın dayanağı, sınırların koruyucusu ve işlerin düzenleyicisiydi. Arap isyancılarla olan savaşları, onların gücünü kırar, silahlarını bırakmalarını sağlar ve kötü ahlaklarını ortadan kaldırırdı. Romalı zorbalara karşı yaptığı seferlerle, intikamını alır, onların kötülüklerini sona erdirir ve İslam'a dair güzel izler bırakırdı. Onun sarayı, heyetlerin toplandığı yer, edebiyatçıların buluşma noktası ve şairlerin yarışma alanıydı¹⁰⁶.

Buradan hareketle, Seyfûddeve'nin Ebû Firâs'a gösterdiği özen, onun kişisel ve edebi gelişiminde ve kültürünün zenginleşmesinde büyük bir etki yaratmıştır. Seyfûddeve, Ebû Firâs'ı eğitimine büyük katkı sağlayan öğretmeni olarak görmüş ve onu Hamdânîlerden ayrı tutarak özel bir ilgi ve dikkat göstermiştir. Bu, Seyfûddeve'nin Ebû Firâs'ın erdemlerinden çok hoşlandığı ve onu halkının geri kalanından üstün tutarak onurlandığı ve kendi yanına aldığı içindi. Seyfûddeve, Ebû Firâs'ı seferlerine katılmak ve işlerinde ona vekâlet etmek üzere yanında bulundururdu.¹⁰⁷ Seyfûddeve'nin Ebû Firâs'a özel ilgi göstermesinin en önemli sebeplerinden biri, onun babasını kaybetmiş olmasıydı. Bu kaybı telafi etmek isteyen Seyfûddeve, onu himayesi ve ilgisi altına almıştır.

¹⁰⁴ es-Seâlibî, *Yetîmetü 'd-dehr*, 1/26.

¹⁰⁵ es-Seâlibî, *Yetîmetü 'd-dehr*, 1/27.

¹⁰⁶ es-Seâlibî, *Yetîmetü 'd-dehr*, 1/27.

¹⁰⁷ es-Seâlibî, *Yetîmetü 'd-dehr*, 1/27.

336/947 yılında, Seyfûddeve, Ebû Firâs'ı Menbic ve çevresinin emirliğine atamıştır. O sırada Ebû Firâs 16 yaşındaydı. Bu durum tuhaf görünebilir, çünkü Ebû Firâs hala çok gençti. Ancak Seyfûddeve, onun bu liderlik pozisyonu için uygun olduğunu düşünmüş, liderlik yeteneklerini ve üstlendiği görevleri yerine getirme becerilerini gözlemleyerek bu kararı vermiştir. Böylece, Ebû Firâs, Seyfûddeve'nin kendisine ihsan ettiği Menbic'te bir süre yaşamını sürdürmüştür.

Bu dönem, Ebû Firâs'ın lider ve insan olarak kişiliğinin inşasında etkin bir rol oynamıştır. Hamdânî ordusunun komuta kademesinde bulunmuş ve Seyfûddeve'nin Romalılara karşı yürüttüğü savaşların çoğuna katılmıştır. Ayrıca, valiliğinin sınırlarına saldıran ve Halep'te kargaşa çıkaran isyancı Arap kabilelerinin isyanlarını bastırmıştır. Menbic'te, bahçelerle çevrili saraylarda yaşıyor, savaşın yorgunluğunu düşkün olduğu eğlence ve müzikle atıyordu. Avcılığa da merak salmış, zaman zaman halkı ve arkadaşlarıyla birlikte avlanmaya çıkıyordu.

Bu dönemde edebiyat, Ebû Firâs'ın hayatında önemli bir yer tutuyordu. Zaman zaman Halep'e giderek Seyfûddeve'nin sarayındaki edebiyatçılar ve şairlerle bağlantı kuruyor ve Menbic'te yaşamasına rağmen Halep'teki politik ve edebi yaşamın da bir parçası oluyordu.

2.1.1. Ebû Firâs el -Hamdânî'nin kültürü

Ebû Firâs'ın kültürü, Arap kökenli bir kültürdü ve Arapların tarihini, şiirini ve edebiyatını yansıtıyordu. Ayrıca geniş bir dini bilgisi vardı. Bu durum şaşırtıcı değildir, çünkü annesi onu küçük yaşlardan itibaren onu yetiştirip eğitimi için hocalar getirtmiştir. Ebû Firâs, Seyfûddeve'nin himayesine geçtiğinde, bu dönem onun fikri ve kültürel olarak en çok etkilendiği dönemlerden biriydi. Bu dönemde aldığı eğitim, edebi kişiliğinin oluşmasında önemli rol oynamıştır.

Bu bağlamda Seyfûddeve'nin himayesinde düzenlenen edebi toplantıları da göz ardı edemeyiz. Seyfûddeve'nin sarayı, Halep'te düzenlenen edebi hareketlerin merkezi olup edebiyat, dil, felsefe ve şiirin dâhilerini toplamıştır. Halifelerden sonra hiçbir kralın kapısında, onun kapısında toplanan kadar şair ve âlim toplanmamıştır. Ayrıca onlara cömertçe hediyeler vermiştir. Kendisi de yetenekli bir şair ve usta bir eleştirmen olduğu için, Seâlibî onun Halep'teki meclislerini ziyaret yeri, cömertlik kaynağı, umutların kiblesi, konaklama yeri, edebiyatçılar için şölen (bayram) ve şairler için arena olarak

tanımlamıştır.¹⁰⁸ Böylece sarayı, döneminin en büyük düşünürleri ve edebiyatçılarıyla dolup taşmıştır. Seyfûddeve'nin huzurunda toplanan bu ünlü isimler arasında hatibi İbn Nubâta el-Fârîki ve nahivci İbn Hâleveyh vardı, İbni Hâleveyh genel olarak Hamdân oğullarının hocasıydı. Fârâbî (öl.339/950) onun müzisyeni, Küşacim (öl.360/971[?]) ve Ebû Bekir Muhammed (öl. 380/990) ile kardeşi Ebû Osman Saîd (Sa'd) (öl. 390/1000)'ın ortak lakabı olan Hâlidîyyân (öl.390/1000) onun kitaplarının muhafızıydı, ayrıca Sanevberî (öl.334/945), Mütenebbî (öl. 354/965) Selâmî (öl.353/965), el-Ve'vâ' (öl.390/1000), Kâmî (öl.575/1180) ve İbn Nebât es-Sa'dî (öl.405/1014) onun dostlarıydı.¹⁰⁹ Ebû Firâs, bu meclislerde şiir okunmasını, edebi tartışmaları, gramer ve dil etkinliklerini izlemiştir. Düşüncesi güçlenip olgunlaştıkça, bu meclislere katılmaya ve bu büyük edebiyatçılar ve şairler topluluğunda kendine bir yer bulmaya çalışmıştır. Böylece, Ebû Firâs bu meclislerle kaynaşmış ve orada bulunan edebiyatçılar, âlimler ve şairlerle temas kurmuştur. Bu sayede, edebiyat tarihi, şiir, Arap tarihi konularında geniş bilgi sahibi olmuş ve geniş edebi kültürü, onu bu meclislerin yıldızlarından biri haline getirmiştir.

Şiirlerinden, geniş tarih bilgisine vakıf olduğunu anlayabiliyoruz. Şiirlerinde birçok tarihsel olay ve ünlü kişilere atıfta bulunmuştur. Örneğin, annesine yazdığı bir şiirde, onu teselli ederken tarihsel ve dini olaylardan örnekler vererek, şöyle demiştir:

تَجَلَّى عَلَى عِلَاتِهَا وَتَزُولُ
ب(مَكَّة) وَالْحَرْبُ الْعَوَانُ
تَجُولُ
وَتَعْلَمُ عِلْمًا إِنَّهُ لَقَتِيلُ
فَقَدْ غَالَ هَذَا النَّاسُ قَبْلَكَ غُولُ
وَلَمْ يُشَفَّ مِنْهَا بِالْبُكَاءِ غَلِيلُ
إِذَا مَا عَلَتْهَا رَنَّةٌ وَعَوِيلُ

وَيَا أَمَّنَّا صَبْرًا فَكُلُّ مُلِمَّةٍ
أَمَّا لَكَ فِي (ذَاتِ النِّطَاقَيْنِ) أُسْوَةٌ
أَرَادَ ابْنُهَا أَخَذَ الْأَمَانَ فَلَمْ يُجِبْ
تَأْسِي كَفَاكَ اللَّهُ مَا تَحْذَرِيهِ
وَكُونِي كَمَا كَانَتْ ب(أَحَدٍ) (صَفِيَّة)
وَلَوْ رَدَّ يَوْمًا (حَمْزَةُ الْخَيْرِ) حَزْنُهَا

"Ey annem, sabret, çünkü her musibet, görüldüğü gibi kalmaz ve sona erer,

(Mekke)'de öldürücü savaş sürerken, (Kuşak sahibi -Esmâ-)’da örnek (yok mudur)?

(Esmâ bint Ebû Bekir, oğlu Abdullah b. Zübeyr’e gittiği yolun doğru olduğuna inanıyorsa sonuna kadar mücadeleye devam etmesini tavsiye edince), Abdullah teslim olmak yerine, öldürüleceğini bile bile ölmeyi tercih etti.

Allah seni korktuklarından emin kılsın, çünkü bu insanlar daha önce korkutuldular (zulümle öldürüldüler).

¹⁰⁸ es-Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 1/27.

¹⁰⁹ es-Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 1/29.

Ve (Uhud'da) (Safiyye) gibi ol ve ağlamayla o dertten şifa bulmadı (fayda vermedi).

Eğer Safiyye kardeşinin yasını bir gün döndürebilseydi, göğsünde hüzn ve feryat vardı."¹¹⁰

Ebû Firâs, İslam tarihindeki belirleyici savaşları çok iyi biliyordu. Seyfûddeve'ye Bizans'a karşı savaş hazırlıkları yapmasını istediği şiirinde, Müslümanların büyük zaferler kazandığı savaşlardan bahsediyor ve bu zaferlerin Seyfûddeve'yi cesaretlendirmesini umuyordu. Örneğin, Yermük ve Zikar savaşlarından bahsediyor, şöyle diyordu:

وَالْمُسْلِمُونَ بِشَاطِئِ الْيَزْمُوكِ لَمَّا
وَسُرَّاءَ بَكْرٍ بَعْدَ ضَيْقٍ فَرَّقُوا
أَبْقَتْ لِبَكْرٍ مُفَخَّرًا وَسَمَّالَهَا
أَخْرَجُوا عَطْفُوا عَلَى بَاهَانَ
جَمْعُ الْأَعَاجِمِ عَنْ أَنْوَشِرَوَانَ
مِنْ دُونِ قَوْمَهُمَا يَزِيدَ وَهَانِي

"Müslümanlar Yermük kıyısında zor durumda kaldıklarında, Bahan'a saldırdılar.

Ve Bekr kabilesinin önde gelenleri zorluklardan sonra, yabancıların (Farsların) topluluğunu Anuşirvan'dan (Kisra Anuşirvan) ayırdılar.

Bekr kabilesi için bir övünç kaynağı bıraktı ve onların arasında Yezit ve Hani'yi şanlı hale getirdi."¹¹¹

Ve hikmet bağlamında, Ebû Firâs ölümün kaçınılmazlığından ve insanın adını yüceltecek bir ölümü seçmesinin, rezil bir şekilde ölümü savuşturmaktan daha değerli olduğundan bahseder. Amr bin Âs'ın, Alî bin Ebî Tâlîb ile yaptığı bir düellodaki kurnazlığına atıfta bulunarak şöyle der:

هُوَ الْمَوْتُ فَاخْتَرْ مَا عَلَا لَكَ ذِكْرُهُ
وَلَا خَيْرَ فِي دَفْعِ الرَّدَى بِمَذَلَّةٍ
فَلَمْ يَمُتِ الْإِنْسَانُ مَا حَيَّيَ الذِّكْرُ
كَمَا رَدَّهَا يَوْمًا بِسَوْءَتِهِ (عَمْرُو)

"Ölüm bildiğimiz ölüm, kaçış yok! O halde seçimin, senden sonra adını kalıcı kılacak yönde olsun.

Çünkü yapılan şey anıldığı müddetçe, onu yapan insan da ölmez. Helak olmayı, zelil bir şeyle savuşturmada hayır yoktur. Nitekim bir zamanlar Amr, avret yerini (göstererek) helak olmaktan kendisini kurtarmıştı."¹¹²

¹¹⁰ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/316.

¹¹¹ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/412.

¹¹² ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/213.

Edebi kültürü açısından, Seyfûddeve'nin meclisinde Mütenebbî ile arasında geçen bir olay, onun geniş edebi bilgisi ve derin dil bilgisini gösterir. "*Subhu'l-Munebbî*" adlı eserin sahibinin aktardığına göre, Ebû Firâs, Mütenebbî'nin diğer şairlerden yaptığı alıntıları çürütmüştür.¹¹³

Roma kültürünün, üzerindeki etkisine gelince, Dr. Abdülcelil Abdülmehdi, Roma'nın, şiirinde belirgin bir etkisinin olmadığını, divanında sadece birkaç Romalı komutan ve yer adının geçtiğini, bunların da yalnızca Domestikos'a yönelik tartışmasında belirtildiğini söyler.¹¹⁴

2.1.2. Nitelikleri ve ahlaki özellikleri

Ebû Firâs el-Hamdânî ahlaki olarak önemli meziyetlere sahiptir. Klasik eserlerde Ebû Firâs'ın bu özelliklerinden bahsedilmiştir. Ebû Firâs'ın öne çıkan özelliklerinden biri cömertlik, eli açıklık ve bağış sırasında güler yüzlü olmasıdır:

وَأَسْتُ بِجَهْمِ الْوَجْهِ فِي وَجْهِ صَاحِبِي وَلَا قَائِلٍ لِلضَّيْفِ هَلْ أَنْتَ رَاحِلٌ
وَلَكِنْ قَرَأَهُ مَا تَشْهَى وَرَفْدُهُ وَلَوْ سَأَلَ الْأَعْمَارَ مَا هُوَ سَائِلٌ

"Ben, dostumun yüzüne asık suratlı bakan biri değilim ve misafire "Gidecek misin?" diyen biri değilim,

Ama ona arzuladığı ikramı ve yardımı sunarım ve ömürler istese bile, ne isterse vereceğim.¹¹⁵

Ateş yakar ki misafirler onu bulabilsin, cömertliğini tanımadığı kişilere bile gösterir. Bu beyitlerde misafirlere gösterilen hürmeti ve onlara sunulan misafirperverliği ifade ederek şöyle der:

نَارِي عَلَى شَرَفٍ تَأْجَّ جَ لِلضُّيُوفِ السَّارِيَةِ
يَا نَارُ إِنْ لَمْ تَجْلِي ضَيْفًا فَلَسْتُ بِنَارِيَةِ

"Ateşim, gece gelen misafirler için yanar. Alevlerim yüceliklerle taçlanır.

Ey ateş, eğer misafir getirmezsen, artık sen benim ateşim değilsin."¹¹⁶

Zayıflara yardım eder ve zulümden, haksızlıktan uzak durmuştur:

¹¹³ Şeyh Yusuf el-Bedi', *Subhu'l-munebbî an-Haysıyyeti'l-Mûtenebbî, thk*, Mustafa Muhammed eş-Şek'a ve Muhammed Şita, (Kahire: Dar'ul-Ma'ârif, 1963), 89.

¹¹⁴ Abdülmehdi Abdülcelil, *Ebû Firâs el-Hamdâni Hayâtuhu ve Şi'ruhu*, 129.

¹¹⁵ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/ 292-293.

¹¹⁶ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/443.

اَعْتَدَاءَ وَلَسْتُ بِالْمُسْتَضَامِ
حَذَرًا مِنْ أَصَابِعِ الْأَيْتَامِ

لَسْتُ بِالْمُسْتَضِيمِ مَنْ هُوَ دُونِي
لَا تُخْطِئُ إِلَى الْمَظَالِمِ كَفِّي

"Benden aşağı olana saldırmakla zulmetmem ve zulme uğrayan biri değilim, Elim yetimlerin haklarına uzanmasın diye haksızlıklara dokunmam."¹¹⁷

Ebû Firâs, ölümden bahsederek, insanları yanlış yoldan alıkoyan ve azgınlıktan vazgeçiren zühd şiirleri yazmıştır:

وَيَمْنَعُ عَنْ غِيٍّ مَنْ غَوَى
إِلَيْهِ سَرِيعُ قَرِيبُ الْمَدَى
تَيَقَّنْتَ أَنَّكَ مِنْهُمْ عَدَا

أَمَا يَرْدَعُ الْمَوْتُ أَهْلَ النُّهَى
فَيَا لَا هِيَأُ أَمْنًا وَالْحِمَامُ
إِذَا مَامَرَّتْ بِأَهْلِ الْقُبُورِ

"Ölüm, akıl sahiplerine engel olmaz mı? Sapıklığa düşen kişinin sapıklığına mâni olmaz mı?

Ölüm kendisine süratle gelip yaklaşmışken ey kendini güven içinde rahat bir şekilde görüp, oyun eğlenceye dalan kişi!

Mezar halkına uğradığın vakitte, yarın onlardan biri olacağını anlarsın."¹¹⁸

Ebû Firâs, karşılaştığı sıkıntılar ve dehşet verici olaylara rağmen, hiçbir zaman sabrı elden bırakmamıştır:

صَبَرْتُ عَلَى اللَّأْوَاءِ صَبَرَ ابْنِ حُرَّةٍ كَثِيرَ الْعِدَا فِيهَا قَلِيلُ الْمُسَاعِدِ

"Düşmanları çok, yardımcıları az olan özgür kadının oğlunun sabrıyla zorluklara, sıkıntılara sabrettim."¹¹⁹

Ebû Firâs sadakat ve vefanın önemini vurgulamış, sevgili için fedakârlık yapmayan bir kişinin eksikliğini ifade ederek, sevdiği kişi uğruna canını bile feda edecek kadar sadakatli olunmasını söylemiştir:

فَمَا هُوَ إِلَّا مَا ذُقُّ الْوَدِّ كَاذِبِ

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ بِالنَّفْسِ دُونَ حَبِيبِهِ

"Sevdiği kişi uğruna canını vermeyen, sevgisinde vefasız (ve) yalancıdır."¹²⁰

¹¹⁷ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/370.

¹¹⁸ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/6.

¹¹⁹ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/83.

¹²⁰ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/33.

Gençliğinin en önemli özelliklerinden biri olan (iffet), Ebû Firâs'ın her zaman övünmekten gurur duymasını sağlayan asil ahlakından kaynaklanıyordu. Bu iffetin güçsüzlükten olmadığını söyleyerek şu beyitleri yazmıştır:

عَفَاكَ غَيٍّ؛ إِنَّمَا عِفَّةُ الْفَتَى
إِذَا عَفَّ عَنْ لَذَاتِهِ؛ وَهُوَ قَادِرٌ

“(Senin göstermelik) iffetin bir aldatmadır. Yiğidin iffeti ancak gücü yettiği halde zevk aldığı şeylerden uzak durduğu zaman (gerçek iffettir).”¹²¹

Ebû Firâs, insanların ve zamanın sadakat ve vefasızlığından dolayı duyduğu umutsuzluğu şu şekilde dile getirmiştir:

أُبْغِي الْوَفَاءَ بِدَهْرٍ لَا وَفَاءَ لَهُ
كَأَنِّي جَاهِلٌ بِالْدَّهْرِ وَالنَّاسِ

“Sanki ben zamanın ve insanların cahiliymişim gibi, sadakatin olmadığı bir zamanda sadakat arıyorum.”¹²²

Ebû Firâs'ın şiirlerine gurur, onur, azamet, zorluklarla başa çıkma, iffet ve zühd hakimdi. Ebû Firâs, şarkı dinlemeye de meyilli olup sık sık eğlence yerlerine giderdi:

أَدْرِ الْكُؤُوسَ وَسِقْنَا
فَالْدَّهْرُ بِأَلْعَمَارِ دَائِرٌ
وَاشْرَبْ عَلَى زَهْرِ الرَّبِيعِ
وَحُسْنِ نَعْمَاتِ الْمَزَاهِرِ

"Çevir kadehleri ve bize sun, zira ömürler döner durur zaman içinde,

Ve baharın çiçekleri üzerinde, güzel melodiler eşliğinde iç.”¹²³

Ebû Firâs, şarap içmenin ve güzel kadınlara kavuşmanın, savaş meydanlarında üstün gelmek için gerekli olduğunu ifade etmiştir:

لَوْلَا الْغُبُوقُ وَحَتَّ الْكَأْسِ مُصْطَبِحًا
وَمَا أَرْجِيهِ مِنْ وَصَلِ الْحَسَنِ بِهِ
وَلَا أَلْقَى الْكَمِيِّ بِقَلْبٍ غَيْرِ مُخْتَلِسٍ
وَالْجَاشِرِيَّةَ بَيْنَ الصَّبْحِ وَالْغَلَسِ
مَا شَكَاهُ أَطْرَافِ الْقَنَا فَرَسٌ

"Eğer akşam içkisi olmasa, sabah kadehi teşvik etmezse, şafak ile alacakaranlık arasında cariyeler olmazsa,

¹²¹ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/106.

¹²² ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/233.

¹²³ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/213.

Güzel kadınlarla buluşmayı ümit etmesem, atımın mızrakların titreyişinden şikâyet etmesine neden olmaz,

Kendimi mızraklara feda etmezdim. Yüreğimde korku olmadan savaşta karşı durmazdım.”¹²⁴

Bu dizelerde, Antere b. Şeddâd (öl. 614(?))’ın ruhu tamamen belirgin, zira savaşların şiddetinden dolayı atının ondan şikâyet ettiğini dile getirmiştir, aynı şekilde Ebû Firâs da böyleydi. Bu şarap ve eğlenceye düşkün yönü, Ebû Firâs’ın kahramanlığında temel bir unsur olarak kabul edebiliriz. Bu, onun karakterinde kahramanca özelliklerinin ve sıfatlarının gerçekleşmesini sağlamıştır, tıpkı cahiliye döneminin Arap savaşçıları gibi, başta Antere b. Şeddâd olmak üzere. Burada Ebû Firâs’ın karakterinde olan bir çelişki dikkat çeker; iffet ve züht ile övünmesinin yanı sıra eğlenceye, şarkıya ve şarap içmeye eğilimi de bulunmaktadır. Gerçek şu ki, bu, cahiliye döneminden beri Arap kahramanları için garip değildir, zira savaşın sıkıntısını unutmak için eğlenceye meyilliydiler ve Ebû Firâs eski şairlerin âdetini sürdürmüştür. Belki de bu eğlence hakkında konuştuğu şiir, sadece şairlerin yapmadıkları şeyleri söylemeleri geleneğini takip etmekteydi, belki de sadece kendi döneminin ruhuna uygun sözlü bir taklitti.¹²⁵

2.1.3. Kahramanlığı

Ebû Firâs, gerçek bir kahramanın niteliklerini en doğru şekilde temsil etmiş ve bir kahramanın gerektirdiği soylu ahlak ve yüksek ideallere sahip olmuştur. Ebû Firâs, gençliğinden itibaren birçok savaşa katılmış ve savaş meydanında birçok zafer kazanmıştır. Ayrıca, soylu ahlak ve yüksek ideallere sahip bir kahramanın gerektirdiği niteliklerle donatılmıştır. Kendisine kahramanlık özellikleri kazandıran birçok genetik, sosyal ve psikolojik etken bir araya gelmiştir. Hamdân ailesi, cesaret ve kahramanlıkları ile herkesin takdirini kazanmıştır. Bu konuda, el-Âmilî şöyle der:

"Ebû Firâs, soylu asil olan Arap kabilesinde yetişti. Arap kökenli olan Hamdân oğulları, yüzyıllar boyunca yönetim ve emirlikte yer aldılar. Onların geçmişi, iyi davranışlarla, cömertlik, onur, gurur, güç, cesaret, belagat, beceri, sabır, affetme, yönetme yeteneği, komşuyu koruma, değerleri savunma, sağlam görüş ve olgun akıl gibi güzel özelliklerle doludur. Savaşlara alışkın ve orduları yönetmeye yatkındırlar. Neredeyse en önde gelenleri cesur şairlerdir. Onlar arasında şair veya cesur bir savaşçı olmayan nadirdir, neredeyse yoktur. Seyfûddeve, liderlik, emirlik, cesaret ve

¹²⁴ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/237.

¹²⁵ Abdulcelîl Abdulmehdî, *Ebû Firâs el-Hamdâni Hayâtuhu ve Şi’ruhu*, 138.

cömertlikte öne çıkan biri, Ebû Firâs ise şiirde üstün ve cesaretiyle, kahramanlığıyla öne çıkan biridir”¹²⁶.

Ebû Firâs, Hamdân oğulları hakkında şöyle der:

فَلَمْ يُخْلَقْ بَنُو حَمْدَانَ إِلَّا
لِمَجْدٍ أَوْ لِحَمْدٍ أَوْ الْجُودِ

"Benî Hamdân, ancak şan, övgü veya cesaret için yaratılmıştır."¹²⁷

Ebû Firâs'ın nazarında savaş, her şeyden önce gelmektedir. Savaş çıktığı zaman hiç düşünmeden hemen kılıcını, mızrağını kapıp atına koşar:

فَمَا لِي إِلَّا الْبَيْضُ؛ وَالْبَيْضُ، وَالْقَنَاءُ،
وَمَا جَزَعَتْ نَفْسِي لِإِيرَادِ مَوْرِدٍ
وَلَا أَنَّنِي لَمَّا حَلَلْتُ مَحَلَّةً
وَلَا أَنَا وَإِنْ عِنْدَ مُخْتَلَفِ الْقَنَاءِ
وَأَحْكَمَنِي طُولُ السُّرَى بِالتَّجَارِبِ
وَعَرَفَنِي عَرَفَ الْخُطُوبِ وَنُكْرَهَا
وَجُرْدُ كِرَامٍ، مُخَصَّرَاتُ الْجَوَانِبِ
وَلَا لِذِيَادٍ عَنْ لَذِيذِ الْمَشَارِبِ
فَقَارَقْتُهَا سَدَّتْ عَلَى مَذَاهِبِي
وَلَا بِجَبَانٍ عِنْدَ زَحْفِ الْكَتَائِبِ
تُصَرِّفُ أَيَّامٌ أَتَتْ بِالْعَجَائِبِ

“Silahlardan başka bir şeyim olmadı; kılıç, mızrak, kalkan ve ince belli asil atlar (hızlı ve güçlü).

Ne leziz içeceklerden uzak kalmaya karşı koydum (üzüldüm), ne de nefsim zor bir yola yönelmekten korktu.

Bir yere gittiğim ve oradan ayrıldığım zaman yollarımın üzerinde bir engel olmadı.

Mızraklar karşı karşıya geldiği zaman isteksiz, bitkin ve zayıf kalmam; kalabalık bir süvari birliği ile karşılaşınca korkak olmam.

Her hal bana kendi elbisesini giydirdi (tecrübelerimle her sıkıntıda nasıl davranacağımı öğrendim); gece yürüyüşlerinin uzunluğu beni tecrübelerle güçlendirdi.

Hayret verici (görülmemiş) şeyler getiren günler, bana olayların hem tanıdık hem de yabancı yüzleriyle (hayatın zorluklarının bazen bilindik, bazen beklenmedik şekliyle) tanıştırdı.”¹²⁸

Ebû Firâs'ın cesaret ve kahramanlığı ile övünmesi, benliği büyütme amacıyla değil, gerçeğe ve yaşanmışlıklara dayanan bir övünmedir.

¹²⁶ Muhsin el-Emîn, *A 'yânü 'ş-Şî'a*, 18/308.

¹²⁷ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/94.

¹²⁸ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/49.

O, çocukluğundan beri savaflara katılmaya alışmıştı. Yetim olarak büyümesi, ona kendine güvenmeyi ve kendisiyle gurur duymayı öğretmişti. Ebû Firâs'ın divanında kendisi için çizdiği kahramanlık portresi, gerçek kişiliğiyle çelişmez. Eski ve yeni dönemde olan güvenilir yazarlar ve tarihçiler, onun kahramanlık ve cesaretini onaylamışlardır.

Ebû Firâs'ın savaş alanlarında ve çatışmalarda gösterdiği cesaretin en belirgin olduğu yerlerden biri de çocukluğudur. Küçük yaşlarından itibaren savaşı sevmiş ve ustası olmuştur. Ebû Firâs, cesaret, korkusuzluk, atılganlık ve düşmana karşı kararlılıkta her zaman öne çıkmıştır:

وَلَا تَصِفَنَّ الْحَرْبَ عِنْدِي فَإِنَّهَا طَعَامِي مَذُّ بَعْتِ الصَّبَا وَشَرَابِ
وَقَدْ عَرَفْتُ وَقَعَ الْمَسَامِيرِ مُهَجَّتْ وَشَقَّقَ عَنْ رُزْقِ النَّصُولِ إِهَابِ
لَجَبْتُ فِي حُلُوِّ الزَّمَانِ وَمُرِّهِ أَنْفَقْتُ مِنْ عُمْرِي بِغَيْرِ حِسَابِ

"Sakın bana savaşı anlatmaya kalkma! Çünkü savaş, çocukluğumdan beri, benim yiyeceğim ve içeceğim oldu. Ruhum, çivilerin darbesini tanıdı; kılıç ve mızrak darbeleriyle derim parçalandı. Hayatın hem tatlı hem de acı günlerini gördüm; ömrümü hesapsızca harcadım."¹²⁹

Ebû Firâs, savaş ve çatışmayı şan ve onurun yoluna açan bir araç olarak görüyordu:

لَا عِزَّ إِلَّا بِالْحِسَامِ الْمُخَذَّمِ وَضِرَابِ كُلِّ مُدَجَجٍ، مُسْتَلِيمِ
وَقَرَأُ كُلَّ كَتِيبَةٍ بِكَتِيبَةٍ وَلِقَاءِ كُلِّ عَرْمَرَمٍ بِعَرْمَرَمِ
وَلَقَدْ رَضَعْتُ مِنَ الزَّمَانِ لُبَانَةً، وَعَرَفْتُ كُلَّ مُعَوِّجٍ وَمُقَوِّمِ

"İzzet, sadece hizmet edilen kılıçla ve her (zırhlı savaşçıyı) yere seren kılıç darbeleriyledir.

(İzzet) Her birliğin savaş halindeki başka bir birlikle karşılaşmasıyla, her ordunun diğer bir orduyla karşılaşmasıyla elde edilir.

(Zaman içinde yaşadıklarını bir tecrübe olarak görüp) Zamanın sütünden emdim, her eğriyi ve doğruyu bildim."¹³⁰

¹²⁹ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/29.

¹³⁰ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/376.

Ebû Firâs'ın karakterinde olan kahramanlığı ve savaşçı cesareti, onun doğal özelliklerindendi ve bunun en güçlü kanıtı, en sıkıntılı zamanlarda bile cesurluğunu cesaretini korumasıydı. Ebû Firâs en zor zamanda bile geri adım atmamış, adını yüceltmek için cesurca mücadele etmiştir. Örneğin esir düştüğü zaman şöyle demiştir:

أَسِرْتُ وَمَا صَحْبِي بِغُزْلِ لَدَى الْوَعَى وَلَا فَرَسِي مُهْرٌ وَلَا رَبُّهُ غَمْرٌ
وَلَكِنْ إِذَا حَمَّ الْقَضَاءُ عَلَى إِمْرِي فَلَيْسَ لَهُ بَرٌّ يَقِيهِ وَلَا بَحْرٌ
وَقَالَ أَصِيحَابِي الْفِرَارُ أَوْ الرَّدَى فَقُلْتُ هُمَا أَمْرَانِ أَحْلَاهُمَا مُرٌّ
وَلَكِنِّي أَمْضِي لِمَا لَا يُعْيِينِي وَحَسْبُكَ مِنْ أَمْرَيْنِ خَيْرُهُمَا الْأَسْرُ
يَقُولُونَ لِي بَعْتَ السَّلَامَةَ بِالرَّدَى فَقُلْتُ أَمَا وَاللَّهِ مَا نَأْنِي خُسْرُ
وَهَلْ يَتَجَافَى عَنِّي الْمَوْتُ سَاعَةً إِذَا مَاتَجَافَى عَنِّي الْأَسْرُ وَالضَّرُّ
هُوَ الْمَوْتُ فَاخْتَرْتُ مَا عَلَاكَ ذِكْرُهُ فَلَمْ يَمُتِ الْإِنْسَانُ مَا حَيِّيَ الذِّكْرُ

“Savaş sırasında arkadaşlarım silahsız, atım eğitimsiz, sahibi deneyimsiz olmamasına rağmen esir edildim.

Fakat bir kişinin kaderi geldi mi, onu koruyabilecek ne bir kara ne de bir deniz bulunur.

Arkadaşlarım bana dediler ki: Ya kaçmayı seç ya da öldürülmeyi. Ben de onlara dedim ki: Bu iki durumun en tatlısı bile acıdır.

Ancak beni küçük düşürmeyecek yola yönelirim. Bu iki durumdan en hayırlısı yani esirlik sana yeter.

Düşmanlarım bana diyorlar ki: Selamet yerine ölümü (helak olma) seçtiğini görüyoruz. Ben de onlara dedim ki: Allah’a yemin olsun ki, kaybım olmadı.

Eğer esaret ve acı benden uzaklaşırsa, ölüm bir an bile benden uzaklaşır mı?

O, Ölümdür (kaçış yok), öyleyse, sen hatıranı yüksek olanı seç! (Seçtiğin) Senden sonra adını kalıcı kılacak şekilde olsun. Çünkü insan, anısı yaşadığı sürece ölmez.”¹³¹

Ve bu şekilde Ebû Firâs'ın cesareti savaş ve çatışma alanında belirginleşmiş, şiirlerinde de savaş, cesaret ve özlem şeklinde yer almıştır. Şair, savaşta yaşadığı duygusal durumları, acıyı ve sabretmenin zorluğunu vurgularken, ordunun başında olmadan savaşa gitmenin onun için ne kadar zor olduğunu ve savaşa gecikmesinden dolayı üzüntüsünü şöyle dile getirmiştir:

¹³¹ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/213.

وَلَمْ أُوقِدْ مَعَ الْغَازِينَ نَارَا
إِذَا مَا الْجَيْشُ بِالْغَازِينَ سَارَا

أُتْفَاءُ حَسْرَتِي وَتَقَرَّ عَيْنِي
أُظُنُّ الصَّبْرَ أَبْعَدَ مَا يُرَجَّى

"Gazilerle beraber savaş ateşini yakmazsam, savaştan geri kalırsam hasretim (acım) söner mi, gözüm aydın olur mu?"

Ordu, savaşçılarla birlikte hareket etmeye başladığında, sabretmenin beklediğimden daha zor şey olduğunu düşünüyorum.”¹³²

Ebû Firâs'ın cesareti ve kahramanlığına olan inancı, kendisine "Arapların kahramanı" unvanını kazandırmıştır:

لَقَدْ ضَرَبْتُ بِنَفْسِ الصَّارِمِ الْعَضْبِ
وَلَا أَجِيرُ ذِمَامَ الْبَيْضِ وَالْيَلْبِ
وَلَا أُرُوحُ بِسَيْفِي غَيْرَ مُخْتَضِبِ
أَضْحَى ابْنُ عَمِّكَ هَذَا فَارِسُ الْعَرَبِ

يَا ضَارِبَ الْجَيْشِ بِي فِي وَسْطِ
مَفْرَقَةٍ
لَا تَحْرُزُ الدَّرْعُ عَنِّي نَفْسَ صَاحِبِهَا
وَلَا أَعُودُ بِرُمَحِي غَيْرَ مُنْحَطِمِ
حَتَّى تَقُولَ لَكَ الْأَعْدَاءُ رَاغِمَةً

"Ey ordunun ortasında (benimle) savaşan kişi, katı bir öfkeyle keskin kılıcınla kendini vurdun.

Zırhımdan korunamazsınız ve ben kalkanların ve kılıçların korumasını da sağlamam,
Kırık olmayan mızrakla ve lekesiz (kan olmayan) kılıçla dönmem,

Ta ki düşmanlar sana 'Bu, kuzenindir (amcanın oğlu Ebû Firâs) 'Arapların kahramanıdır' diyecek kadar (şiddetle kahramanca savaşırım).”¹³³

Gerçekten de Hamdânîlerin kahramanlık özellikleri, tarihleri gereği Bizans tehlikesine karşı mücadelelerinde öne çıkmıştır. Onların liderlerinin doğası, özellikle savaşçı olmaları Ebû Firâs gibi özgürlük, onur, sadakat, cesaret, kararlılık, affetme yeteneği, komşuyu koruma, yardımseverlik gibi Arap erdemlerini yansıtmıştır.

Ebû Firâs, kendisinin altı özellikle insanlardan üstün olduğunu görür ve şiirinde ifade eder:

طَوْعاً لَهُ قَسْرًا بِسِتِّ فَضَائِلِ
وَمَكَارِمٍ، وَذَوَائِلِ، وَمَنَاصِلِ

وَأَنَا الَّذِي فَضَلَ الْأَنَامُ فَأَصْبَحُوا
بِصَوَاهِلِ، وَعَوَائِلِ، وَقَبَائِلِ

¹³² ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/188.

¹³³ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/44.

"Bana boyun eğen insanlara şu altı faziletle üstün oldum,

At kişnemeleri, çalışanlar, kabileler, cömertlikler, mızraklar ve kılıçlarla.”¹³⁴

Ebû Firâs'ın bahsettiği ahlaki özelliklerinden biri de kanaatkâr olmak ve elindekiyle yetinmektir. Şöyle der:

مَا كُلُّ مَا فَوْقَ الْبَسِيطَةِ كَافِيًا فَإِذَا قَنَعْتَ فَكُلَّ شَيْءٍ كَافٍ
وَمَكَارِمِي عَدَدِ النُّجُومِ وَمَنْزِلِي مَأْوَى الْكِرَامِ وَمَنْزِلُ الْأَضْيَافِ

"Yeryüzündeki hiçbir şey yeterli değildir, ama eğer kanaat edersen her şey yeterlidir.

Benim yüce özelliklerim yıldızlar kadardır. Evim asillerin barındığı ve misafirlerin konakladığı yerdir.”¹³⁵

2.1.4. Esareti

Ebû Firâs, cesur ve yiğit bir savaşçı olup, cesaret ve yiğitlikle savaşlara katılmıştır. Bir defasında Romalıların eline esir düşmüştür. Yıllarca esaretin acılarını ve zorluklarını yaşamıştır. Tenûhî (ö. 447/1055), onun esareti hakkında şöyle der:

"Seyfûddeve, onu Menbic ve Harran'ın emirliğine atadı. Romalılar geldiklerinde, yetmiş adamıyla birlikte onlara karşı çıktı, savaştı ve düşmanı mağlup etti. Ancak, Romalılar üzerine saldırıp onu esir aldılar. Yıllarca (4 ya da 7 yıl) onların elinde esir olarak kaldı. Seyfûddeve'ye, yanında bulunan Romalı ileri gelenlerle takas edilerek kurtarılması için mektup yazdı. Bunlar arasında Bağoric olarak bilinen patrik ve kralın yeğeni de vardı. Seyfûddeve, Ebû Firâs'ı serbest bırakmak için genel bir takas olmadıkça sadece kuzeni için fidye ödemeyi reddetti. Ebû Firâs'ı fidye karşılığında kurtarmayı reddetme, ona olan sevgisine ve kalbindeki yerine rağmen böyleydi. Seyfûddeve, 'Diğer Müslümanları bırakıp sadece kuzenimi fidye ile serbest bırakamam, fidye herkese genel olmalı,' diyordu.”¹³⁶

Bu esaretin etkisi, onun şiirlerine de yansdı ve Arap edebiyatının en güzel eserlerinden biri olan Rûmiyyât şiirlerini yazdı.

Ebû Firâs'ın hayatında, özgürlük ve emirlikten sonra, esaretin acılarını yaşadığı yeni bir dönem başlamış oldu. Bu dönemin etkileri, onun hayatı ve şiirlerinde açıkça görülmektedir. Tarihçiler ve araştırmacılar, onun esaret dönemi ve ölümü konusunda farklı

¹³⁴ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/307.

¹³⁵ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/256.

¹³⁶ Ebû Alî el-Muhassin b. Alî b. Muhammed el-Kādî et-Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara ve ahhârü'l-müzâkere*, thk, Abbûd eş-Şâlcî, (Beyrut: Dar'us- Sadr, 1971), 1/228.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/276.

görüşler öne sürmüştür. Bu konuyla ilgili farklı rivayetleri üç ana görüşte toplayabiliriz: Birinci görüş, 348/959 yılında esir düştüğünü ve altında Fırat'ın aktığı bir Rum kalesi olan Harşene'ye götürüldüğünü öne sürmüştür. Bu görüş İbnü'l-Adîm'in (öl. 660/1262) *Zübdetü'l-haleb* eseri ve Şeyh Mekîn'in (öl. 672/1273-74) *Târihu'l-müslimîn* adlı eserlerinde yer alır.

İfade edilir ki, Ebû Firâs'ın esareti yedi yıl sürmüştür. İbn Hallikân (öl.681/1282), Deylemî'nin (öl.428/1037) vakıa hakkındaki rivayetini vermiş, ancak bunu sorgulamıştır. Safedî (öl.764/1363), *el-Vâfi bi'l-vefeyât'ta*; İbnü'l-İmâd (öl.1089/1679) *Şezerâtü'z-zeheb'te*; hepsi Ebû Firâs'ın esaretinin yedi yıl sürdüğünü ileri sürmüşlerdir.¹³⁷ İkinci görüş ise Ebû Firâs'ın esaretinin (351/962) yılında gerçekleştiğini savunmuştur. Bu görüşü destekleyenler İbn Hâleveyh, Ebû Firâs'ın divanını açıklarken; et-Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara'da*; Miskeveyh, (öl.421/1030) *Tecâribü'l-ümem'de*; el-Antâkî, (öl.377/987) *Târihi'nde*; İbn Zâfir el-Ezdî, (öl.334/945) *ed-Düvelü'l-müinkatı'a'da*; İbnü'l-Esîr, (öl.630/1233) *el-Kâmil'de*; Ebü'l-Fidâ, (öl.732/1331) *el-Muhtasar'da*; İbnü'l-Verdî, (öl.861/1331) *Târihu İbni'l-Verdî'de*; El-Zehebî, (öl.748/1368) *Târihu'l-İslâm'da*; İbn Tağrîberdî, (öl.874/1470) *en-Nücümü'z-zâhire'de*; daha yakın zamanlarda da Zekî el-Muhâsinî, *Şi'ri'l-harb* adlı eserinde (öl.1391/1972); Şevkî Dayf, (öl.1910/2005) *el-Fen ve mezâhibühû fi's-şi'ri'l-'Arabî'de*; Sâmi ed-Dehhân, (öl.1912/1971) *Dîvânü Ebî Firâs el-Hamdânî'nin* girişinde; Ahmed Ahmet Bedevî, (öl.1884/1966) *Şairu Benî-Hamdân'da*; İn'am el-Cundî, (1924-2015) *Edebi'l-Arabî'de* Ebû Firâs'ın esaret dönemine değinir. Bu grup, Ebû Firâs'ın esaretinin dört yılı aşmadığını savunur ve (355/966) yılında Ebû Firâs'ın kurtuluşu ile sona erdiğini belirtir.¹³⁸ Üçüncü görüş sahipleri ise Ebû Firâs'ın esaretinin iki kez gerçekleştiğini iddia ederler. İlk olarak (348/959) yılında, Ebû Firâs Bağdat'ta hapsedilmiş, ancak kale duvarlarından atlayarak kaçmayı başarmıştır. İkinci kez (351/962) yılında, Konstantinopolis'e götürülmüş ve burada dört yıl boyunca esaret altında kalmıştır. Bu görüş sahipleri, İbn Hallikân'ın, Deylemî'nin rivayetini aktardığı ve bu konuda şüphelendiği (348/959) yılında Ebû Firâs'ın esir düştüğü ve ikinci olarak (351/962) yılında Menbic'te esir düştüğü şeklindeki anlatılarından etkilenmişlerdir. Geç dönem tarihçileri arasında, Efrâm el-Bustânî'nin (öl.1414/1994) *er-Ravâi'* kitabında; Bütrus el-Bustânî'nin, (öl.1300/1883) *Dâ'iretü'l-ma'ârif'te*; Ahmed ez-Zeyn'in, (öl.1366/1899) *Sekâfe* adlı eserinde; Râgıb et-Tabbâh'ın, (öl.1370/1951) *İ'lâmü'n-nübelâ'da*; Süleyman Saiğ'in,

¹³⁷ Nu'mân el-Kâdî, *Ebû Firâs el-Hamdânî el-Mevkif ve't-teşkil'il-cemâlî*, (Umman: Dâru's-Sekâfe, 1982) 94-104.

¹³⁸ Nu'mân el-Kâdî, *Ebû Firâs el-Hamdânî*, 94-104.

(öl.1380/1961) *Târîhu'l-Musul* adlı eserinde; Sâmi el-Kayyâlî'nin, (öl.1391/1972) *Seyfüddevle ve asru'l-Hamdânî* eserinde; Marun Abbûd'un, (öl.1381/1962) *Edebi'l-Arab* eserinde; Muhsin el-Emîn'in'in (öl.1371/1952) *A'yânü's-Şî'a* eserinde; Abdu'l Hüseyin el-Emînî en-Necefi (öl.1390/1971) ve diğerleri, Ebû Firâs'ın hayatını incelemişlerdir. Von Kremer'in (öl.1306/1889) *Divan'a* yazdığı dipnotlarda, Brockelmann'ın, (öl.1375/1956) (*Geschichte der arabischen*) *Târîhu'l edebi'l-Arabî*'de ve aynı şekilde Blachere ve diğerleri de onu takip etmişlerdir.¹³⁹ Bu rivayetlerin zikredilmesi sonucunda, İbn Hâleveyh'in şairle zaman geçirdiği, onun muallimi olduğu, onun şiirlerini naklettiği ve ona ait olduğu düşünülen edebî eserlerini okuduğu ve ona saygı duyduğu göz önünde bulundurularak, onun rivayeti diğerlerine göre daha önemli ve sağlam olduğu söylenebilir. Tenûhî, İbn Hâleveyh ile çağdaştır. Seâlibî, Ebû Firâs'ın çağına yakın dönemde yaşamış ve Benî Hamdân'a ait olan eserlerinde ondan bahsetmiştir. Bu üç tarihçi, doğruluk ve güvenilirlikleriyle tanınır. Bu durum, onların şairle yakın çağda yaşamış olmaları ve bir kısmının onunla aynı dönemde yaşamış olmaları nedeniyle, Ebû Firâs'ın sadece bir kez esir düştüğüne dair iddialarının gerçeğe daha yakın olduğunu gösterir.¹⁴⁰ Bu da (351/962) tarihindeki olaydır.

Ebû Firâs'ın şiirlerini incelersek, (351/962) daha önce esir alınmış ve İbn Hallikân'ın anlattığı gibi, atıyla kalenin tepesinden kaçmış olsaydı, bunu şiirlerinde övünerek anlatırdı. Ancak gerçekte, şiirlerinde bu olaya dair bir işaret bulamıyoruz. Ebû Firâs'ın esaretteki durumu, şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla, Rumlar onu ilk başta Harşene'ya götürmüşler ve esaretinin ardından zincire vurmuşlardır. Harşene'deki esareti hakkında şunları söyler:

فَلَكُمْ أَحَطْتُ بِهَا مُغِيرًا	إِنْ زُرْتُ حَرْشَنَةَ أُسِيرًا
تَهْبُ الْمَنَازِلَ وَالْقُصُورَا	وَلَقَدْ رَأَيْتُ النَّارَ تَنْ
لَبْ نَحُونَا حُرًّا وَحُورًا	وَلَقَدْ رَأَيْتُ السَّبْيَ يُج

“Harşene’yi esir olarak ziyaret etmiş olsam da (bir zamanlar) orayı defalarca saldırarak kuşatmıştım.

Evleri ve sarayları yakıp kül eden ateşi gördüm (orada).

Zeytin gözlü ve açık tenli esir kadınların bize getirildiğini gördüm.”¹⁴¹

Bu dönem Ebû Firâs için zorlu geçmiştir, dar bir yerde tutulmuş, kaba kıyafetler giydirilmiş ve durumu kötüleşmiştir. Seyfüddevle'ye hitaben şöyle demiştir:

¹³⁹ Nu'mân el-Kâdî, *Ebû Firâs el-Hamdânî*, 94-104.

¹⁴⁰ Abdumehdî Abdulcelîl, *Ebû Firâs el-Hamdânî Hayâtuhu ve Şi'ruhu*, 100.

¹⁴¹ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/208,209.

وَنَحْنُ فِي صَخْرَةٍ نُزْلَزُهَا	يَا وَاسِعَ الدَّارِ كَيْفَ تُوَسِّعُهَا
ثِيَابُنَا الصَّوْفُ مَا نُبَدِّلُهَا	يَا نَاعِمَ الثَّوْبِ كَيْفَ تُبَدِّلُهُ
نَحْمِلُ أَقْيَادُنَا وَنَنْقُلُهَا	يَا رَاكِبَ الْخَيْلِ لَوْ بَصُرْتَ بِنَا
فَارَقَ فِيكَ الْجَمَالَ أَجْمَلُهَا	رَأَيْتَ فِي الضَّرِّ أَوْجُهًا كَرُمَتْ

"Ey evi geniş olan, nasıl genişletiyorsun onu? Biz bir kayanın içindeyiz ve titriyoruz.

Ey yumuşak elbiseleri olan, nasıl değiştiriyorsun onları? Bizim kıyafetlerimiz yün, değiştiremiyoruz.

Ey atlı, eğer bizi görseydin, zincirlerimizi yükleniyoruz ve zincirlerimizi taşıyoruz (naklediyoruz).

(Bir kişinin güzelliğini kaybetmesi ve zor zamanlarda değerli bir yüzün açığa çıkmasını ifade ederek) Zorlukta kerim yüzler gördün, en güzel güzellik (esaret hayatında) onlardan ayrıldı.”¹⁴²

Ebû Firâs, bir süre Harşene'da kaldıktan sonra Konstantinopolis'e nakledilmiş ve anlaşılan bu dönemde iyi muamele görmüştür. Muhtemelen Rumlar, Harşene'da Ebû Firâs'a kötü muamele edip onu dar bir hücrede hapsedmişler, yün bir elbise giydirmişler ve demirle zincire vurmuşlardır. Ancak onu Konstantinopolis'e naklettiklerinde, ona her türlü iyi muameleyi göstermişlerdir. Belki de bu çatışmanın çıkarlarına hizmet edeceğini umarak Seyfûddele ile Ebû Firâs arasında bir çatışma çıkarmayı amaçlamışlardır. Ebû Firâs'ı yumuşak bir muameleyle kazanmaya çalışarak, fidye vermeyi teklif etmişlerdir. Ancak bu amaçlarında başarısız olmuşlardır. Ebû Firâs, Rumlardan fidye kabul etmeyeceğini ilan ederek, sadece fidyeyi Seyfûddele'den kabul edeceğini söylemiştir.¹⁴³

Esaret dönemi, Ebû Firâs'ın hayatında derin bir iz bırakmış ve bu etkiler şiirlerine yansımıştır. Onun ruhunu en çok etkileyen şeylerden biri, zorlukların üstesinden gelmek için gerekli olan kılıç ve mızrağa sahip olmayıp, savaş meydanlarını ve savaşçılığı terk etmek zorunda kalmasıydı:

لَدَيَّ وَلَا لِلْمُعْتَقِينَ جَنَابُ	تَمَرُّ اللَّيَالِي لَيْسَ لِلنَّفْعِ مَوْضِعُ
وَلَا ضُرْبَتْ لِي بِالْعَرَاءِ قِبَابُ	وَلَا شَدَّ لِي سَرَجٌ عَلَى ظَهْرٍ سَابِحُ
وَلَا لَمَعَتْ لِي فِي الْحُرُوبِ جِرَابُ	وَلَا بَرَقَتْ لِي فِي اللَّقَاءِ قَوَاطِعُ

¹⁴² ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/333.

¹⁴³ Ahmed Ebû Hâkâ, *Ebû Firâs el-Hamdâni*, (Beirut: Daru'l-Şarki'l-Cedîd, 1990), 44-45.

"Gece ve gündüzler geçiyor, bana bir faydası yok.

Benim için ne hızla koşan bir ata semer vuruldu ne de bir komutan geldi.

Savaşlarda mızraklar da benim için parlamadı. Çatışmalarda benim için kılıçlar da parıldamadı. (Savaşlarda zafer kazanılmadı).”¹⁴⁴

Onun ruhunu en çok etkileyen şeylerden biri, yalnızlık duygusuyla etrafında kimseyi bulamayıp kendini yabancı ve yalnız hissederek, sevdiklerinin onu unutmasydı:

وَأَرَانِي وَقَوْمِي فَرَقْتَنَا مَذَاهِبُ	وَإِنْ جَمَعْتَنَا فِي الْأَصُولِ الْمَنَاسِبُ
فَأَقْصَاهُمْ أَقْصَاهُمْ مِنْ مَسَاءَتِي	وَأَقْرَبُهُمْ مِمَّا كَرِهْتُ الْأَقَارِبُ
غَرِيبٌ وَأَهْلِي حَيْثُ مَا كَرَّ نَاطِرِي	وَحِيدٌ وَحَوْلِي مِنْ رِجَالِي عَصَائِبُ

“Bizi akrabalık bağları bir araya getirse de benim ve kavmimin yollarının (görüşlerinin) ayrıldığını görüyorum.

O akrabalardan biri bana ne kadar uzak olursa, kötülüğü de o kadar uzak olur. En yakın olanlar, en çok sevmediğim akrabalar.

Yabancı biriyim (gurbetteyim) ve ailem, nereye bakarsam orada değil. Ben yalnızım ve etrafımda ailemden hiç kimse yok.”¹⁴⁵

Bu unutulmuşluğa karşılık Ebû Firâs, kendi ruh halinin gökyüzündeki yıldızların bile dengesini bozduğunu ifade ediyor. Yıldızların şaşkınlığını, kendi iç dünyasındaki karmaşaya bağlayarak, yaşadığı duygusal çalkantının evrendeki düzene bile yansıdığını ima ediyor. Yıldızlara hitap ederek:

مَا لِنَجُومِ السَّمَاءِ حَائِرَةٌ	أَحَالَهَا، فِي بُرُوجِهَا حَالِي
------------------------------------	-----------------------------------

"Gökyüzünün yıldızları neden şaşkın? Benim halim mi onları burçlarında şaşırttı?"¹⁴⁶

Ebû Firâs için bayram, neşe ve sevinç getirmesi gereken bir zaman olmasına rağmen, bir mutluluk getirmemiştir. Bayramın gelişine rağmen, ortamda ne bir güzellik ne de bir hoşluk vardır. Ebû Firâs, bayramın gelmesine rağmen bayramdaki ruh halini, kederli bir bakış açısıyla yaşadığı hüznü ve kederi dile getirmiştir:

يَا عَيْدُ مَا عُدْتَ بِمَحْبُوبٍ	عَلَى مُعْنَى الْقَلْبِ مَكْرُوبٍ
يَا عَيْدُ قَدْ عُدْتَ عَلَى نَاطِرٍ	عَنْ كُلِّ حُسْنٍ فِيكَ مَحْجُوبٍ

¹⁴⁴ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/ 22-23.

¹⁴⁵ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/20.

¹⁴⁶ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/275.

أَصْبَحَ فِي أَثْوَابِ مَرْبُوبٍ
بُوجْهِ لَا حُسْنٍ وَلَا طِيبٍ

يَا وَحْشَةَ الدَّارِ الَّتِي رَبُّهَا
قَدْ طَلَعَ الْعِيدُ عَلَى أَهْلِهِ

“Ey bayram! Ey bayram, dertli ve sıkıntılı bir kalbe sevilen bir şekilde geri dönmedin.

Ey bayram! Her türlü güzellikten mahrum gözlere geri döndün.

Ey sahibi köle (rehin) giysileri içinde olan o evin ıssızlığı!

Bayram, güzellik ve hoşluk olmadan halkına doğdu (geldi).”¹⁴⁷

Ebû Firâs'ın yaşadığı esaret, sevdiği insanlara özellikle annesine karşı duyduğu hasreti derinleştirdi. Ebû Firâs annesine hitap ederek sabırlı olmasını, çünkü sabrın sonunda büyük bir mükafat olduğunu vurgulayarak her türlü zorluğun ve musibetin geçici olduğunu, sıkıntıların zamanla sona ereceğini dile getiriyor:

إِلَى الْخَيْرِ وَالتَّجَحُّ الْقَرِيبِ رَسُولُ
عَلَى قَدَرِ الصَّبْرِ الْجَمِيلِ جَزِيلُ
تَجَلَّى عَلَى عِلَاتِهَا وَتَرُولُ؟

فَيَا أَمَّنَا لَا تَغْدِمِي الصَّبْرَ إِنَّهُ
فَيَا أَمَّنَا لَا تُخْطِئِي الْأَجْرَ إِنَّهُ
وَيَا أَمَّنَا صَبْرًا فَكُلُّ مُلَمَّةٍ

"Ey annem, sabrını kaybetme, çünkü sabır hayra ve kurtuluşa (götüren) bir elçidir.

Ey annem, mükâfatı sevmeyi bırakma (unutma), güzel sabrın karşılığı da büyük olur.

Ey annem, sabret, çünkü her sıkıntı açığa çıkar ve kaybolup gider.”¹⁴⁸

Seyfûddeve'nin Ebû Firâs'ı genel bir fidiye ile kurtarmayı reddetmesi ve Seyfûddeve gibi bir dostun kendisinden uzaklaşmasıyla onun şefkatine, cömertliğine olan güvenini ve neden uzaklaştığını öfkeyle sorgular:

عَلَامَ الْجَفَاءِ وَفِيمَ الْغَضَبِ
نَكْبُنِي مَعَ هَذَا النِّكَبِ
وَأَنْتَ الْعَطُوفُ وَأَنْتَ الْحَدِيبُ

أَسَيْفَ الْهُدَى وَفَرِيعَ الْعَرَبِ
وَمَا بَالُ كُتُبِكَ قَدْ أَصْبَحَتْ
وَأَنْتَ الْكَرِيمُ أَنْتَ الْحَلِيمُ

“Ey hidayetin kılıcı ve Arapların öncüsü! Bu uzaklaşma neden ve öfkenin sebebi ne?

Mektupların neden böyle oldu (uzak kalmaya başladı)? Bu musibetle beni neden yalnız bıraktın?

Oysa sen cömertsin, sen sabırlısın, hem de şefkatli ve himaye edensin.”¹⁴⁹

Bu şiirinde ise şair, genel olarak zorluklar karşısında gösterdiği sabrı ve tevekkülü dile getiriyor. Akrabalık veya soy bağına değil, dostluğun ve sevginin değerine vurgu

¹⁴⁷ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/29-30.

¹⁴⁸ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/316.

¹⁴⁹ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs* 2/26.

yapıyor. Şair, İslam'a olan bağlılığı ve Allah'ın koruyuculuğu altında olduğuna olan inancıyla, zorlukların geçici olduğunu ve her durumda razı olduğunu ifade ediyor. Seyfüddevle'ye kendisini islam adına kurtarmasını ve bu kahramanın zayi olmamasını istiyor:

وَلَا نَسْبُ بَيْنَ الرِّجَالِ قَرَابُ
وَلِي عَنْهُ فِيهِ حَوْطَةٌ وَمَنَابُ
لِيُعْلَمَ أَيُّ الْحَالَتَيْنِ سَرَابُ
لَدَيْهِ وَمَا دُونَ الْكَثِيرِ حِجَابُ

فَالَا يَكُنْ وَدٌّ قَدِيمٌ عَهْدَتُهُ
أَحْوَطٌ لِلْإِسْلَامِ أَنْ لَا يُضِيعَنِي
وَلَكِنِّي رَاضٍ عَلَى كُلِّ حَالَةٍ
وَمَا زِلْتُ أَرْضَى بِالْقَلِيلِ مَحَبَّةً

“(Eğer) Aramızda geçmişte olan dostluğu ve akrabalığı gözetmiyorsan, İslam için beni zayi etmemek daha uygun olurdu. (Beni, savaşağımız İslam adına kurtar).

Gerçek ve aldatıcı sevgiden hangisinin serap olduğunun bilinmesi için, her duruma razıyım.

Sevgiden ötürü azla yetinmeye dahi razı oldum; çok muhabbetin önünde ise bir engel, bir perde yoktur.”¹⁵⁰

Emirin Ebû Firâs'ı fidye ile serbest bırakılmasının gecikmesi, yanıtlanması zor bir soru oluşturmuştur. Bu gecikmenin sebebi Seyfüddevle'nin Ebû Firâs'ı unutup ihmal etmesi miydi, yoksa hasetçilerin emirin kalbini ona karşı doldurması mıydı? Ya da Seyfüddevle'nin savaşları ve ülkesini tehlikeden koruma çabaları mıydı? Çünkü Rumlar, Seyfüddevle'nin ordusunu yenmiş kalelerini yıkmış, Halep'e yönelik görülmemiş bir savaşla başkentlerini harap etmişlerdir. Ayrıca üç bin esiri rehin almışlardır. Bu durum, Seyfüddevle'nin iç işlerini düzenlemek ve yeniden yapılandırmakla meşgul olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu büyük miktardaki fidyenin ödenmesi için büyük miktarda paraya ihtiyaç duyulduğu aşikârdır. Bazı araştırmacılar, Seyfüddevle'nin kasıtlı olarak kuzenini serbest bırakmada acele etmediğini, kalbinin Ebû Firâs'a karşı değiştiğini ve aralarındaki dostluğun bozulduğunu öne sürmüştür. Bu durum, Ebû Firâs'ın kuzenine yazdığı birçok sitem şiirinde açıkça görülüyor. Ancak, bu sitemlerin gerçek nedeni nedir? Ebû Firâs'ın fidye için Horasanlılardan yardım istemesi mi, yoksa Ebû Firâs hakkında Seyfüddevle'ye yapılan dedikodular ve kıskançlıklar mı? Bu gecikme her iki nedenden de kaynaklanıyor olabilir.¹⁵¹

Seyfüddevle, Ebu Firâs'ı 355/966 yılında Şevval ayında 600 bin Roma dinarı karşılığında fidye vererek kurtarmıştır. Divan'ı inceleyenler, esaretten döndükten sonra da

¹⁵⁰ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/24.

¹⁵¹ Abdülmehdî Abdulcelîl, *Ebû Firâs el-Hamdânî Hayâtuhu ve Şi'ruhu*, 113.

Ebû Firâs'ın Seyfûddeve'ye olan kızgınlığının devam ettiğini, Seyfûddeve'yi şiirleriyle övmeyip, vefatından sonra da ondan miras almadığını fark edeceklerdir.¹⁵²

Burada bahsedilmesi gereken önemli bir nokta, Ebû Firâs'ın esaretinin Arap şiirine en güzel eserlerinden birini kazandırmasıdır. Bu şiirler, onun iç dünyasından doğan samimi duyguların bir ürünüdür ve onun dilinden ifade edilmiştir. Bu nadir şiir koleksiyonu, "Rûmiyyât" olarak bilinir ve Arap şiirinde önemli bir yer tutar. es-Seâlibî Rûmiyyât hakkında şöyle der: "Eğer vahşi hayvanlar onu (Rûmiyyât) duyabilseydi, evcilleşirdi; eğer dilsiz birine onunla hitap edilseydi dile gelir konuşurdu; eğer kuşlar onunla çağrılseydi, gökten inip gelirlerdi."¹⁵³

2.1.5. Ölümü

Ebû Firâs, Rum topraklarında geçen esaret hayatının ardından, çocukluğunun gençliğinin ve kahramanlık yıllarının geçtiği Halep'e döndü, ancak artık esir alındığında bıraktığı adamdan farklı biriydi. Kesin olan bir şey vardı ki, olaylara bakış açısı değişmiş, esaret ona arkadaşlık ve dostluk kavramlarını yeniden öğretmiştir. Onunla birlikte olanların kim olduğunu ve etrafındakilerin nasıl değiştiğini öğrenmiştir. Halep'e döndüğünde, şehrin harap olduğunu, üzüntünün sokaklara hâkim olduğunu, emirinin hastalık ve yenilgiyle yıprandığını görmüştür. Seyfûddeve, esaretten döndükten sonra Ebû Firâs'ı Humus valisi olarak görevlendirmiştir. Ebû Firâs'ın esaretten kurtuluşundan bir yıl geçmeden, Seyfûddeve 356/966 yılının başlarında vefat etmiştir. Seyfûddeve'nin ölümünden sonra, Ebû Firâs ile Seyfûddevenin oğlu olan, kuzeni Ebu'l- Meâlî (öl.1030/1620) arasındaki ilişkiler gittikçe kötüleşmiştir.¹⁵⁴

Seyfûddeve'nin ölümünden sonra emirlik, oğlu Ebu'l-Meâlî'ye geçti ve o zaman on beş yaşındaydı. Ebû Firâs, kendisini katlettiren Ebu'l-Meâlî'nin hem dayısı hem de babasının amcasının oğludur. Ebû Firâs'ın ölümüyle sonuçlanan elim hadise şöyle cereyan eder: Ebû Firâs Humus'ta ikamet ederken Seyfûddeve'nin oğlu Ebu'l-Meâlî ile arasında bir soğukluk olur. Ele geçirilmek için üzerine asker gönderilen Ebû Firâs, Humus yakınlarındaki "Saded" köyüne geçer. Ebu'l-Meâlî, komutan Karguveyh (?) komutasında Benî Kilâb ve diğer bedevi Arapları toplar ve Ebû Firâs'ın üzerine gönderir. Karguveyh Saded'te ona

¹⁵² İbn Haldûn, *Tarihu İbn-i Haldun*, (Beyrut: Dar'ul-Fikr,1981), 4/310.

¹⁵³ es-Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 1/112.

¹⁵⁴ Abdülmecîd Hür, *Ebû Firâs el Hamdâni Şairu'l-viddâniyye ve'l butûle ve'l-furûsiyye*, (Beyrut: Dar'ul-Fikri'l-Arabî, 1996), 61.

yetiştir ve mağlup eder. Ebû Firâs ve adamları aman dilerler fakat Karguveyh adamlarından birine Ebû Firâs'ı öldürmesini işaret eder. Adam da denileni yapar ve Ebû Firâs'ı öldürür (357/968). Şairin trajik sonu bununla da kalmaz; başı kesilip götürülür, gövdesi çölde öylece bırakılır. Cesedini daha sonra bedeviler gömerler. 357/968'da daha otuz üç yaşını geçmemişken amcasının oğlu tarafından öldürülür.¹⁵⁵

İbn Hâleveyh'in dediğine göre Ebû Firâs, öldürüldüğü gün üzüntülü ve düşünceliydi. O gece büyük bir endişe içindeydi. Ebu'l-Aşâir ile evli olan kızı, babasını bu durumda görünce o da çok üzülür ve ağlar. Ebû Firâs, atına binerken, sanki kendi ağıtını yakıyormuş gibi aşağıdaki beyitleri söyler ve Karguveyh'in karşısına çıkmak üzere yola çıkar, sonra olan olur. Yine İbn Hâleveyh'e göre, bu onun nazmettiği son şiiirdir.¹⁵⁶

İbn Esîr'in, İbn Hâleveyh'den naklettiği şekilde, Ebû Firâs'ın öleceğini anladığı vakit kızına şu şiirle teselli veriyor:

كُلُّ الْأَنَامِ إِلَى ذَهَابٍ
لَا لِلْجَلِيلِ مِنَ الْمُصَابِ
مِنْ خَلْفِ سِتْرِكَ وَالْحِجَابِ
وَعَيِّتُ عَنْ رَدِّ الْجَوَابِ
سِ لَمْ يُمَتَّعَ بِالشَّبَابِ

أُبْنَيْتِي لَا تَحْزَنِي
أُبْنَيْتِي صَبْرًا جَمِيعًا
نُوحِي عَلَيَّ بِحَسْرَةٍ
قُولِي إِذَا نَادَيْتَنِ
زَيْنُ الشَّبَابِ أَبُو فِرَا

“Üzülme küçük kızım! Bütün insanlar fanidir.

Büyük musibetlere karşı sabırlı ol, ey kızım, güzelce sabret!

Perdenin ve hicabın arkasında, bana içten bir üzüntüyle yas tut!

Bana seslendiğinde (ben ise) sana cevap veremez hale geldiğimde de ki:

Gençlerin güzeli (süsü) olan Ebû Firâs, gençliğin tadını çıkaramadan geçti gitti.”¹⁵⁷

2.1.6. Eserleri

Ebû Firâs, Hamdânî döneminin en önemli şairlerinden biri olarak kabul edilir. Şiirlerinde klasik Arap edebiyatının estetik unsurlarını ustaca kullanarak hem duygu dolu lirik şiirler hem de kahramanlık destanları yazmıştır. Ebû Firâs, gurur ve kibirde zirveye ulaşan bir şair olarakta tanımlanır.¹⁵⁸ Ebu Firas, özellikle esir düştüğü dönemde yazdığı “Rumiyyât” ile bilinir; bu kasidelerde özgürlük özlemi, esaretin zorlukları ve gurur gibi

¹⁵⁵ Metin Parıld, *Ebû Firâs el-Hamdânî ve Şiiri*, (Kayseri:Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2014) 45.

¹⁵⁶ Metin Parıld, *Ebû Firâs el-Hamdânî ve Şiiri*, 45.

¹⁵⁷ ed-Dehân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/47.

¹⁵⁸ Abdumecît Hür, *Ebû Firâs el Hamdâni Şairu'l-viddâniyye ve'l-butûle ve'l-furûsiyye*, 61.

duyguları güçlü bir şekilde işlemiştir. Ebû Firâs, eserlerini toplamaya veya düzenlemeye özen göstermemiş, şiirlerini genellikle muallimi İbn Hâleveyh'e sunmuş, Ebû Firâs öldükten sonra şiirleri hocası İbn Hâleveyh tarafından toplanmış ve divan haline getirilmiştir. Divan'ının İbn Hâleveyh'in rivayetinin dışında bir rivayeti bilinmemektedir. Arap âlimleri arasında et-Tenûhî, es-Seâlibî, el-Hasîrî (öl.1030/1620), el-Mekîn, İbn Hallikân, Ebü'l-Fidâ, ez-Zehebî (öl.748/1348), es-Safedî (öl.764/1363), el-Kütübî (öl.764/1363), İbnü'l-Îmâd, Yâ'kût el-Hamevî (öl.626/1229) gibi birçok isim, İbn Hâleveyh'ten aldıkları divanı nakletmişlerdir. Ebû Firâs'ın Divan'ıyla ilgili el yazmaları, Avrupa, Afrika ve Asya'nın çeşitli büyük kütüphanelerinde bulunmaktadır. Örneğin, Oxford'daki Bodleian Kütüphanesi'nde üç kopya, İstanbul'daki Süleymaniye Kütüphanesi'nde ve Kahire'deki Daru'l-Kutub'da ikişer kopya, St. Petersburg'daki Asya Müzesi Kütüphanesi'nde iki kopya, Tübingen Üniversitesi Kütüphanesi'nde iki kopya, Kahire'deki Timûriye Kütüphanesi'nde iki kopya, Halep'teki Ahmedîye Kütüphanesi'nde iki kopya, Mârûniye Kütüphanesi'nde bir kopya, Kahire'deki Daru'l-Kutub el-Misriyye'de altı kopya, Strasbourg Üniversite Kütüphanesi'nde, Fas'taki al-Karaviyyin Kütüphanesi'nde, İstanbul'daki Topkapı Sarayı'nda, İstanbul'daki Es'ad Efendi Kütüphanesi'nde, Kahire'deki el-Ezher Kütüphanesi'nde, Cambridge, Madrid, Petersburg, Tahran, Necef, Hindistan'daki çeşitli kamu kütüphanelerinde bulunur.¹⁵⁹

İlk olarak divanın baskısı Beyrut'ta 1873 yılında Selimiyye Matbaası'nda "Selîm Zehîl ve Selîm Nikolâ el-Medûr'un yardımıyla, 151 sayfa olarak orta boyutta yayınlanmıştır.¹⁶⁰ Bu baskı hatalar ve yanlışlıklarla doluydu. 1889 yılında oryantalist Heinrich Thorbecke (öl.1307/1890) bu baskının bir nüshasını alıp, Oxford ve Tübingen kütüphanelerindeki nüshalarla ve Yetîmetü'd-dehr ile karşılaştırmıştır. Kendi el yazısıyla doğru beyitleri yazıp eksik olanları eklemiş ve bu baskıya eksik olan kasideleri ve açıklamaları eklemiştir, fakat çalışması yayınlanmamış ve el yazması olarak kalmıştır. 1900 yılında Beyrut'ta el-Edebiyye Matbaası'nda 159 sayfalık orta boyutta Ebû Firâs'ın divanının ikinci baskısı çıkmıştır. Bazı kelimeleri ve bazı beyitlerinin anlamını açıklamıştır. Bu baskı da önceki gibi birçok hata içeriyordu. Beyrutlu hukukçu yazar Nakhlâh Kalfât (öl. 1322/1905), Ebû Firâs hakkında araştırmalarının çoğunu 11. yüzyıl âlimlerinden kadılık yapmış olan Abdullatif el-Behâî'den (öl.1082/1671) aktarmıştır.

1910 yılında 1900 baskısının hiçbir değişiklik yapılmadan ikinci baskısı çıkmıştır. 1944 yılında Dr. Sâmi ed-Dehhân (öl. 1390/1971), divanı onlarca el yazması ve edebi klasik eserlere dayandırarak yayınlamıştır. Bu baskı titizlikle hazırlanmış bilimsel bir çalışma olup,

¹⁵⁹ *Divan-u Ebû Firâs el-Hamdânî*, şrh. Halil Devihî, (Beyrut: Dar'ul-Kitabu'l-Arabi ,1994) 11.

¹⁶⁰ *Divan-u Ebû Firâs el-Hamdânî*, şrh. Halil Devihî, 11.

nadir bulunan bir titizlikle yayınlanmıştır. Ancak bu benzersiz baskı, sıradan okuyucu veya Arap kültürüne derinlemesine vakıf olmayan kişiler için zor kelimelerin ve anlaşılması zor beyitlerin açıklamalarını içermiyordu. Daha sonra Ebû Firâs'ın divanının baskıları devam etmiş ve hepsi Dr. Dehhân'ın baskısına dayalı olmuştur. Bunlar arasında Beyrut'taki Daru'l-Kutub el-İlmiyye baskısı (thk. ve şerh Abbâs Abdüssettâr) ve Şam'daki İran İslam Cumhuriyeti Kültür Ataşeliği baskısı (thk. ve şerh Dr. Muhammed et-Tuncî (öl.1393/1974) yer alır.¹⁶¹

Sâmî ed-Dehhân'ın, çok sayıda yazmaları ve mevcut baskıları karşılaştırmak suretiyle büyük bir emek sarfederek neşrettiği bu kitap iki ciltten oluşmaktadır. Birinci cilt Fransızca olarak yazılmış inceleme kısmına tahsis edilmiştir. İki cüzden oluşan ikinci ciltte ise divan yer almaktadır. Ayrıca ikinci cildin sonunda çeşitli başlıklar altında birçok indeks bulunmaktadır.¹⁶²

İkinci cildin sonunda yer alan indeksler, aşağıdaki başlıklar altında verilmiştir:

- 1) Edebiyat ve tarih kitaplarında rivayet edilen şiirler indeksi.
 - 2) Daha önceki baskılarda yer almayan şiirler indeksi.
 - 3) Bahirler indeksi
 - 4) Konulara göre şiirler indeksi
 - 5) Kafiyele indeksi
 - 6) Özel isimler indeksi
 - 7) Kabile, millet ve hanedan isimleri indeksi
 - 8) Coğrafi mekânlar indeksi
 - 9) Kaynaklar indeksi
 - 10) Konular indeksi (Divandaki sırasına göre bütün şiirlerin ana konusu verilmektedir.)
- Divanda toplam 364 müstakil şiir bulunmaktadır fakat aşağıda verilen sayılar konuyla ilgili müstakil şiirleri göstermemektedir. Çünkü bir kasidenin içinde birden fazla konu bulunabilmektedir. Dolayısıyla, bu sayıların içinde hem tam kaside hem de kasidenin bir parçası yer almaktadır. Sözelimi, bir kasidenin bir bölümü gazel, bir bölümü de fahr konusuna tahsis edilmişse, bu kaside hem gazel olarak hem de fahr olarak iki kere sayılmıştır. Buna göre konular ve sayıları şöyledir:
- a) Nesîb ve gazel: 138 parça ve tam şiir

¹⁶¹ *Divan-u Ebû Firâs el-Hamdânî*, Şerh Halil Devihî, 12.

¹⁶² Metin Parıldı, *Ebû Firâs el-Hamdânî ve Şiiri*, 59.

- b) Fahr ve medih: 133 parça ve tam şiir
- c) Seyfüddevle ile ilgili şiirler: 51 parça ve tam şiir
- d) İhvâniyyât: 51 parça ve tam şiir
- e) Şekvâ ve itâb: 41 parça ve tam şiir
- f) Zühhd ve hikmet ve: 29 parça ve tam şiir
- g) Tasvir ve teşbihler: 23 parça ve tam şiir
- h) Risâ (Mersiye): 10 parça ve tam şiir
- i) Hicâ (Hiciv): 3 parça ve tam şiir
- j) Ehl-i Beyt sevgisi: 4 parça ve tam şiir Ebû Firâs'ın "Rûmiyyât" olarak bilinen şiirleri ayrıca indekslenmemiş, mevcut konular içinde Rûmiyyât'tan olduğu belirtilmiştir. Hayatının üç dönemine göre şiir sayıları da şöyledir:
 - 1-Rumlara esir düşmeden önceki şiirleri: 314
 - 2-Esareti sırasındaki şiirleri (Rûmiyyât): 48
 - 3-Esaret sonrası şiirleri: 2¹⁶³

2.2. Ebû Firâs el-Hamdâni'nin Edebi Kişiliği

2.2.1. Ebû Firâs el-Hamdâni'ye geçmişte yöneltilen eleştiriler

Eski eleştiri kitaplarını inceleyen bir kişi, Ebû Firâs'ın, şiirsel konumuna uygun bir ilgi ve çalışmanın yeterince olmadığını fark eder. Ebû Firâs hakkında geçmiş dönemlerde söylenenler, hayatına dair bir biyografi, şiirlerinden seçmeler veya kısa eleştirel yorumlardan öteye geçmez. Ebû Firâs'ın adı, genellikle el-Mütenebbî (öl.354/965) ile birlikte anılır; biri zikredildiğinde diğerrinin de adı geçer. Ancak, el-Mütenebbî'nin şiirine verilen büyük ilgi ve kapsamlı çalışmalar karşısında, Ebû Firâs ile ilgili sadece kısa ve geçici yorumlarla yetinilmiştir. Şek'a, bu konuda şöyle der: "Ebû Firâs'ın el-Mütenebbî karşısında ihmal edilmesi, Arap eleştirmenlerin sanatsal zevk eksikliği ve şairane duygularındaki eksiklikten kaynaklanmaktadır aynı zamanda bu Oryantalistlerin Hamdânî ailesine karşı olumsuz yaklaşımlarının bir sonucudur." ¹⁶⁴ Bu görüşe Nu'mân el-Kâdî (öl.363/974) de katılmaktadır. ¹⁶⁵

¹⁶³ Metin Parıld, *Ebû Firâs el-Hamdâni ve Şiiri*, 61.

¹⁶⁴ Mustafa Şek'a, *Fünûn 'üş-şi'r fi müctemii'l-Hamdâniyyin*, 525.

¹⁶⁵ Nu'mân el-Kâdî, *Ebû Firâs el-Hamdâni*, 575.

Ebû Firâs'ın hocası, divanını toplayan ve muallimi olan İbn Hâleveyh, onun şiirine ilgi gösteren ilk kişilerden biridir. Ebû Firâs hakkında şöyle der:

"Yüce şeref, köklü soyluluk, üstün erdem, bariz edep, ünlü cesaret ve meşhur cömertlik ile dolu olan kişi, emir Ebû Firâs Hâris b. Said'dir. Seyfûddeve, onun yetiştiricisi, eğiticisidir. Edebin hakkını yerine getirmek ve dostluğun hakkını gözetmek amacıyla şiirini halktan gizli tutardı. Ben de onun bana bıraktıklarını topladım, günlerini ve olaylarını açıklığa kavuşturdum ve Allah'tan doğruluk ve rehberlik ile onu desteklemesini umuyorum."¹⁶⁶

Ebû Firâs'ın çağdaşı ve şiirine hayran olanlardan biri de Sâhib bin Abbâd'dır. (öl.385/995) Bu hayranlığı, Seâlibî'nin "*Yetîmetü'd-dehr*" eserinde geçer. Sâhib bin Abbâd İmru'ül-Kays ve Ebû Firâs'ı kastederek şöyle der: "Şiir bir kral ile başladı ve bir kral ile sona erdi."¹⁶⁷

Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr* eserinde Ebû Firâs'a geniş bir yer ayırmış ve ona olan hayranlığını açıkça ifade etmiştir. Şöyle der:

"O, zamanının tek kişisiydi, çağının güneşiydi; edebiyat, erdem, cömertlik, soyluluk, şan, belagat, ustalık, kahramanlık ve cesaretle zirveydi. Şiiri, güzellik ve kalite, akıcılık ve sertlik, tatlılık ve ihtişam, zarafet ve sağlamlık arasında ün salmıştı. Doğallığın cazibesi, nezaketin işareti ve kralın onuru ile doluydu. Bu özellikler daha önce sadece Abdullah b. Mu'tez'in (öl.296/908) şiirlerinde bir araya gelmişti, ancak Ebû Firâs, edebi çevreler ve dil eleştirmenleri arasında ondan daha ünlüydü."¹⁶⁸

Seâlibî, Ebû Firâs'ın şiirlerinden seçmeler sunmuş ve sık sık bu seçmeler hakkında yorum yaparak, "bu güzel" ve "bu en iyisi" gibi değerlendirmelerde bulunmuştur. Ebû Firâs'ın Rûmiyyâtlarını özel olarak ele alıp şöyle der:

"Ebû Firâs'ın şiirinin güzelliklerinden seçim yapmanın zorluğunu uzun uzun anlattım. Şiirinin tamamı güzel olduğundan, uygunluğu, duygularının tatlılığı ve özellikle Rûmiyyâtlarındaki ustalığı şiirine farklı bir anlam kattı. Yemin ederim ki, bu şiirler, bazı belagat ustalarının dediği gibi vahşi hayvanları evcilleştirir, dilsizleri konuşturur ve kuşları bile yere indirir."¹⁶⁹

Ahmed Ahmed Bedevî, (öl.1884/1966) *Yetîmetü'd-dehr*'de Ebû Firâs hakkında yazılanları değerlendirirken, Seâlibî'nin eserinde çok sayıda şiir örneği sunduğunu, ancak Ebû Firâs'ın hayatıyla, psikolojik analizleriyle, olayların belirlenmesiyle ve şairin doğru bir portresinin verilmesiyle pek ilgilenmediğini belirtir.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh, *Şerhu Dîvânî Ebî Firâs el-Hamdânî*, (Beyrut: Dar'us-Sadr, 1961), 557.

¹⁶⁷ Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, şrh, thk. Müfid Muhammed Kamiha, (Beyrut: Dar'ul-Kutub el-İlmiyye, 1983), 57., Ahmed Ahmed Bedevî, *Şair'u Beni- Hamdân*, (Kahire: Mektebetu'l-Ancelo, 1952), 181.

¹⁶⁸ es-Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 1/48.

¹⁶⁹ es-Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 1/103.

¹⁷⁰ Ahmed Ahmed Bedevî, *Şair'u Beni- Hamdân*, 148.

Yetîmetü'd-dehr'de, Ebû Firâs'a hayran olanlar arasında el-Mütenebbî'nin de olduğu kaydedilir. Seâlibî şöyle der: "el-Mütenebbî, onun üstünlüğünü ve yetkinliğini kabul ederdi ve onunla yarışmaktan çekinir, ona karşı gelmeye cesaret edemezdi. Onu övmeyip Hamdân ailesinden daha alt seviyedeki kişileri övmesi, Mütenebbî'nin Ebû Firâs'a duyduğu saygı ve hayranlıktan olup, ihmalkârlıktan değildi."¹⁷¹

Seâlibî'nin bu sözleri birçok itiraza açıktır. Mütenebbî kibirliydi ve kimseyi kendisinden daha iyi görmüyordu. Diğer şairleri (şuairin) olarak görüyor, onları şair olarak kabul etmiyordu. Bu bağlamda, Ebû Firâs'ı övmesi ve üstünlüğünü kabul etmesi oldukça uzak bir ihtimaldir. Mütenebbî'nin Ebû Firâs'a meydan okumaması ve onunla yarışmaya cesaret edememesi, belki de Ebû Firâs'ın Seyfüddevle nezdindeki konumundan kaynaklanıyordu. Mütenebbî, Seyfüddevle'nin tepkisini çekmemek ve düşmanlığını kazanmamak için ondan uzak duruyordu. Seâlibî, Ebû Firâs'ın Seyfüddevle nezdindeki konumunu şöyle anlatır: "Seyfüddevle, Ebû Firâs'ın güzelliklerine çok hayrandı, onu diğer akrabalarından ayırır ve ona özel bir değer verirdi. Ebû Firâs'ı yanında tutar, seferlerine götürür ve görevlerinde ona vekâlet verirdi. Ebû Firâs, ona yazdığı mektuplarda değerli inciler döker, onun liderliğini över ve kılıç ile kalemin edebiyatını birleştirirdi."¹⁷²

Mütenebbî'nin Ebû Firâs'ı övmemesi, sanırım saygı ve korkudan değildi. Mütenebbî, Seyfüddevle'den daha fazla Ebû Firâs'tan korkmazdı ve Seyfüddevle'yi övmekten de çekinmemiştir. Aslında, Mütenebbî'nin Ebû Firâs'ı övmemesi doğaldır, özellikle de iki şair arasındaki düşmanlığı bildiğimizde.¹⁷³

İbn Reşîk el-Kayrevânî (öl.456/1064), şöyle der: "Ebû Tayyib ile birlikte anılan tek şair, sadece Ebû Firâs'tır. Emirle olan yakınlığı onu gölgede bırakmamış olsaydı, bu bile yeterli olurdu."¹⁷⁴

Seâlibî'den sonra gelenler, onun söylediklerine pek fazla bir şey eklemediler. İbn Hallikân, ondan alıntı yaparak, şairin önemli olaylarını, esaret tarihini ve ölümünü vurgulamaya çalıştı.¹⁷⁵ Eski edebiyatçılar ve eleştirmenler arasında, bahsettiğimiz dışında, Ebû Firâs hakkında pek fazla bilgi bulamıyoruz. Askerî'nin (öl.400/1009) *Dîvânü'l-Meânî*, el-İbşîhî'nin (öl.854/1450) *el-Müstetraf*, Yakût'un (öl.626/1229) *Mu'cemü'l-üdebâ*

¹⁷¹ es-Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 1/48.

¹⁷² es-Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 1/48.

¹⁷³ Bedî'î, *Subhu'l-munebbî an-Hayısıyyeti'l-Mütenebbî*, 87-89.

¹⁷⁴ Ebû Alî el-Hasen b. Reşîk el-Ezdî el-Kayrevânî, *el-'Umde fî mehâsini's-şî'r ve âdâbih*, (Mısır: Matbaatu'l-Hindi, 1925), 1/83.

¹⁷⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/60.

eserlerinde Ebû Firâs'tan bahsedilmiş, ancak bu eserler, onun eski şiirlerini aktarmakla sınırlı kalmıştır.¹⁷⁶

2.2.2. Ebû Firâs el-Hamdâni ‘ye günümüzde yöneltilen eleştiriler

Günümüzdeki eleştirmenlerin Ebû Firâs’ın şiiri hakkındaki görüşleri çeşitlilik göstermektedir. Corcî Zeydân (öl.1332/1914), Ebû Firâs’ın hayatı ve şiirleri üzerine yazan ilk kişilerden biri olmasına rağmen, Seâlibî ve İbn Hallikân’ın eserlerine dayanarak yazmış ve onlara yeni bir şey eklememiştir.¹⁷⁷

Sâmî el-Kayyâlî, “*Seyfûddeve ve asru’l-Hamdâniyyin*” adlı kitabında Ebû Firâs’ın hayatının önemli aşamalarını ve kişiliğinin belirgin özelliklerini detaylı bir şekilde anlatmıştır. el-Kayyâlî, Ebû Firâs’ın şiirine övgüler yağdırmış, özellikle uzun manzumesini ve esaret dönemi şiirlerini takdir etmiştir. Ebû Firâs’ın esaret altında yazdığı en güzel ve en ince şiirlerinin “Rûmiyyat”lar olduğunu belirtmiştir. el-Kayyâlî, bu şiirlerin Seyfûddeve’ye, arkadaşlarına, annesine veya yalnızlık ve gurbet içinde kendisine hitaben yazıldığını, hepsinin ortak bir hüznün tonu taşıdığını söylemiştir: “Bu şiirler, özlem ve içsel konuşmanın, gurur, sitem ve şikâyetin bir karışımıdır.”¹⁷⁸

Butrus b. Süleyman el-Bustânî’nin, (öl.1388/1969) “*Üdebâ’ü’l-‘Arab*” adlı kitabında Ebû Firâs’ın yaratıcı şairler arasında yüksek bir mertebede olduğunu belirtmiştir. Ancak, çağdaşı Mütenebbî’nin gölgesinde kalmasının yanı sıra, diğer şairlerin de sesinin duyulmasını engellediğini ifade etmiştir. Yine de Ebû Firâs’ın devlet içerisindeki konumu nedeniyle diğerlerinden daha belirgin olduğunu söylemiştir. el-Büstânî, Ebû Firâs’ın şiirine hayran olmakla birlikte, duygularının derinliğinin hayal gücünü sınırladığını belirtmiştir:

“Şiirlerinde duygular hâkimdir, çünkü onları yapmacık olmadan ve doğal bir şekilde dile getirir. Savaşçı ya da esir olarak en yoğun duygularını ifade eder. Bu mutlak duyguya teslimiyet, hayal gücünü daraltmış ve ona tasvir ve süsleme alanı bırakmamıştır. Esarettaki durumunu olduğu gibi, hayal gücüyle genişletmeden anlatır. Savaşları ve olayları, Mütenebbî gibi hayal gücüne başvurmadan, renklendirme ve büyütme yapmadan betimler. Onun hayal gücü kısadır, yakın mesafelidir, ama ince ve sevimlidir.”¹⁷⁹

Zekî Mübarek (öl.1371/1952), karşılaştırmalarında Ebû Firâs’a büyük bir hayranlık duymuştur ve onun şiirinin Mütenebbî, el-Maarrî (öl.449/1057) ve İbn Zeydûn’un

¹⁷⁶ Abdülcelîl Abdulmehdi, *Ebû Firâs el-Hamdâni, Hayâtuhu ve Şi’iruhu*, 407.

¹⁷⁷ Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi’l-luğati’l-‘Arabiyye*, (Beyrut: Dar’ul- Mektebetu’l-Hayat, 1997), 2/32-33.

¹⁷⁸ Sâmî El-Kayyâlî, *Seyfûddeve ve asru’l-Hamdâniyyin*, (Mısır: Dar’u-l-Meârif, 1959), 145-146.

¹⁷⁹ Butrûs El-Büstani, *Üdebâ’ü’l-‘Arab fi’asri’l -Abbasi*, 375.

(öl.463/1071) şiirlerinden daha etkileyici ve duygusal olduğunu düşünmüştür: "Mütenebbî'nin acılarını, el-Maarî'nin kederlerini, İbn Zeydûn'un aşkını anmayın. Tüm bu duygular onların yükleridir. (Bu, insana evham keder yükleyen duygulardır). Ebû Firâs'ın şiiri ise daha derin ve samimidir."¹⁸⁰

Ebû Firâs'ın yaşamı ve şiiri üzerine modern eleştirilerde, onun büyük bir lider olarak esir düşmesi ve çocukluk yıllarında yaşadığı acılar dikkate alınmaktadır. Ebû Firâs, liderlik yeteneklerini göstermiş olmasına rağmen, esaretin acılarına dayanarak şikâyetlerini ve yaralarını dile getirmiştir.¹⁸¹ Zekî Mübârek, Ebû Firâs ile el-Bârûdî (öl.1321/1904) arasında bir karşılaştırma yapar ve hatta el-Bârûdî'nin, Ebû Firâs'ın esaret deneyimini şiirlerinde eleştirdiğini ifade eder.

Muhsîn el-Emîn, "*A 'yânü 'ş-Şî'a*" adlı kitabında Ebû Firâs hakkında uzun bir analiz yapar. Onun doğumunu, ölümünü, kişiliğini, Rûmîyyâtını, Seyfûddeve ve Mütenebbî ile olan ilişkisini detaylı bir şekilde ele alır. Ebû Firâs'a olan büyük hayranlığını, Ebû Firâs hakkındaki yorumlarında sık sık dile getirir ve şöyle der: "O, yüksek ahlakı ve kahramanlığıyla beraber anılan büyük bir komutandı. Cesareti, savaşa olan tutkusu, rahata ve dinlenmeye karşı direnci, kendi onuru, yüksek hedefleri ve dünyevi sıradanlıktan uzaklığıyla bilinirdi."¹⁸²

Ahmed Bedevî (öl.1884/1966), "*Şair'u Beni-Hamdân*" adlı eserinde Ebû Firâs'ın hayatını, şiirini ve eleştirmenlerin görüşlerini ele alır. Onun hakkında şunları söyler:

"Bu, bir liderin hayatıydı. İleri görüşlü bir ailede doğdu, babası liderlik isteğiyle yaşarken, Ebû Firâs yetim olarak dünyaya geldi. Ancak bir annenin sevgisi ve bakımı ile cesur bir lider olarak yetişti, birçok savaşa katıldı ve bir savaşta esir düştü. Uzun bir süre ailesinden ve vatanından uzak kaldı. Ancak esaret altında, (Seyfûddeve tarafından uzun süre fidyesi verilmeyerek esarete çektiği acılar sebebiyle) miras aldığı hırsı onu harekete geçirdi ve ölümüne yol açan sebepleri (Seyfûddeve'nin oğlu Ebû'l-Meâli'yle anlaşamaması neticesinde) ortaya çıktı."¹⁸³

Ahmed Ebû Hâkâ, (öl. 1347/2011) Ebû Firâs'ı ve Mütenebbî'yi karşılaştırarak, ikisinin Seyfûddeve'nin sarayında yaşadığı anlaşmazlıkları ele alır. Ebû Firâs'ın, anlam açısından doğallığı ve samimiyeti tercih ettiğini ve ifadesinin kolay olduğunu belirtir. Ebû Firâs'ın dilindeki retorik süslemelerin ve mecazların aşırıya kaçmadığını ifade eder. Bu, şiirin doğal ve sade bir dille yazılması Ebû Firâs'ın çağdaşları arasında sıkça karşılaşılan bir durumdur. Ancak Mütenebbî'nin, zihninde derin ve kapsamlı anlamlar arayan bir şiir

¹⁸⁰ Zekî Mübârek, *el-Muvâzene beyne 'ş-şu 'arâ*, (Beyrut: Dar'ul- Fikr, 1936), 305-306.

¹⁸¹ Zekî Mübârek, *el-Muvâzene beyne 'ş-şu 'arâ*, 305-306.

¹⁸² Seyyid Muhsin el-Emîn, *A 'yânü 'ş-Şî'a*, 310.

¹⁸³ Ahmed Ahmed Bedevi, *Şair'u Beni- Hamdân*, sonuç.

biçimini tercih ettiğini belirtir, bu şiir tarzının ise eski Arap şiirinden farklı olduğunu söyler.¹⁸⁴

Ebû Firâs hakkında çalışmalar yapan ve onun şiirini detaylı bir şekilde ele alan Mustafa eş-Şek'a (öl.1347/2011), "*Funûnu's-şi'r fi 'muctemi'i'l-Hamdâniyyîn*" adlı eserinde özel bir bölüm ayırarak, Ebû Firâs'ı ve Mütenebbî'yi ele almıştır. eş-Şek'a, bu seçimi, Ebû Firâs'ın ve çağdaşlarından diğer ünlü şairlerin, Mütenebbî'ye gösterilen ilginin aksine, ihmal edilmesine dayandırmıştır. eş-Şek'a, Mütenebbî'nin şiirindeki güçlü ifade ve kendine güvenen tutumunun, eleştirmenlerin ve hayranlarının dikkatini çektiğini ve bu durumun diğer şairlerin önemini gölgede bıraktığını belirtmiştir.¹⁸⁵ eş-Şek'a, bu durumun nedenini Mütenebbî'nin şiirdeki egemenliği ve gücüne, eleştirmenlerin ona olan hayranlığı ya da ona karşı olan eleştirileri arasındaki dengesizliğe bağlamıştır. Sonuç olarak, Mütenebbî'nin şiiri geniş çapta tanınırken, diğer çağdaş şairler, özellikle de Ebû Firâs, genellikle göz ardı edilmiştir.

eş-Şek'a, Ebû Firâs ve çağdaşlarının derinlemesine analiz edilmediği ve dikkatin genellikle Mütenebbî'ye yoğunlaştığı eleştirel çalışmalarda boşluğa şaşkınlıkla işaret eder. Şöyle der: "Çoğu erken eleştiri eserleri, Mütenebbî'nin eserlerine geniş yer ayırırken, Ebû Firâs ve onun çağdaşlarının çalışmalarına derinlemesine bir inceleme bulunmamaktadır".¹⁸⁶ eş-Şek'a, Mütenebbî ve Ebû Firâs'ın kendilerine özel bazı özelliklere sahip olduğunu belirtir. Ancak, Mütenebbî'nin özellikleri, Ebû Firâs ile kıyaslandığında, Mütenebbî'nin dilin ustalığı, şiirin estetik kalitesi ve sembolizm yaratma yeteneği ile farklı olduğunu vurgular. Bu, Mütenebbî'nin şiirinin derinliğinin ve kapsamlı anlamlarının, eski Arap şiirinden farklı olduğunu gösterir.

Derviş el-Cündî (öl.1301/1884) ise, Ebû Firâs'ın savaş deneyimlerini ve cesaretini öven ve Mütenebbî'nin şiirinin savaşları gerçekçi bir şekilde betimlediğini ve tarihi gerçeklerle bağlantı kurduğunu ifade eder. Ebû Firâs'ın şiirinin daha çok duygusal ve hassas bir ton taşıdığını ve bu tonun o dönemdeki hayatın sert gerçeklerine uygun olmadığını belirtir.¹⁸⁷

Dr. Abdülcelil Abdülmehdi, Ebû Firâs'ın şahsiyetini, özellikle şiirindeki yansımaları, şiir temalarını ve estetik özelliklerini ele alan değerli bir çalışma yapmıştır. Yazar, tarih boyunca Ebû Firâs'ın adaletsizce ihmal edildiğini ve günümüzde hala ona layık bir

¹⁸⁴ Ahmed Ebû Hâkâ, *A'lamu'l-Fikri'l-Arabi (Ebû Firâs el-Hamdâni)* 196.

¹⁸⁵ Mustafa eş-Şek'a, *Fünûn'ü's-şi'r fi muctemi'l-Hamdâniyyin*, 524.

¹⁸⁶ Mustafa eş-Şek'a, *Fünûn'ü's-şi'r fi muctemi'l-Hamdâniyyin*, 524.

¹⁸⁷ Derviş el-Cündî, *eş-Şi'ru fi-zilli Seyfiddevle*, (Kahire: Mektebetu'l-Ancelo Mısriyye, 1959), 164.

çalışmanın eksikliğini vurgulamaktadır. Girişinde şunları belirtir: "Bu konuyu seçmemin birden fazla nedeni vardır. Ebû Firâs, tanınmış bir Arap şairidir ancak Arap edebiyat tarihinde eski ve modern dönemlerde yeterince dikkat çekmemiştir. Geçmişte, Seâlibî dışında, edebiyatçılar ve eski eleştirmenler tarafından yeterince önemsenmemiştir."¹⁸⁸

Ebû Firâs hakkında eleştirel düşünenler arasında en önemlilerden biri, onun Mütenebbî'den daha üstün olduğunu söyleyen Brockleman (öl.1375 /1956) olmuştur, ancak daha sonra görüşünden dönerek şunları söylemiştir: "Eski ve modern eleştirmenlerin çoğu Mütenebbî'nin en büyük şairlerinden biri veya en büyük şairlerin sonuncusu olduğunu belirtti."¹⁸⁹

Régis Blachère (öl. 1392/1973), Mütenebbî hakkındaki kitabında, Mütenebbî ile Ebû Firâs arasındaki anlaşmazlığı ele alarak bu konuda şunları söylemiştir:

"Şairin eserlerinden etkilenen ve emirle olan ilişkilerini kaybetme korkusu taşıyanların toplandığı bir muhalefet çetesi oluşmuş olabilir. Bu çetenin ruhunu, Seyfûddeve'nin kuzeni olan Ebû Firâs el-Hamdânî oluşturuyordu. Bu adamın Mütenebbî'ye duyduğu kin, köktenci bir nefretin sonucuydu: Yüksek mevki sahibi bir kişinin sıradan bir adama, soylu özelliklere sahip bir kişinin kendini beğenmiş birine, hassas bir insanın ise soğukkanlı bir tartışmacıya duyduğu nefret gibi."¹⁹⁰

Mütenebbî, Seyfûddeve'nin sarayına geldikten sonra Ebû Firâs'ın etkisi zayıflamış, saray iki şairin tarafgirliğiyle ikiye bölünerek Ebû Firâs'ın saraydaki siyasi konumu zayıflamıştır.¹⁹¹ Bundan dolayı Ebû Firâs, her fırsatta Mütenebbî'yi küçük düşürüp "O savaş yiğidi değil, sadece laf yiğididir" diyerek ona karşı alaycı bir üslup kullanır.¹⁹²

Fransız şair Charles Dorlian ise Ebû Firâs'ın yaşamını etkileyici bir şekilde hatırlatıyor: "Ebû Firâs Emir Hamdânî'nin oğluydu ve babası onun önünde öldürüldü."¹⁹³ Adam Mez (öl.1335/1917) ise "*el-Hadâretü'l-İslâmiyye fi'l-karni'r-râbi'el-hicrî*" adlı kitabında Hamdânîler hakkında bize kötü bir imaj takdim ederek şöyle diyor:"Hamdânîler, diğer tüm ülke sultanlarından daha kötü, Bedevi özellikleri temsil edenler arasındaydılar."¹⁹⁴ Ayrıca, Ebû Firâs'ın ölümünü hatırlatarak şunları söylüyor: "Çatışmanın, Hamdânî hanedanında yaygın olduğunu görüyoruz, özellikle Cezire bölgesinde ve aynı şekilde Şam

¹⁸⁸ Abdulcelîl Abdulmehdî, *Ebû Firâs el-Hamdânî Hayâtuhu ve Şi'ruhu*, 3.

¹⁸⁹ Carl Brookleman, *Dairetü'l-Mearifî'l-İslamiyyeti*, (Beyrut: Dar'ul-Ma'rife, 1933), 1/638, 860.

¹⁹⁰ Régis Blachère, *Ebû Tayyib el-Mutenebbî*, trc. İbrahim el-Keylânî, (Şam: Dar'ul-Fikr, 1985), 205.

¹⁹¹ Ömer Ferrûh, *Ebû Firâs fârisu Benî-Hamdân ve şâiruhum*, (Beyrut: Dar'ul-Lübnan, 1988) 48.

¹⁹² Ebû Muhammet el-Hasen b. Ali b. Veki', el-Munsif li's-sârikî ve'l-mesrûkî minh, (Bingazi: Menşûrâtü Camiati Kâryûnis, 1994) 2/763.

¹⁹³ Régis Blachère, *Ebû Tayyib el-Mutenebbî*, 194-195.

¹⁹⁴ Adam Mez, *el-Hadâretü'l-İslâmiyye fi'l-karni'r-râbi'el-hicrî*, trc. Muhammed Abdulhâdi Ebû Rîde, Beyrut: Dar'ul-Kitabu'l-Arabi, 1957), 28.

(Halep) bölgesinde de durum bu şekildeydi, burada Ebû Meâlî b. Seyfûddeve b. Hamdân, Ebû Firâs'ı, dayısını öldürdü. Ve başını alıp cesedini çölde bıraktı.”¹⁹⁵

¹⁹⁵ Adam Mez, *el-Hadâretü'l-İslâmiyye*, 1/29.

3. İKİNCİ BÖLÜM

3.1. Şiirleri

3.1.1. İhvâniyyat

İhvâniyyât, halkın sosyal ilişkilerini güzel bir şekilde yansıtan unsurların başında yer almaktadır. Bu terim, "kardeş" anlamına gelen "(أخ)" kökünden türetilmiştir ve sözlüklerde "kardeşler veya dostlar" anlamında kullanılır.¹⁹⁶ Kardeşlik şiirlerinin amacı, bir yazar ile diğeri arasında dostluk bağlarını kurmak ve güçlendirmekle birlikte, edebiyatçılar arasındaki karşılıklı mektuplarla şairlerin yaratıcılıklarını ortaya koymalarını sağlamaktır. Kuşkusuz İhvâniyyât, akrabalık bağlarını güçlendiren, şairle dostu arasındaki dostluğu pekiştiren, bazen de şairle yönetici kesim arasında bir yakınlaşmayı temin eden bir köprü görevi görmüştür. İhvâniyyât, kutlama, taziye, sitem, özür, ziyaret ve farklı amaçlarla kaleme alınmış duygu yüklü manzumelerden oluşmaktadır.¹⁹⁷

Arap edebiyatının ilk asırlarından beri mevcut olan İhvâniyyât; birbirleriyle dost, akraba, vb. gibi çok sıkı bağları olan kişiler arasında cereyan eden duygu alışverişlerinin, şiir veya nesir aracılığıyla yapılan yazışmalar olarakta tanımlanır. İhvâniyyât şiirleri, Abbasi döneminde zirveye ulaşmış bir türdür. Bu tür, toplumun medeni hayatı ve sosyal huzuruyla bağlantılı olup, insanların yaşamıyla yakından ilişkilidir; insanların sosyal ilişkilerinden doğar, onları tasvir eder. Özellikle dostluğun bu dönemde benzeri görülmemiş bir şekilde yaygınlaştığı medeni toplum ortamında İhvâniyyât, şairlerin yaşamlarının bir parçası haline gelmiştir.¹⁹⁸ Abbasi döneminde Şerif er-Radî (ö. 406/1015) ile Ebû İshak es-Sâbi (ö. 384/994)'nin, Celâleddin Rûmî (ö. 672/1273) ile hocası Şems-i Tebrîzi (ö. 645/1247 [?])'nin, Ebû Firâs el-Hamdânî'nin esaret yıllarında özellikle Seyfûddeve ve ailesiyle yaptığı yazışmalar ile İbn Ma'sûm (ö. 1120/1708)'un Hindistan'dayken dostlarına yazdığı şiirler, bu alanda verilen en güzel örnekleri oluşturmaktadır.¹⁹⁹

¹⁹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "(أخ)" maddesi.

¹⁹⁷ Mesut Ergin, *Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Sosyal Unsurlar*, (Şarkiyat Araştırmaları Dergisi-Journal of Oriental Studies, 2006), 6/21.

¹⁹⁸ Muhammet Osman Muhammed el-Mella, *el-İhvâniyyat fi 'ş-şi'ri'l-Abbâsî*, (Demmam: Nadi'l-Mintakati'sh-Serkiyyeti'l-Arabî, 1991) 5.

¹⁹⁹ Mustafa Şek'a, *Fünûn'ü's-şi'r fi müctemii'l-Hamdâniyyin*, 267. 'Ömer Ferrûh, *Târihu'l-Edebi'l-'Arabi*, (Beyrut: Dar'ul-İlim, 1968), 11/349-351.

İhvâniyyat, Ebû Firâs'ın divanında geniş bir yer tutar, yetmiş kaside ve küçük parçalardan oluşur. Çoğu, Ebû Firâs'ın esaretten önce arkadaşlarına ve akrabalık bağı olan bazı yakınlarına gönderdiği şiirlerdir. Bu şiirlerde, geçmişteki dostlarına özlem, bir arkadaşta davranışından dolayı sitem, kötü muameleden veya zamanın acımasızlığından şikâyet, bir ölünün ardından taziye, bir hastalığa teselli veya bir iyiliğe teşekkür dile getirilir.

Ebû Firâs'ı, ihvâniyyat şiirlerinde samimi bir arkadaş ve dürüst bir duygunun örneği olarak görüyoruz. Bu şiirler, kalpten kalbe konuşmalar ve sevgiliden sevgiliye fısıltılar gibidir. Bu şiirlerde kibir kaybolur, böbürlenme küçülür, sevgi ve güven yücelir ve insan ruhunun güzelliği ortaya çıkar.²⁰⁰

Ebû Firâs, ihvâniyyat şiirlerinde, içinde sahtecilik barındırmayan ve geleneklere bağlı kalan masum duygulara sahip bir insan potresine sahiptir. Dostluğun bu şiirlerinde çok büyük yeri vardır, öyle ki bazen akrabalığın üzerine bile çıkar. Ebu Firas'ın esirlik dönemindeki ihvâniyyat'ı, duygusal olmasıyla beraber, ifade bakımından en zarif olanlardan biridir. Dostları onu unuttuğundan dolayı, esaretten önce söylediklerine kıyasla sayıca daha sınırlıdır.²⁰¹

Ebû Firâs, esaretteyken dostlarının ilgisizliğinden ve onu görmezden gelmelerinden yakınmıştır. Dostluğun acısını ve üzüntüsünü şöyle haykırmıştır:

تَنَاسَانِي الْأَصْحَابُ إِلَّا عُصِيَّةً سَتَلْحَقُ بِالْآخَرَى عَدَاً وَتَحُولُ

“Arkadaşlar beni unuttu, sadece (Seyfüddevle’yi kastederek) küçük bir grupçuk kaldı, onlar da yakında diğerlerine katılacak ve ayrılacak (değişecek).”²⁰²

Ebû Firâs, insanların menfaatlerine göre hareket ettiklerine, maddî kazanç veya rahatlık nereye yönelirse onların da oraya yöneldiğine dikkat çekmiştir. Şair, etrafında gerçekten güvenilir, sadık bir dost bulmanın zor olduğuna vurgu yaparak şöyle demiştir:

أَقْلَبُ طَرْفِي لَا أَرَى غَيْرَ صَاحِبٍ يَمِيلُ مَعَ التَّعْمَاءِ حَيْثُ تَمِيلُ

“Etrafıma bakıyorum, sadece bir dost görebiliyorum. Nimet nereye meylederse o da (çıkarına göre hareket eden kişi) oraya doğru yönelir.”²⁰³

Ebû Firâs, hüznün ve özlemle yalnızlık içinde kendisiyle baş başa kaldığını ifade ederek, uygun, anlayışlı bir dost arayışını ve bu dostu bulamamanın getirdiği büyük

²⁰⁰ İn'am el-Cündî, *Dirâsâtu fi'l-edebe'l-Arabi*, (Beyrut: Daru'l-Endülüs, 1967), 210.

²⁰¹ Derviş el-Cündî, *eş- Şi'ru fi-zilli Seyfiddevle*, 250,251.

²⁰² ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/314.

²⁰³ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/314.

üzüntüyü dile getirmiştir. "Ah, ne yazık!" ifadesi, Ebû Firâs'ın bu kaybı, derin bir pişmanlık ve üzüntü hissettiğini göstermiştir:

فَيَا حَسْرَتِي مَنْ لِي بِخِلِّ مُوَافِقٍ
أَقُولُ بِشَجْوِي مَرَّةً وَيَقُولُ

"Ah, ne yazık! Keşke bana uygun bir dostum olsaydı. Ben derdimi söylesem, o da söyleseydi (cevap verseydi)." ²⁰⁴

Ebû Firâs, dostluğun ve akrabalığın önemini vurgulamakta, gerçek dostların kıymetinin anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir. Roma'da esaret yıllarında dostu Ebû Heycâ'ya yazdığı mektupta "Onun bir benzeri nerede?" ifadesiyle, onun eşsizliğine ve ona duyduğu derin hayranlığa işaret eder:

أَخِي لَا يُدْفِنِي اللَّهُ فَقْدَانِ مِثْلِهِ
تَجَاوَزَتْ الْقُرْبَى الْمَوَدَّةُ بَيْنَنَا
وَأَيْنَ لَهُ مِثْلٌ؟ وَأَيْنَ الْمُقَارِبُ!
فَأَصْبَحَ أَذْنَى مَا يُعَدُّ الْمُنَاسِبُ

"Kardeşim, Allah bana onun kaybını tattırmasın, onun gibi biri, ona (benzerlikte) yaklaşan nerede!

Aramızdaki sevgi, akrabalık bağlarını aştı. Artık en yakın olan, uygun sayılan haline geldi." ²⁰⁵

Ebû Firâs, uzakta olan dostlarına akrabalarına ve sevdiklerine duyduğu özlemi dile getirerek, arkadaşı Ebû Harb b. Said'e sanki onu görüyormuş gibi, özlemini ve esaretteki durumunu anlatan bir şiir yazmıştır:

أَيُّعَلِّمُ مَا نُلْقَى نَعَمَ يَعْلَمُونَهُ
أَبْقَى أَخِي دَمْعًا أَذَاقَ أَخِي كَرَى
عَلَى النَّأْيِ أَحْبَابُ لَنَا وَحَبَائِبُ
فَأَصْبَحَ أَذْنَى مَا يُعَدُّ الْمُنَاسِبُ
تَنَاقَلَ بِي فِيهَا إِلَيْكَ الرِّكَابُ
أَلَا لَيْتَ شِعْرِي هَلْ أَبِينَنَّ لَيْلَةً

"Uzarlarda kalan sevgililerim ve dostlarım, benden uzak olduğunu biliyorlar, evet, bunu biliyorlar.

Ağlayarak geçirdiğim gecelerden sonra, dostum uykuyu tatmış mıdır, yoksa hâlâ uykusuz mudur? Benden sonra dostum sabırla geri dönecek mi?

Aramızdaki sevgi, akrabalık bağlarını aştı. Artık en yakın olan, uygun sayılan haline geldi.

²⁰⁴ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/315.

²⁰⁵ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/33.

Kervanlar beni sana ulaştırmak için taşır, bir gece senin yanında uyuyacak mıyım keşke bir bilsem.”²⁰⁶

Ebu Firâs, dostu Züheyr el-Muhellil b. Nasr’a duyduğu derin dostluk ve bağlılıkla yazdığı bu beyitlerde, sevginin acı ve kederli yanlarını dile getirir. Bir yürekten diğerine aktarılan sevgi ve sadakatle şöyle der:

وَقَفَّتْنِي عَلَى الْأَسَى وَالنَّحِيبِ	مُقَلَّتَا ذَالِكَ الْعَزَالِ الرَّبِيبِ
هَلْ لَصَبِّ مُتَمِّمٍ مِنْ مُعِينٍ	وَلِدَاءِ مُحَاوِرٍ مِنْ طَبِيبِ
كُنْ كَمَا شِئْتُ مِنْ وَصَالٍ وَهَجَرٍ	غَيْرُ قَلْبِي عَلَيْكَ غَيْرُ كَنِيبِ

“Bu ceylanın gözleri, beni keder ve hıçkırıklarla durdurdu (baş başa bıraktı).

Aşkın pençesindeki sevdalıya bir yardım eden var mı? Ve hekimden bu zehrin panzehiri?

İster vuslat ister ayrılık olsun, kalbim sana karşı artık kederli değil.”²⁰⁷

Ebû Firâs, kardeşi Ebû Fazl ile beraber esir düşmüştü. Ebû Firâs yüksek mevkisine ve onurlu konumuna rağmen aynı zindanda kaldıkları kardeşi Ebû Fazl’ı ziyaret ediyordu. Ancak Ebû Firâs, kardeşinin kendisini ziyarete gelme gücüne sahip olmasına rağmen, bilerek uzak kalıp ziyaret etmemesi üzerine, sitemde bulunmuş ve kendisine şu şiiri göndermiştir:

أَتَتْرُكُ إِنِّيَانَ الزِّيَارَةِ عَامِدًا	وَأَنْتَ عَلَيْهَا لَوْ تَشَاءُ قَدِيرٌ
فَكَمْ كَانَ رَأْيِي فِي لِقَائِكَ نَافِذًا	وَرَأْيِكَ فِيهِ وُئْيَةٌ وَفُتُورٌ
يَضِيقُ عَلَيَّ الْحَبْسُ حَتَّى تَرُورَهُ	فَمَا هُوَ إِلَّا رَوْضَةٌ وَغَدِيرٌ

“Ziyareti bilerek mi terk edersin? Oysa istersen beni ziyaret etmeye gücün yeter.

Benim sana kavuşma (görüşme) isteğim bu kadar derinken, senin görüşün, bir niyet ama hep bir soğukluk, durgunluk (mevcut).

Beni ziyaret edene dek hapis bana dar gelir, beni ziyaret edince zindan bana bahçe ve akarsu gibi olur.”²⁰⁸

Ebû Firâs, dertlerle yorgun ve acı çekmesine rağmen, kardeşinin tüm dertlerine ortak olmayı, hatta bu dertleri taşımayı istemiştir:

أَلَا لَيْتَنِي حُمِلْتُ هَمِّي وَهَمَّهُ	وَأَنْ أَخِي نَاءٍ عَنِ الْهَمِّ عَازِبٌ
---	--

²⁰⁶ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/33,34.

²⁰⁷ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/45.

²⁰⁸ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/214,215.

“Ah, keşke hem kendi derdimi hem de onun derdini yüklenebilseydim ve kardeşim dertten, kaygıdan uzak olup rahat etseydi.”²⁰⁹

Ebû Firâs, dostlarının, sevdiklerinin yokluğunda hayatın ne kadar anlamını yitirdiğini, dünyasının tadının kalmadığını şöyle dile getirmiştir:

يَاطُولُ شَوْقِي إِنْ قَالُوا الرَّحِيلُ غَدًا لَا فَرَقَ اللَّهُ فِيمَا بَيْنَنَا أَبَدًا
لَا يُبْعِدُ اللَّهُ شَخْصًا لَا أَرَى أَنْسَا وَلَا تَطِيبُ لِي الدُّنْيَا إِذَا بَعْدَا

“Ey benim uzun özlemim! Eğer yarın yolculuk (ayrılık) derlerse, Allah ebediyen ayırmasın bizi birbirimizden,

Allah, uzaklaştığında dünyanın artık beni mutlu etmeyeceği ve cana yakın bir dost bulamayacağım kişiyi benden uzaklaştırmasın.”²¹⁰

Ebû Firâs, dostları onu tamamen terk etse bile dostluktan vazgeçmemiş, dostluğun geçici olmasını istemediğini, kalıcı ve samimi bir dostluğa değer verdiğini ifade etmiştir:

غَيْرِي يُعَيِّرُهُ الْفَعَالُ الْجَافِي وَيَحُولُ عَنْ شَيْمِ الْكَرِيمِ الْوَافِي
لَا أَرْضِي وَدًّا إِذَا هُوَ لَمْ يَدُم عِنْدَ الْجَفَاءِ وَقَلَّةِ الْإِنْصَافِ

“Benim dışımda olan (başka) birini, kaba ve sert davranışlar değiştirir, şerefli asil tabiatından döndürür.

İnsaf azaldığında ve eziyet cefa halinde devam etmeyen dostluğa razı olamam.”²¹¹

3.1.2. Nesib ve Gazel

Genel olarak bakıldığında nesib ve gazel kelimelerinin birbirlerine yakın anlamlarda kullanıldığını²¹² ama aralarında iki terimi birbirinden ayıran farklılıkların olduğunu görürüz. Gazel kelimesi “delikanlıların genç kızlarla konuşması, kadınlarla konuşmak”, gibi anlamlara gelmektedir. Edebiyatçıların tarifiyle gazel, “sevgilinin görünen uzuvlarının methi, beraber ya da ayrı geçirilen günlerin anılması veya bu ifadelerle yakın anlamlarda kullanılmaktadır”.²¹³

²⁰⁹ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/33.

²¹⁰ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/96.

²¹¹ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/256.

²¹² Sâmî ed-Dehhân, *el-Gazel min fûnûni 'l-edeb*, (Kahire: Dar'ul-Meârif, 1981), 1/14.

²¹³ Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri 'l-Kamûs*, nşr. Mahmûd M. et-Tanâhî, (Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, 2004), 30/91.

Kasidenin giriş kısmını oluşturan ve daha eski bir dönemde nazmedilmiş aşk neşîdelerinden doğmuş olması ihtimalinden söz edilen nesîb/teşbîb bölümünde sevgiliye duyulan özlem dile getirilir. Bu sebeple sevgiliyle yaşanmış hâtıralara yer veren, çöl ve vahalardaki terkedilmiş konak yerleriyle oralarda dağınık vaziyette bulunan, isli ocak taşları, küller, su kabı, testi kırığı, çadır ve kazık izleri gibi kalıntılar aşk ve özlemle yoğrulmuş duygu seli halinde dile getirilir.²¹⁴ Hakeza, klasik kasidenin önemli parçası sayılan nesib, terkedilmiş bir harebenin kalıntılarının önünde durup harebe olan konağın tasviriyle başlayarak ayrılık ve hatıralardan bahsedilerek nazmedilir.

Cahiliyye dönemindeki gazel şairleri, şiirlerinde tabiat ve aşkı harmanlamışlardır. Şairler şiirlerinde tabiat unsuru olan çölü arka fon olarak kullanmışlardır. Bu dönemdeki şairler tasvirin yapay olmamasına ve gerçeği yansıtmaya özen göstermişlerdir. İslamiyetin kabulü ile, aşk şiiri söylemenin yerini Hz. Peygamber'i öven şiirler almıştır. Sadru'l-İslam ve Dört Halife Dönemi'nde, aşk konulu şiirler yasaklanmış, kadınlara müstehcen şiirler söylenmesi hoş karşılanmamıştır. Emevi Dönemi'ne bakıldığında önceki dönemin aksine kadın, aşk ve şarap konulu şiirler söylemişlerdir. Abbasiler Dönemi'nde ise dini ve ahlaki değerlerin zayıflamasıyla, aşk şiirleri daha fazla gelişmiş ve şiirlerde müstehcen ifadeler kullanılmıştır.²¹⁵

Bu bağlamda, Hamdâni Dönemi'nin önde gelen şairlerinden olan Ebû Firâs, nesîb ve gazellerinde kendine özgü bir üslup geliştirmiştir. Ebû Firâs'ın nesîb ve gazelleri, 138 parça ve tam şiir olup, uzunlukları genel olarak iki ilâ yirmi beş beyit arasında değişmektedir.

216

Ebû Firâs, bazı şiirlerinin girişini nesib ile yapmış, tasviri bir ifade aracı olarak kullanmıştır. Ebû Firâs, menzil (ev) üzerinden duygu ve hüznü işleyerek, geçmişe özlem ve bir daha geçmişe ulaşamamaya olan hasretle eve varma, duraklama gibi eylemleri gözyaşlarıyla ilişkilendirmiştir. O, klasik şiirde bulunan geleneksel girişi taklit ederek, harabelerin önünde durup, şiire gazel (nesib) ile başlayarak, Seyfûddeve'ye yazdığı bir mektupta şöyle demiştir:

تَقْضِي حُقُوقَ الدَّارِ وَالْأَجْفَانِ
غَيْرِي لَهَا إِنْ كُنْتُمْ تَقْفَانِ
أَمَرَ الدُّمُوعَ بِمُقْلَتِي وَنَهَانِي

فَرَضْتُ عَلَى لِكْلِ دَارٍ وَفَقَّةً
يَا وَاقِفَانِ مَعِيَ عَلَى الدَّارِ أَطْلَبَا
مَنْعَ الْوُفُوفِ عَلَى الْمَنَازِلِ طَارِقُ

²¹⁴ Hüseyin Elmalı, *Kaside*, (İstanbul: DİA, 2001), 24/562,564.

²¹⁵ Mustafa Çınar, *Arap Şiirinde Ravdiyyât ve es-Sanavberi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 2-3.

²¹⁶ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/175.

“Sevgilinin her bir menzilinde o evin ve göz kapaklarının hakkını yerine getirecek bir duruş sergilemek bana farzdır.

Ey benimle birlikte menzilde duraklayan iki kişi: eğer durmaya devam edeceksen benden başkasını bulunuz.

(Zira) göz küreme göz yaşını emredip, beni engelleyen bir gece misafiri menzillerde durmayı yasakladı.”²¹⁷

Ana teması methiye olan kasidelerin çoğu nesîble başlamakla birlikte hamâse, kahramanlık, savaş ve mersiye türü kasideler nesîbe elverişsiz olduğundan bunlarda nesîb bölümü nâdir olarak görülür. Usta bir şair, nesîbden methe geçiş yaparken okuyucuya konunun değiştiğini sezdirmez; her iki konu arasında bir iç içeliğin ve uyumun bulunmasına özen gösterir.²¹⁸ Fahr ve hamâse şairleri arasında önemli bir yeri olan Ebû Firâs, şiirlerine nesible başlayıp bazen medhle, bazen ise itabla devam eder.

Ebû Firâs, iyilik ve kötülük arasındaki dengeyi, kararlılığı ve azmi, ayrılıkla yüzleşen bir bakış açısını Seyfûddeve’ye hitaben gönderdiği mektubunda şöyle dile getiriyor:

وَلَا لِمُسِيءٍ عِنْدَكَ مَتَابُ فَعِنْدِي لِأُخْرَى عَزْمَةٌ وَرَكَابُ فِرَاقٌ عَلَى حَالٍ فَلَيْسَ إِيَابُ	أَمَّا لِجَمِيلٍ عِنْدَكَ ثَوَابُ إِذَا لَمْ أَجِدْ مِنْ بَلَدَةٍ مَا أُرِيدُهُ وَلَيْسَ فِرَاقٌ مَا اسْتَطَعْتُ فَإِنْ يَكُنْ
--	--

“İyilik yapana sizde bir ödül yok mu? Kötülük edene sizde bir af yok mu?

Eğer bir beldede aradığımı bulamazsam, başka bir beldeye azmim ve bineğim vardır.

Gücüm yettiği sürece ayrılık olmaz. Şayet bir şekilde ayrılık gerçekleşirse bu defa dönüş olmaz.”²¹⁹

Ebû Firâs’ın, kişiliğinin temeli ahlaka inanır ve bu inanç, aşkında da kendini gösterir. O, sevgilisi onu terk etse bile, temiz ve saf bir aşkla sever, sevdiğini korur ve sadık kalır. Çünkü sadakati benimser, güzel aşk hatıralarına ihanet etmeyi reddeder. Adeta sadece aşk için seven, aşka sadık kalan bir âşık gibidir. Aşkını açığa vurmaz, acılarını dışa yansıtmaz. Ancak gece çöktüğünde duyguları onu ele geçirir ve kendini aşkına adar, özlemlerini dile getirir. Gözyaşı döker. İnsanların aşkı karşısında zayıflığını bilmesini istemese de bu zayıflığı sever. Çünkü yalnızca aşk karşısında bu zayıflığı hisseder.²²⁰

²¹⁷ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/407, 408.

²¹⁸ Hüseyin Elmalı, *Kaside*, 24/562, 564.

²¹⁹ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/22.

²²⁰ İn'am el-Cündî, *Dirâsâtu fi'l-edebi'l-Arabi*, 206.

Ebû Firâs, aşk şiirlerinde sevdiğini açıkça belirtmeyip, onun adını gizler. Şiirlerinde özel olarak tanınan bir sevgilisi yoktur, çeşitli isimler kullanır; bazen Ümmü Amr, bazen Amra'dan bahseder. Bazen ise hiçbir karakterin izine rastlanmaz. Sadece sevgilinin güzelliğini tasvir eder.²²¹ Bu şiirlerden birisi şöyledir:

وَكَانَ بَدْرًا لَهُ ضِيَاءُ وَالنَّاسُ فِي حُبِّهِ سَوَاءُ تَمَّ بِهِ الْحُسْنُ وَالْبَهَاءُ يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ	كَانَ قَضِيْبًا لَهُ انْتِثَاءُ وَكَانَ يَخْكِي الْهَلَالَ وَجْهًا فَرَادَهُ رَبُّهُ عِذَارًا كَذَلِكَ اللَّهُ كُلَّ وَقْتٍ
--	--

“O (sevgili) parlak bir dolunayın ışığı gibiydi, bir çubuğun bükülüşü gibi (zarif ve güzeldi).

Onun yüzü, hilali anlatıyordu (benziyordu), bütün insanlar onu severdi.

Rabbi onun güzellik ve zerafetini arttırdı. Onunla güzellik ve parlaklık tamamlandı.

Allah her zaman yarattıkları arasında dilediğine daha fazla bahşeder.”²²²

Ebû Firâs, acı ile kavrulmuş bir ruh ve göz çukurlarını yakan gözyaşlarıyla sevdiğine aşk mısraları gönderir, ama ne aşkını açığa vurur ne de sevgiliye olan özlemini açıkça gösterir. Ebû Firâs, duygularını saklaması gerektiğini, ancak içindeki yakıcı özlemi gizleyemediğini dile getirir:

أَمَّا لِلْهَوَى نَهْيٌ عَلَيْكَ وَلَا أَمْرُ وَلَكِنْ مِثْلِي لَا يُدَاغُ لَهُ سِرُّ وَأَذَلْتُ دَمْعًا مِنْ خَلَائِقِهِ الْكِبَرُ إِذَا هِيَ أَذْكَنْهَا الصَّبَابَةُ وَالْفِكْرُ	أَرَاكَ عَصِيَّ الدَّمْعِ شَيْمَتَكَ الصَّبْرُ بَلَى أَنَا مُشْتَاقٌ وَعِنْدِي لَوْعَةٌ إِذَا اللَّيْلُ أَضْوَانِي بَسَطَتْ يَدَ الْهَوَى تَكَادُ نُضِيءُ النَّارُ بَيْنَ جَوَانِحِي
--	---

“Sabretmek senin huyun, gözyaşlarınsa inatla akıyor, aşkın senin üzerinde bir yasağı bir buyruğu yok mu?

Elbette, ben hasret içindeyim ve içimde bir yanık var, fakat benim gibi birinin sırları ortaya dökülmez.

Gece beni bitap düşürdüğünde, aşkın eliyle gökyüzüne el açtım ve gururuyla tanınan gözyaşını dize getirdim (gözyaşlarına hâkim olan gururum yok oldu, ağladım).

O alevi sevgilinin hayali ve hasreti yaktığında, içimdeki ateş neredeyse sinemi yakacak.”²²³

²²¹ Butrüs Bustânî, *Üdebâ 'ü'l-'Arab fî'l-asri 'l-Abbâsî*, 370.

²²² ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/3.

²²³ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/209.

Ebû Firâs'ın aşkı Hamdâni sarayının ihtişamından doğan asil bir aşktır; Ebû Firâs aşkını açığa vurmamakla sanki şöyle der: "Kalbinin, istediğini sevmeye hakkı vardır; ancak kalp aşk acısı çekse bile, ruhu küçültmeye ya da insanı halk önünde küçük düşürmeye hakkı yoktur. Aksine, özlemini saklamalı ve gerçek sabrını göstermelidir."²²⁴

Ebû Firâs aşkın derinliğini, ayrılığın acısını ve zamanın etkilerini zarif bir dille işliyor. Ebû Firâs, sevgilinin kendisine yaptığı muameleden yakınıyor, ancak sonunda asıl acıyı kadının verdiğini kabul ediyor. Sevgili ise, şairin bu durumundan sorumlu olmadığını, zamanın onu yıprattığını söylüyor. Ebû Firâs, aşk ve hasretin ince bir üslupla dile getirildiği anlamlı bir diyalogu şiiriyle anlatıyor.²²⁵

وَهَلْ بَقِيَ مِثْلِي عَلَى حَالِهِ نَكْرُ؟
قَتِيلُكَ قَالَتْ أَيْهُمْ فَهُمْ كُنْزُ!
فَقَالَتْ مَعَاذَ اللَّهِ بَلْ أَنْتَ لَا الدَّهْرُ

تُسَائِلُنِي مَنْ أَنْتَ وَهِيَ عَلِيمَةٌ
فَقُلْتُ كَمَا شَاءَتْ وَشَاءَ لَهَا الْهَوَى
فَقَالَتْ لَقَدْ أَرَى بِكَ الدَّهْرُ بَعْدَنَا

"Bana kim olduğumu soruyorsun, oysa zaten biliyor, benim gibi bir gencin durumunda belirsizlik olur mu?

Nasıl isterse (sevgili) ve aşk ona nasıl isterse, öyle olsun," dedim. (Ebû Firâs), "Senin kurbanınım," dedi. (Kadın) "Hangisi? Zira onlar çok," dedi.

(Kadın), "Bizden sonra zaman seni aşağıladı," dedi. (Ebû Firâs), "Hayır, vallahi, seni suçlamıyorum, zaman değil, asıl sensin, (yıpratan, acımın gerçek kaynağı) dedim."²²⁶

Ebû Firâs âşıkların mutlu olduğunu gördüğünde üzülür, o ise aşkıyla acı çeker; bu duygularını dile getirirken, sevdiğine ulaşamadığı takdirde yaşamının anlamını yitireceğini vurgular:

إِذَا مِتُّ ظَمَانًا فَلَا نَزَلَ الْقَطْرُ

مَعَلَّتِي بِالْوَصْلِ، وَالْمَوْتُ دُونَهُ

"Sana kavuşma ümidiyle beni oyaladın, ama ölüm bile bundan daha (düşük) zordur. Eğer ben susuzluktan ölürsem, bana yağmur yağmasın."²²⁷

Ebu Firas'ın duyguları her zaman tutkulu, hisleri sürekli coşkulu, aşk şiirlerinde tamamen samimi olsa da aşk şiirlerinin çoğu başka amaçlara ulaşmak için bir araçtır. Onun bağımsız aşk şiirlerine nadiren rastlanır.²²⁸

²²⁴ Abdülmecîd Hür, *Ebû Firâs el Hamdâni Şairu'l-viddâniyye ve'l-butûle ve'l-furûsiyye*, 69.

²²⁵ İn'am el-Cündî, *Dirâsâtu fi'l-edebi'l-Arabi*, 207.

²²⁶ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/210/211.

²²⁷ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/210.

²²⁸ İn'am el-Cündî, *Dirâsâtu fi'l-edebi'l-Arabi*, 207.

3.1.3. Medih (Methiyye)

Sözlükte “övmek, birinin mezziyetlerini dile getirmek” anlamındaki medh kökünün sonuna nispet eki getirilerek yapılmış olan medhiyye kelimesi Türkçede “övgü şiiri” manasında kullanılan bir edebiyat terimidir. Methiye daha çok kaside şeklinde yazıldığından önceleri “kasîde-i medhiyye” olarak anılmış, daha sonra sadece medhiyye şekli kullanılmıştır. Arap edebiyatında ise genellikle medh, medih, medîha, ümdüha ve midha kelimeleri kullanılır.²²⁹

Medih şiirinin çok eski bir geçmişe sahip olduğu belirtilmektedir. Medih, köklü bir sanat olmasına rağmen Arap kültüründe diğer sanatlar kadar korunamamıştır. Medih, eski zamanlardan beri gazel şiirleriyle iç içe geçmiş, sevgiliye duyulan methiyeler ifade edilmiştir. Bu nedenle medh, gazel şiirinin örtüsü altında gizlenmiştir denebilir. Aynı şekilde medih, fahr şiirlerinin içinde de yer almış, hatta medih, fahr ile eşdeğer kabul edilmiştir. Zamanla medih şiiri gelişmiş ve birçok şair bu alanda öne çıkmıştır. Bu şairler arasında Meymûn b. Kays el-A ‘şâ (ö. 7/629 [?]), İmrûülkays (ö. 540), Zühayr b. Ebî Sülmâ (ö. 609 [?]), Nâbîga ez-Zübyânî (ö. 604 [?]) gibi isimler yer almıştır.²³⁰

İslamiyet’in kabulüyle birlikte medih şiirinde önemli bir değişim meydana gelmiştir. Medih şiirleri, her ne kadar üslup açısından Cahiliye Dönemi’ne benzerlik gösterse de içerik ve amaç bakımından farklılık arz etmiştir. Cahiliye Dönemi’ne kıyasla bu dönemde daha az methiye yazılmıştır. Sadece şairler, İslam dinini, Hz. Peygamber’i ve sahabeleri övmek amacıyla methiyeler kaleme almışlardır. Bu dönemin şairleri, ifadelerinin zarif olmasına ve anlamın açık olmasına özen göstermişlerdir. Hassan b. Sâbit (ö. 104/722), Kâ’b b. Mâlik (ö. 50/670) ve Kâ’b b. Zühayr (ö. 24/645) bu dönemin önde gelen medih şairleri arasında yer almaktadır.²³¹

Emevî Dönemi’nde, şairlere olan yaklaşım değişmiş özellikle medh içerikli şiirler büyük bir önem kazanmıştır. Zira halifeler, vezirler ve devletin ileri gelenleri, kendilerini ve başarılarını öven şairlere büyük değer vermiş, onları saraylarına kadar kabul ederek

²²⁹ Durmuş, İsmail, *Methiye*, (DİA, İstanbul 2004) 29, 406-408.

²³⁰ Muhamed Şerifbiyani, *el-Medhu fi’ş-şi’r il-Arabî’l-kadim*, (Tahran: Mecellet-u’l-edebî’l-Arabiyyi ve’l-hadarat-i’l-İslamiyye, 2010), 3.

²³¹ Şevkî Dayf, *Târîhu’l edebî’l-Arabî Asru’d-duvel ve’l-imârâtü’l-Endelüs* (Kahire: Dâru’l-Meârif, 1989), 1/236.

cömertçe ödüllendirmişlerdir. Bu dönemin önde gelen şairlerinden bazıları, Cerîr b. Atıyye (ö. 110/728), Ferazdak (ö. 114/732) ve Ahtal (ö. 92/710)'dır.²³²

Abbâsîler döneminde başta halifeler olmak üzere devlet ricâlinin mâlikâne ve saraylarının kapılarını sonuna kadar şairlere açmaları neticesinde bazılarının küfre vardığı ileri sürülen aşırılık ve abartılarla dolu uzun methiyeler çığırı açılmıştır. Zalimler, en ideal sıfatlarla övülmüştür. Buhtürî (ö. 284/897) ve Mervân b. Ebû Hafsa (ö. 182/798) gibi şairler bu özellikteki methiyeleriyle büyük mükâfatlar elde ettikleri gibi yine Mervân b. Ebû Hafsa Emevî ve Abbâsî devirlerinde övgüleriyle yüklü servet elde eden şairlerden olmuştur. Hamdânî döneminde ise, Hükümdarı olan Seyfûddeve'nin saray şairi Mütenebbî'nin onun hakkında ayrı bir divan teşkil edecek kadar çok olan methiyeleri (Seyfiyyât), Haçlı seferlerine hükümdarın maiyetinde katılan şairin gözlemlerini aktarması bakımından tarihî belge değeriinde olmuştur.²³³

Hamdânîli şair Ebû Firâs, meddah ve şairlerin yalancı olduğunu ima ederek şair olarak adlandırılmaktan hoşlanmazdı. Övgücülerin ismiyle (meddah) anılmaktan korkuyordu. Ben şair değilim zira doğruları ifade ediyorum diyerek:

نَطَقْتُ بِفَضْلِي وَامْتَدَّخْتُ عَشِيرَتِي وَمَا أَنَا مَدَّاحٌ وَلَا أَنَا شَاعِرٌ!

“Faziletimden bahsettim, aşiretimi övdüm; halbûki ben ne bir meddahım ne de bir şair.”²³⁴

Ancak Ebû Firâs, birçok kişiyi överdi. Bunlar arasında kabile mensupları, sevdiği arkadaşları, Seyfûddeve ve Ebu'l Aşâir de vardı. Bazı akrabalarını överken, kendi çıkarı için veya korkusundan değil, sadece iyiliği anlatmak veya güzeli takdir etmek amacıyla överdi. Çoğu övgüsü, gurur ve fahr duygusuyla ilgiliydi. Akrabalarının üstünlüğünü kendi üstünlüğü olarak görmekteydi:

لَنَا فِي بَنِي عَمِّي وَأَحْيَاءِ إِخْوَتِي
عَلَّا، حَيْثُ سَارَ النَّيِّرَانِ سَوَائِرُ
أَطُولُ عَلَى خَصْمِي بِهَا وَأَكَاثِرُ! إِنَّهُمْ السَّادَاتُ وَالْغُرُرُ الَّتِي

“Alevlerin dolaştığı yüksek yerlerde (savaş alanında), bizim için, amcamın oğulları ve dostlarımin kabileleri arasında onur saklıdır.

²³² Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed Makkarî, *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endülüsi'r-râtîb*. Nşr. İhsan Abbas, (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1968), 3/177.

²³³ Durmuş, İsmail, *Methiye*, (DİA, İstanbul 2004) 29, 406-408.

²³⁴ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/123

Şüphesiz onlar, soylu, parlak ve seçkin kişilerdir. Düşmanım karşısında bu kişilerle güçlenir ve sayıca üstün olurum.”²³⁵

Ebû Firâs, amcasının oğlunun (Seyfûddeve’nin) ona olan iyiliğini sürekli hatırlatırdı. Onu büyüttüğünü, himaye ettiğini, düşmanları ve rakipleri karşısında yükselmesine yardım ettiğini ve onu şan ve kahramanlıkla beslediğini söylerdi:

وَأَنْتَ الَّذِي أَهْدَيْتَنِي كُلَّ مَقْصَدٍ
مَشَيْتُ إِلَيْهَا فَوْقَ أَعْنَاقِ حُسَدَائِي
وَأَنْتَ الَّذِي عَرَّفْتَنِي طُرُقَ الْعُلَا
وَأَنْتَ الَّذِي بَلَّغْتَنِي كُلَّ رُتْبَةٍ

“Bana yüksek mertebelerin yollarını tanıtan sensin. Beni her amaca yönlendiren de sensin.

Her mertebeye ulaşmamı sağlayan da sensin. Beni kıskananların boyunlarının üstünden geçerek ona (mertebeye) doğru yürüdüm.”²³⁶

Ebû Firâs, Seyfûddeve’nin faziletlerini dile getirir, çünkü Seyfûddeve, çocukluğunda, gençliğinde ve yetişkinliğinde ona hem şefkatli bir baba hem de öz kardeş gibi olmuştur:

لَقَدْ فَقَدْتُ أَبِي، طِفْلاً، فَكَانَ أَبِي
فَهُوَ ابْنُ عَمِّي دُنْيَا، حِينَ أَنْسُبُهُ
مِنَ الرِّجَالِ كَرِيمِ الْعَوْدِ، نَاضِرُهُ
لَكِنَّهُ لِي مَوْلَى لَا أُنَاكِرُهُ

“Küçük yaşta babamı yitirdim ama adamlar arasında parıldayan asil köklü biri (Seyfûddeve) benim babam oldu.

Nesebimi andığımda dünyada Seyfûddeve amcamın oğludur. Fakat o (hakikatta) benim için bir efendidir, O’nun iyiliğini asla inkâr edemem.”²³⁷

Ancak Ebû Firâs, kendini (medhetmeyi) unutmayarak başkalarının da onu unutmamasını istiyor; övülen kişiyi kendi kişiliğiyle ilişkilendiriyor. Kendi konumunu, övdüğü kişilerin konumunun aşağısında değil, hatta bazen kendi konumunu övülen kişilerin üzerinde görüyor:

وَمَا كَانَ يَغْلُو النَّيِّرُ لَوْ نَفَقَ الصُّفْرُ
وَلَوْ سَدَّ غَيْرِي مَا سَدَدْتُ اكْتَفَوَا بِهِ

“Eğer bakırın piyasası iyi olsaydı, altın değer kazanmazdı, eğer benim yerimi bir başkası doldursaydı, onunla yetinirlerdi.”²³⁸

²³⁵ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/123

²³⁶ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 1/80

²³⁷ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/184.

²³⁸ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/214.

Ebû Firâs'ın şiirlerinde olan önemli bir övgü türü ise Peygamber Muhammed (s.a.v.) ve Ehl-i Beyt'e yönelik övgülerdir. Bu övgüler hem dinî bir bağlılık hem de edebi bir derinlik taşır. Ebû Firâs'ın nazmettiği bu tür şiirlerin en ünlüsü, Ebû Tâlib'in çocuklarını övüp, Hz. Ali'nin çocuklarını yeren Muhammed b. Abdullah b. Sukkere el-Hâşimî'ye karşı yazdığı şiirdir.²³⁹ Bu kaside 61 beyitten oluşup, “Kasidetü'l-Mimiyye” olarak bilinir ve şu dizelerle başlar:

وَفِيءُ آلِ رَسُولِ اللَّهِ مُفْتَسَمٌ سَوْمُ الرُّعَاةِ وَلَا شَاءَ وَلَا نَعَمُ قَلْبٌ تَصَارَعَ فِيهِ الْهَمُّ وَالْهَمَمُ إِلَّا عَلَى ظَفَرٍ فِي طَيْهِ كَرَمُ وَالدِّرْعُ وَالرُّمْحُ وَالصَّمَامَةُ الْخَدَمُ	الدِّينُ مُخْتَرَمٌ وَالْحَقُّ مُهْتَضَمٌ وَالنَّاسُ عِنْدَكَ لَأَنَاسٌ فَيَحْفَظُهُمْ إِنِّي أَبِيتُ قَلِيلَ النَّوْمِ أَرْقَنِي وَعَزَمَةً لَا يَنَامُ اللَّيْلَ صَاحِبُهَا يُصَانُ مُهْرِي لِأَمْرِ لَا أَبُوحُ بِهِ
--	---

“Din saygındır, hak ise zayıflatılmıştır, Allah'ın elçisinin ailesinin payı, bölüştürülmüştür.

Senin yanında bulunanlar insan değildir. Bu nedenle çobanların sürüyü otlatmaya göndermesi, (bir yönetici gibi yönlendirmesi) onları rahatsız eder. Hatta (senin yanında bulunanlar), koyun ve davar bile değildir.

Ben biraz uyuyorum, kaygı ve hedeflerin içinde mücadele ettiği kalbim, beni uyandırıyor.

Azim ve kararlılık sahibi, geceyi uyuyarak geçirmez; ancak kendisine onur kazandıracak zaferi düşünerek geceyi geçirir.

Zırhım, mızrağım sağlam kalkanım ve atım, söylemek istemediğim bir mesele (büyük bir gaye) için korunur.”²⁴⁰

Ebû Firâs, kahramanlık cesaret ve adalet temalarını şiirlerinde ustaca işleyerek, bu erdemlerin anlamını yüceltir. Şiirlerinde övgüde bulunduğu kişilere verdiği sıfatlar, kendisinin de inandığı kahramanlık vasıflarıdır. Her övgüsünde tamamen samimidir; onun kaleminden çıkan her sözcük, derin bir hayranlık ve takdir duygusuyla doludur. Ebû Firâs, sadece bireyleri değil, aynı zamanda bu erdemleri temsil eden toplum değerlerini de öne çıkarmayı amaçlar.²⁴¹

3.1.4. Risa (Mersiye)

²³⁹ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/347.

²⁴⁰ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/348.

²⁴¹ İn'am el-Cündî, *Dirâsâtu fi'l-edebi'l-Arabi*, 206.

Risâ, kelime anlamıyla ölen birine ağıt yakmak ve onun güzel yönlerini anmak demektir. İstilahî olarak risâ, ölen kişinin övgüsü, güzel niteliklerinin belirtilmesi ve onun kaybının insan kalbinde yarattığı derin üzüntü ve hüsrânın dile getirilmesidir. Risâ, toplumsal ilişkilerin derinliğini samimi bir şekilde yansıttığı için, Arap şiirinin temel temalarından biri olmuştur.²⁴²

Risâ, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm (nedb), kişinin ölümü sırasında veya ölümünden sonra, gözlerin yaşarmasına neden olan hüznü ağıtlarla ağlamaktır. İkinci bölüm (te'bîn), ölen kişinin övgüyle anıldığı, güzel yönlerinin dile getirildiği ama feryat veya inleme olmaksızın yapılan ağlamadır. Üçüncü bölüm (azâ), te'bîn'den daha yüksek bir zihinsel aşamadır. Bu bölümde ölümün ötesine bakılarak, ölüm ve hayatın gerçekliği üzerine düşünülür.²⁴³

Cahiliye döneminde risâ şiirleri, oldukça yaygındı. Cahiliye döneminde risâ şiirlerinin yaygın olmasının nedeni, o dönemdeki sürekli yaşanan savaşlar ve çatışmalardır. Bu durumu, Şevki Dayf'in şu sözleri desteklemektedir: "Cahiliye Araplarının yaşamını en çok ayıran özellik, kan dökmeye dayalı savaş dolu bir hayat sürmeleriydi. Kan dökmek onlar için bir kural haline gelmişti; sürekli olarak öldürüyor ya da öldürülüyorlardı. Bir kan dökme işi biter bitmez, başka bir savaşa başlıyorlardı. Bu yüzden büyük ya da küçük herkesin tabi olduğu en önemli yasa, bir intikam yasasıydı. Bu savaşlar ve çatışmalar, şairlerin kaybettikleri sevdikleri ve yakınları için risâ şiirleri yazmalarına zemin hazırlamıştı. Aynı zamanda, bu ağıtlar kabilelerini yeni savaşlara hazırlanmaya ve intikam için kılıçlarını bilemeye teşvik ederdi. Böylece risâ, sadece ağlama ve yas değil, aynı zamanda savaş coşkusuyla birleşmiş olurdu. Kabileler, intikam alana kadar yas tutmayı bırakmazdı."²⁴⁴

Sadru'l-İslam dönemindeki mersiye şiirlerinin konusu, Hz. Peygamber'in gazalarında ya da İslamî fetihlerde şehit olan kimselere yönelik olmuştur. Mersiyelelerdeki manaların dinî bir karaktere bürünmesi, Müslümanların İslam dininin yüceltilmesi ile alakalıydı. Bu dönemde mersiyeleler daha çok savaşlarda ölen şehitlere yönelik yazılmıştır.²⁴⁵

Emevî Dönemi'nde, sevilen bir yakının, halife veya bir devlet adamının kaybı karşısında mersiyeleler nazmedilirdi. Abbasî Dönemi'nde ise, mersiyelelerin alanı genişlemiştir.

²⁴² Es'ad Muhammed Ali en-Neccar, Râide Mehdî Câbir, *er-Risâ 'inde Şu'ara' il-Hille*, (Mecelle Merkezi Babil, 2012), 2.

²⁴³ Mehdî el-Memûn Buşrâ, Alî İsa Coğan, Ahmed Ebker Ahmed, *er-Risâ fi'l-Edeb'il-Arabî*, (Sudan: el-Mecelletü'l-İlmiyye Icamia'ti İmam Mehdî, 2016) 8/6,13.

²⁴⁴ Şevkî Dayf, *Târîhu'l edebi'l-Arabî el- Asru'l-Cahilî*, (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1976), 6.

²⁴⁵ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-Abbasiler Dönemi*, (Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2021), 4/153.

Şairler; halife, vezir ve komutanların ölümelerini şiirlerine konu edinmişlerdir. Onların başına gelen felaketi halka haber vermişlerdir. Bununla beraber dostlara ve yakınlarla yönelik yazılan mersiyelede yaygınlık kazanmıştır.²⁴⁶

Hamdâni döneminin önemli şairlerinden olan Ebû Firâs, Rûmiyyât'ında methiyeye çok az yer verdiği gibi, risaya da diğer türlerle karşılaştırıldığında daha az yer vermiştir. Bu durum iki ana sebebe dayanmaktadır. Birincisi, Ebû Firâs'ın emir ve kahraman olarak kendisinde gördüğü özellikleri başkalarında görmemesidir. İkincisi ise, şairin esaret, gurbet, akrabaları ve arkadaşları tarafından unutulma gibi olayları yaşamış olmasıdır. Rûmiyyâtta olan risa şiirleri sadece kendisi ve akrabalarıyla sınırlıydı; annesine, kız kardeşine, Seyfûddeve'nin oğlu Ebu'l-Mekârim'e ve Seyfûddeve'nin kız kardeşine mersiye tarzı şiirler söylemiştir.

Ebû Firâs'ın esirlik süresi uzadıkça, annesine olan özlemi artmıştır. Ebû Firâs, annesinin yalnızca oğlunu kaybetmesini değil, aynı zamanda annesinin, Seyfûddeve'nin kapısını çalıp gözyaşları döktüğünde, Seyfûddeve'nin soğukluğu ve reddedişini de hissetmişti. Şair, şiir söylerken şikâyet ederken, annesine olan özlemi acısını daha da artırdı, böylece onun trajedisi annesini kaybetmekle derinleşti. Her taraftan gelen acılar onu kuşatmışken, bu acıların şiirlerine de yansıdığını görürüz.²⁴⁷

Ebû Firâs, annesinin kaybını ve bu kayıp karşısındaki çaresizliğini derin bir duygusallıkla ifade ederek hem ölümün acımasız yüzünü hem de kavuşamamanın derin hüznünü "Rahmet yağsın" ifadelerinde dile getiriyor:

بِكُرِّهِ مِنْكَ مَا لَقِيَ الْأَسِيرُ	أَيَا أُمَّ الْأَسِيرِ سَقَاكِ غَيْثُ
إِلَى مَنْ بِالْفِدَا يَأْتِي الْبَشِيرُ؟	أَيَا أُمَّ الْأَسِيرِ سَقَاكِ غَيْثُ
إِذَا مِتَّ الدَّوَابُّ وَالشَّعُورُ؟	أَيَا أُمَّ الْأَسِيرِ لِمَنْ تُرَبِّي

“Ey esirin annesi, üzerine rahmet yağsın, elinden gelmediği için, tutsak oğlun sana kavuşamadı.

Ey esirin annesi, rahmet yağsın üzerine, müjdeci fidyeyle kime gelsin?

Ey esirin annesi, sen hayatta yokken bu zülüfler, bu saçlar kimin için taranır”.²⁴⁸

Ebû Firâs, annesinin hayattayken yaptığı iyiliklerin, çektiği zorlukların, başkalarına sağladığı yardımların, ölümünden sonra bile unutulmayacağını ve annesinin yaptığı

²⁴⁶ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-Abbâsiler Dönemi*, 4/154.

²⁴⁷ Suûd Mahmûd Abdülcebâr, *eş-Şi'r fî rehâbi Seyfi'd-devle el-Hamdâni*, (Beyrut: Mektebetu Âlâ, 1981), 206.

²⁴⁸ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/216-217.

iyiliklerle hep hatırlanacağını derin bir hüznle لَيْبِكَ ifadesini tekrarla vurgulayarak ifade ediyor:

لَيْبِكَ كُلُّ يَوْمٍ صُمْتُ فِيهِ
لَيْبِكَ كُلُّ لَيْلٍ قُمْتُ فِيهِ
لَيْبِكَ كُلُّ مُضْطَهَدٍ مَخُوفٍ
لَيْبِكَ كُلُّ مَسْكِينٍ فَقِيرٍ
مُصَابِرَةٌ وَقَدْ حَمِيَ الْهَجِيرُ!
إِلَى أَنْ يَبْنِدِيَ الْفَجْرُ الْمُنِيرُ!
أَجْرَتِيهِ وَقَدْ قَلَّ الْمُجِيرُ!
أَغْتَتِيهِ، وَمَا فِي الْعَظَمِ زِيرُ!

“Yakıcı sıcaklarda sabırla dayanarak oruç tuttuğun bütün günler gözyaşı döksün senin için!

Parlak fecrin doğuşuna kadar namaz kıldığın bütün geceler gözyaşı döksün senin için!

Himaye edenler az iken koruduğun, korku içinde baskı görmüş herkes gözyaşı döksün senin için!

Bir deri bir kemik kalmışken yardım ettiğin her yoksul gariban gözyaşı döksün senin için!”²⁴⁹

Ebû Firâs, annesinin artık "diğer dünyada" olduğunu kabul ederken, diğer yandan onun yokluğuna alışmanın zorluğunu dile getirir. Ve şiirini şu beyitle sonlandırır:

نُسَلِّي عَنْكَ أَنَا عَنْ قَلِيلٍ
إِلَى مَا صِرْتَ فِي الْآخِرَى نَصِيرُ!

“Sana dair tesellimiz sonunda gitmiş olduğun yere bizler de kısa bir zaman sonra varacağız.”²⁵⁰

Ebû Firâs’ın, kendisine hitab ederek, kız kardeşi için yazdığı bir mersiyesi de şöyledir.

أَتَزَعُمُ أَنَّكَ خَدْنُ الْوَفَاءِ
فَإِنْ كُنْتَ تَصْدُقُ فِيمَا تَقُولُ
وَكُنْتُ أَقِيلُكَ، إِلَى أَنْ رَمَتُكَ
فَمَا نَفَعْتَنِي تُقَاتِي عَلَيَّكَ
يُعْزُونَ عَنْكَ وَأَيْنَ الْعَزَاءِ
وَقَدْ حَبَبَ التَّرْبُ مَنْ قَدْ حَبَبَ
فَمَتَّ قَبْلَ مَوْتِكَ مَعَ مَنْ تُحِبُّ
يَدُ الدَّهْرِ مِنْ حَيْثُ لَا أَحْتَسِبُ
وَلَا صَرَفْتُ عَنْكَ صَرَفَ الثَّوْبِ
وَلَكِنَّهَا سِنَّةٌ تُسْتَحَبُّ

“(Kendisine hitaben) toprak örteceğini örttükten sonra vefalı bir dost olduğunu mu iddia ediyorsun sen?

²⁴⁹ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/217-218.

²⁵⁰ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/218.

Eğer söylediğin şeyde dürüst isen (hadi) ölmeden önce sevdiğin kişiyle öl. (Kardeşim!) Felek, seni asla tahmin etmediğim bir zamanda yakalayınca dek seni gözetiyordum.

Seni gözetmemin bana bir faydası olmadı ve bu belalardan seni koruyamadı.

Senin için bana taziye sunuyorlar ama teselli bulmak kolay mı? Fakat yine de bu hoş karşılanan bir âdet.”²⁵¹

Ebû Firâs esaretteyken, Seyfûddeve’nin oğlu, aynı zamanda Ebû Firâs’ın kız kardeşinin oğlu Ebu’l-Mekârim’in ölümünü öğrenir. Bundan dolayı Seyfûddeve’ye, esaretten şiiir göndererek başsağlığı diler:

يَا عَمَرَ اللَّهُ سَيْفُ الدِّينِ مُعْتَبِطًا فَكُلُّ حَادِثَةٍ يُرْمِيهَا جَلَلٌ

“Allah Seyfûddeve’ye mutlu bir halde uzun ömürler versin. Mübtela olduğu/sınandığı her hadise muazzamdır.”²⁵²

Ebû Firâs, yas tutmanın ve acı çekmenin doğal olduğunu, yaşadığı musibetlerin ağırlığını hafifletmenin mümkün olmadığını; bu yüzden tesellinin, acıyı hissetmekle ve onu yaşamakla mümkün olabileceğini ifade eder. Aşağıda ele alınan beyitlerde "Benim içimdeki acı, seninkiyle aynı" ifadesiyle, yaşadığı üzüntüyü veya acıyı kendi içinde de hissettiğini, onunla aynı duyguları paylaştığını söyler. Ebû Firâs, esaretteyken Seyfûddeve’nin kız kardeşinin vefat ettiğini öğrenmesi üzerine Seyfûddeve’ye taziye için şu beyitleri gönderir:

أَوْصِيكَ بِالْحُزْنِ لَا أَوْصِيكَ بِالْجَلْدِ جَلَّ الْمَصَابُ عَنِ التَّغْنِيفِ وَالْفَنَدِ
إِنِّي أَجْلَاكَ أَنْ تُكْفَى بِتَغْزِيَةٍ عَنْ خَيْرٍ مُفْتَقِدٍ يَا خَيْرَ مُفْتَقِدٍ
بِي مِثْلُ مَا بِكَ مِنْ حُزْنٍ وَمِنْ جَزَعٍ وَقَدْ لَجَأْتُ إِلَى صَبْرٍ فَلَمْ أَجِدْ

“Sana üzüntüyü, hüznü tavsiye ediyorum, metin olmanı öğütlemiyorum; bu musibet, azarlama ve anlamsız sözlerle hafife alınamayacak kadar büyüktür.

Ey (evladını) kaybedenlerin en hayırlısı, (yitirilen) çocukların en hayırlısı için (sunulacak) bir taziye ile yetinmekten seni tenzih ederim. Gerçekten sana başsağlığı ile yetinmeyi layık görmem (o kadar değerlisin ki, taziye dileği yeterli değildir).

Bende de sende olan üzüntü ve korku var. Ve gerçekten sabra sığındım, fakat (dayanma gücü) bulamadım”.²⁵³

²⁵¹ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/41,42.

²⁵² ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/275.

²⁵³ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/70.

Ebû Firâs, risa beyitlerini Seyfûddeve'ye olan derin sadakatini ve ona duyduğu minnettarlığı duygusal bir şekilde hatırlatarak sonlandırır, Seyfûddeve'nin ismini açıkça ifade etmeden, şöyle der:

يَا مُفْرَدًا بَاتَ يَبْكِي لَا مُعِينَ لَهُ
هَذَا الْأَسِيرُ الْمُبَقَّى لَا فِدَاءَ لَهُ
أَعَانَكَ اللَّهُ بِالتَّسْلِيمِ وَالْجَلَدِ
يَفْدِيكَ بِالنَّفْسِ وَالْأَهْلِينَ وَالْوَلَدِ

“Ey yalnız kalan, geceyi ağlayarak geçiren, yardım edeni olmayan. Allah sana teslimiyet ve sabır ile yardım etsin.

Bu hayatta kalan esirin, onun (için) fidyesi yok, sana canı, ailesi ve çocukları feda olsun.”²⁵⁴

Ebû Firâs'ın önceki mersiye (ağıt) dizeleri aracılığıyla, şiirlerinde samimi duygularını öne çıkardığını anlıyoruz. Şairin güçlü duygu anlatımı, üzüntü, keder ve hüznü ifade etme yeteneğini geliştirmiştir. Bu şiirlerinde, şair bazen feryat edercesine ağıt yakmış, bazen de ölen kişiye duyduğu derin saygıyı dile getirmiştir. Ebû Firâs'ın risâ şiirleri, özellikle tekrarlara ve vurgulara dayanır. Sanki bu şiirlerini, duygularını daha derinlemesine göstermek için yazmıştır.²⁵⁵

3.1.5. Şekvâ ve İtâb

Şekvâ, (الْحُزْنُ وَالْيَأْسُ وَالْإِنْكَسَارُ) hüzn, umutsuzluk ve kırılma gibi bazı terimleri kapsayan büyük bir çatı gibidir. Hüzn, sevinç karşıtı bir duygu olup, değerli bir şeyin kaybı ile ortaya çıkar. Hüzn, genellikle bir kişinin ölümünden kaynaklanan derin bir kayıp ve özlem duygusunu ifade eder.²⁵⁶ Umutsuzluk “yâs” terimi, ümitsizlik anlamına gelir ve umudun karşıtı olan bir duygudur. Bir şeyden ümidin kesilmesi anlamına gelir.²⁵⁷ Kırılma, camın kırılması gibi, parçalanma anlamına gelir. “Kırılma”, bir kişinin kalbinin sarsıntı sonucu zarar görmesini de ifade eder ve bu durumda “kırık kalp” acı çeken bir durumu belirtir. Kırılma, derin üzüntü ve umutsuzluktan kaynaklanan bir sıkıntı durumunda ortaya çıkan bir duygudur.²⁵⁸

²⁵⁴ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/71.

²⁵⁵ Suûd Mahmûd Abdülcebbâr, *eş-Şi'r fî rehâbi Seyfi'd-devle el-Hamdânî*, 201.

²⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13/11.

²⁵⁷ ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs*, 15/427.

²⁵⁸ Ahmed Muhtâr 'Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabi el-Mu'âsira*, (Mısır: 'Âlemu'l-Kutub, 2008) 3/1932.

Şikâyet, çoğu zaman hasta veya esir olanlar gibi kendi iradesi olmayanların silahıdır. Bu şikâyetle, başkalarından manevi veya maddi destek bulmaya çalışırlar. Arap şiirinde ise şikâyet, derin duyguların işlendiği bir şiir türüdür ve şairler arasında geniş bir yer bulmuştur; özellikle o dönemdeki sert hayat koşulları nedeniyle zamanın zorlukları ve dönemlerin sıkıntıları da bu şiirlerde sıkça işlenmiştir.²⁵⁹

Şikâyet temasını kapsayan şiirler, Ebû Firâs'ın Rûmiyyât'tındaki en belirgin olanlarıdır. Elbette birçok etken bu duruma katkıda bulunmuştur. Hapsedilme, esaret, gurbet, aileden ve vatanından uzakta olma, hayallerini saran umutların ertelenmesi, kurtuluşun gecikmesi, akrabaları ve arkadaşlarının unutulması, özellikle yaşlı annesinin kötü sağlık durumu...²⁶⁰ Ebû Firâs, şekvâ temalı şiirlerinin neredeyse tamamını esaret altında olduğu sırada yazmıştır. Sonra durumunu Allah'a arz edip ona yalvarmıştır:²⁶¹

عَوَائِدَ مِنْ نُعْمَاءٍ غَيْرَ بَوَائِدِ
لِيُنْقِذَنِي مِنْ قَعْرِ هَاحَشْدٍ حَاشِدِ

عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِخَيْرٍ فَإِنَّ لِي
فَكَمَ شَأْنِي مِنْ قَعْرِ ظُلْمَاءٍ لَمْ يَكُنْ

“Allah'tan bir hayır getirmesini umarım, çünkü bana, yok olmayan nimetlerinden birçok iyilikte bulunmuştur.

Beni birçok kez karanlık bir çukurdan çekip çıkardı. O çukurun dibinden beni büyük bir kalabalık bile kurtaramazdı.”²⁶²

Ebû Firâs, acılarını hafifletmek için şikâyetini dile getirir, annesinin içinde bulunduğu zor durumu ifade ederken derin bir üzüntüyle şunları söyler:

أَخْرُهَا مِنْ عَجٍّ وَأَوَّلُهَا!

يَا حَسْرَةً مَا أَكَادُ أَحْمِلُهَا

“Yazıklar olsun! (Maalesef), O'nun (annemin) durumuna tahammül edemiyorum. O'nun (hayatının) başı da sonu da üzücüdür.”²⁶³

Annesinin, tek çocuğu olan (kendisi) için, Seyfüddevle'ye gittiğini, aradığını bulamayıp eli boş döndüğünü öğrenen Ebû Firâs derin bir üzüntüye kapılır²⁶⁴, bunun üzerine Seyfüddevle'ye şu şiirleri yazar:²⁶⁵

²⁵⁹ Mustafa Şek'a, *Fünûn 'üş-şi'r*, 369.

²⁶⁰ Nu'mân Ken'ani, *Şairiyyetu Ebî Firâs*, 18.

²⁶¹ Abdülmehdî Abdulcelîl, *Ebû Firâs el-Hamdânî Hayâtuhu ve Şi'ruhu*, (Umman: Mektebetu'l Aksa, 1981), 295.

²⁶² ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 1/84.

²⁶³ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/330.

²⁶⁴ es-Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 1/99.

²⁶⁵ es-Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 1/99.

بَاتَ بِأَيْدِي الْعِدَا مُعَلَّلَهَا
أَيْسَرُهَا فِي الْقُلُوبِ أَقْتَلَهَا

عَالِيَّةً بِالشَّامِ مُفَرَّدَةً
أَسْلَمْنَا قَوْمَنَا إِلَى نُوبٍ

“Şam'da hasta ve yalnız bir kadın var. Varlığının sebebi (oğlu) düşmanların elinde bulunmaktadır.

Kendi halkımız bizi felaketlere terk etti. O felaketlerin en hafifi kalplerde en öldürücü olandır.”²⁶⁶

Seyfüddevle'ye fidye konusunda güveni kırılan şairin, sıkıntısı artar, acısı derinleşir. Esir olmadığı zamanlarda, etrafında olan arkadaşlarından yardım eden kimseyi de yanında göremeyince artık insanlara güvenmez, herkesten ümidi kesilir:

وَمِنْ أَيْنَ لِلْحَرِّ الْكَرِيمِ صِاحِبُ
ذُنَابًا عَلَى أَجْسَادِهِنَّ ثِيَابُ

بِمَنْ يَتَّقُ الْإِنْسَانَ فِيمَا يَنْوِبُهُ
وَقَدْ صَارَ هَذَا النَّاسُ إِلَّا أَقْلَهُمْ

“İnsan karşılaştığı sıkıntılarda kime güvenebilir ki, özgür ruhlu ve mert kişinin dosları hani nerede?

Şu insanlar -çok azı hariç – bedenlerinde giysi bulunan kurtlara dönüşmüşler.”²⁶⁷

Ebû Firâs, zamanın geçişi ve getirdiği zorluklar karşısında, şikâyetini dostlarına dökerken, aslında zamanın getirdiklerinden yakınıyor:

إِلَّا ظَفِرْتُ بِصَاحِبِ خَوَانٍ
وَعَدَرْتُ بِي فِي جُمْلَةِ الْإِخْوَانِ

يَمْضِي الزَّمَانُ وَمَا ظَفِرْتُ بِصَاحِبِ
يَا دَهْرًا خُنْتَ مَعَ الْأَصَادِقِ خُلْتِي

“Zaman geçiyor ve ben hâlâ bir dost bulamadım. Sadece hain bir dost bulabildim.

Ey zaman, sen de dostlarımla birlikte dostluğuma ihanet ettin. Sen bana, kardeşlerin içinde ihanet ettin.” ²⁶⁸

Bililir ki itâb, duyguları coşturan sanatların başında gelir. Şair, yukarıda ele aldığımız şiirlerde, bir zamanlar aralarında sevgi ve dostluk olan bir arkadaşlarına, kavmine yönelir, sonra ilişkileri kötüye gider, huzuru bozulur. ²⁶⁹ Şair, eleştirilerinde nazik bir üslup kullanarak, geçmişi ve anıları hatırlatır ve dostlarıyla olan doğal bağları vurgular. Bu eleştiriler, yer yer sertleşip yer yer yumuşar. Dostlara yöneltilen tenkitler, bazen sultanlara ve hükümdarlara da yapılır. İtâb türündeki bu şiirler, kimi zaman incelikli övgülerle süslenir

²⁶⁶ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/330.

²⁶⁷ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/22.

²⁶⁸ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 3/409-410.

²⁶⁹ Mustafa Şek'a, *Fünûn 'üş-şî'r*, 384.

ve bu sayede şair hem eleştirilerini iletir hem de ince bir dil kullanarak saygıyı korur. Ebû Firâs, Seyfûddeve'ye hitaben:

أَمَّا لَجَمِيلٍ عِنْدَكَ ثَوَابُ وَلَا لِمُسِيءٍ عِنْدَكَ مَتَابُ؟
فَلَا تَحْمِلْ عَلَى قَلْبٍ جَرِيحٍ بِهِ لِحَوَادِثِ الْأَيَّامِ نَدْبُ
فَقُلْ مَا شِئْتُ فِيَّ قَلِي لِسَانُ مَلِيٍّ بِالنَّئَاءِ عَلَيْكَ رَطْبُ
وَعَامِلُنِي بِإِنصَافٍ وَظَلَمٍ تَجِدُنِي فِي الْجَمِيعِ كَمَا تُحِبُّ

“İyilik yapana sizde bir ödül yok mu? Kötülük edene sizde bir af yok mu?”²⁷⁰

Başa gelen olaylar için yas tutan yaralı bir kalbe daha fazla yüklenme.

O halde bana istediğini söyle, benim hoş övgülerle dolu bir dilim var.

Bana (ister) adaletle (ister) zulümle davran, Beni her durumda istediğin gibi bulacaksın.”²⁷¹

Ebû Firâs, Seyfûddeve'ye yönelik bir başka beyitinde yaşadığı acıya tahammülü kalmayarak, korku ve huzursuzluğunun etkisi, şiirinde belirginleşir:

وَقَدْ كُنْتُ أَخْشَى الْهَجَرَ وَالشَّمْلُ وَفِي كُلِّ يَوْمٍ لُفْيَةً وَخِطَابُ
جَامِعُ وَلِلْبَحْرِ حَوْلِي زَخْرَةٌ وَغُبَابُ؟
فَكَيْفَ وَفِيمَا بَيْنَنَا مُلْكٌ قَيْصَرٍ

“Bir ülkede bir aradayken, birbirimize yakinken senden ayrılmaktan ve kopmaktan korkuyordum;

Şimdi aramızda Kayser'in ülkesiyle fırtınalı, dalgaları yüksek bir deniz varken bundan nasıl korkmam?”²⁷²

Ebû Firâs annesinin, Menbic'ten Seyfûddeve'nin yanına giderek yalvardığını, ondan hoş bir karşılık alamadığını öğrenince, emirlik kişiliğini dikkate almadan Seyfûddeve'ye kızgınlığını dile getirir:

بِأَيِّ غُذْرِ رَدَدْتَ وَالْهَةَ عَلَيْكَ دُونَ الْوَرَى مُعَوَّلُهَا؟
جَاءَتْكَ تَمَتَّاحُ رَدٍّ وَاحِدِهَا يَنْتَظِرُ النَّاسُ كَيْفَ تَفْعَلُهَا!
تِلْكَ الْمَوَدَّاتُ كَيْفَ تُهْمَلُهَا؟ تِلْكَ الْمَوَاعِيدُ كَيْفَ تُغْفَلُهَا؟
أَيْنَ الْمَعَالِي الَّتِي عُرِفَتْ بِهَا تَقُولُهَا دَائِمًا وَتَفْعَلُهَا؟

²⁷⁰ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/22.

²⁷¹ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/28,29.

²⁷² ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/24.

“Hangi bahane ile, sana güvenen ve tek çocuğunun geri dönmesi için ısrarla sana gelen çaresiz (üzgün) birini geri çevirdin?

İnsanlar, onun isteğini yerine getirip getirmeyeceğini merakla bekliyor!

O dostlukları nasıl ihmal ediyorsun? O vaatleri nasıl unutuyorsun? Seninle tanınan o yüce değerler nerede? Hep söz verip yerine getirirdin, peki seni yücelten o değerler şimdi nerede?”²⁷³

Ebû Firâs’ın itâbı (eleştiri), aşırılığa ve suçlamaya kadar uzanır, diğerlerini kendisinden aşağıda görmektedir. Seyfüddevle’nin çevresindeki insanlar, Ebû Firâs’ın yerini alamazlar ve zaman da onun gibisini sunacak kadar cömert değildir. Halkının ona olan ihtiyacı, onun (Ebû Firâs’ın) onlara olan ihtiyacından daha fazladır.²⁷⁴ Ebû Firâs, bu durumu çaresizlikle dile getirir:

وَأَسْرَعَ عَوَادٍ إِلَيْهَا مُعَوِّدٍ
فَتَى غَيْرَ مَرْدُودِ اللِّسَانِ أَوْ الْيَدِ
وَلَا وَأَبِي مَا سَيِّدَانِ كَسَيِّدٍ

فَإِنْ تَفْتَدُونِي تَفْتَدُوا شَرَفَ الْعُلَا
وَإِنْ تَفْتَدُونِي تَفْتَدُوا لِعَلَاكُمْ
فَلَا وَأَبِي مَا سَاعِدَانِ كَسَاعِدٍ

“Eğer beni kurtarırsanız, yüce bir şerefi kurtarmış olursunuz. Ve ona (musibete) en çabuk gelenler, ona alışkın olanlardır (zorluğa maruz kalan kişiler, bu tür durumlarla başa çıkmaya daha alışkındır).

Eğer beni kurtarırsanız, kendi yüceliğiniz için kurtarmış olursunuz. (Eğer beni kurtarırsanız), Dili ya da eli geri çevrilmeyen bir yiğidi (hem sözüyle hem de eylemiyle güçlü ve etkili olan bir kişiyi) kurtarırsınız.

(Kendi üstünlüğünü ve başkalarından farklı olduğunu ima ederek) Hayır, babama andolsun ki, iki kol asla bir kola benzemez. (Kendi farkını vurgulayarak) Hayır, babama andolsun ki, iki efendi asla bir efendi gibi olamaz.”²⁷⁵

Ebû Firâs, eleştirilerinde ve sitemlerinde o kadar ileri gitmiştir ki, kınanma ve azarlanmaya sebep olmuştur. Bu durum, Seyfüddevle’nin, şöhretini kılıçların keskinliği ve kelimelerin gücü üzerine inşa eden Ebû Firâs’ı itibarsızlaştırmaya çalıştığı bir olayda meydana gelmiştir. Olay, bazı esirlerin “Bu miktardaki paranın Seyfüddevle için ağır geldiği ve bu konuda Horasan valisiyle yazıştığı” yönündeki sözlerinden kaynaklanmıştır.

²⁷³ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/332.

²⁷⁴ es-Seâlibî, *Yetîmetü’ d-dehr*, 1/99.

²⁷⁵ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 1/80.

Seyfûddeve, “Horasan'daki insanlar onu nereden tanıyacaktılar?” diye sorduğunda,²⁷⁶ Ebû Firâs ona şu cevabı vermiştir:

أَسِيفُ الْهُدَى وَقَرِيعَ الْعَرَبِ
وَأَصْبَحْتُ مِنْكَ فَضْلٌ يَكُونُ
وَأِنْ خُرَاسَانَ إِنْ أَنْكَرَتْ
عَلَامَ الْجَفَاءِ وَفِيمَ الْغَضَبِ؟
وَإِنْ كَانَ نَقْصٌ فَأَنْتَ السَّبَبُ
عُلَايَ فَقَدْ عَرَفْتُهَا حَلَبَ

“(Sen) Hidayetin kılıcı ve Arapların kahramanı değil misin? Bu sertlik ve öfke niye? Ve seninle birlikte bir fazilet sahibi oldum, (Sitem ve suçlamayla) eğer bir eksiklik varsa, sebebi sensin.

Ve eğer Horasan beni tanımamışsa (görmezden gelirse), benim yüceliğimi Halep tanımıştır (çok iyi bilir). ”²⁷⁷

Bu sert ifade Seyfûddeve’ye ulaştığında, büyük bir öfkeye kapıldı ve keskin sözlerle karşılık verdi. Ebû Firâs’a acısını daha da artıracak sert bir uyarı gönderdi. Bunun üzerine Ebû Firâs, Seyfûddeve’yi teskin etmek amacıyla yeni bir şiir yazdı²⁷⁸ ve duygularını bu şiire dökerek şöyle seslendi:

زَمَانِي كُلُّهُ غَضَبٌ وَعَتَبٌ
إِلَى كَمْ ذَا الْعِتَابُ وَلَيْسَ جُرْمٌ
فَلَا تَحْمِلْ عَلَى قَلْبٍ جَرِيحٍ
وَأَنْتَ عَلَيَّ وَالْأَيَّامُ الْبُ
وَكَمْ ذَا الْإِعْتِدَارُ وَلَيْسَ ذَنْبٌ؟
بِهِ لِحَوَادِثِ الْأَيَّامِ نَدْبٌ

"Zamanımın hepsi öfke ve kırgınlıkla dolu, sen varlığınla üzerimdeyken, günler geçiyor (senden dolayı günlerim acımasızca geçiyor).

İşlenmemiş suçun cezası ne zamana kadar sürecek? Ve suç yokken bu mazeretler ne kadar sürecek?

Günlerin felaketleriyle yaralanmış, acı izleri taşıyan bir kalp var; ona daha fazla yük yükleme.”²⁷⁹

Ebû Firâs, uzun süren esaretin getirdiği derin üzüntü ve acıyla yaralanmış kalbiyle, yanında gördüğü bir güvercinle duygularını paylaşır. Güvercine seslenerek, acısını ve hüznlerini ifade ederken, zamanın adaletsizliğine de sitemde bulunur:

أَقُولُ وَقَدْ نَاحَتْ بِقُرْبِي حَمَامَةٌ
أَيَا جَارَتَا هَلْ تَشْعُرِينَ بِحَالِي

²⁷⁶ es-Seâlibî, *Yetîmetü 'd-dehr*, 1/99.

²⁷⁷ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/26,27.

²⁷⁸ es-Seâlibî, *Yetîmetü 'd-dehr*, 1/97.

²⁷⁹ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/28.

وَلَا خَطَرَتْ مِنْكَ الْهُمُومُ بِبَالٍ
تَعَالَى أَقَاسِمُكَ الْهُمُومُ تَعَالَى!
وَلَكِنْ دَمَعِي فِي الْحَوَادِثِ غَالٍ!

مَعَاذَ الْهَوَى مَا ذُقْتَ طَارِقَةَ النَّوَى
أَيَا جَارَتَا مَا أَنْصَفَ الدَّهْرُ بَيْنَنَا!
لَقَدْ كُنْتُ أُولَى مِنْكَ بِالدَّمْعِ مُقَلَّةً

“Yanımda bir güvercin ağlarken (yas tutarken) diyorum ki, ey komşum halimi (hüznümü) hissediyor musun?

Ey güvercin, sen ayrılık ve hüznün acısını tatmadın, benim gibi üzüntüye kapılmadın.

Ey komşum, zaman aramızda adil davranmadı, gel, kaygılarımı seninle paylaşayım.

Gözyaşlarıyla dolmayı senden daha çok hak ediyordum. Ama benim gözyaşım olaylar karşısında çok değerlidir (musibetler karşısında kolayca ağlamam).”²⁸⁰

Ebû Firâs, memleketine duyduğu derin özlemi ve sevdiklerine olan bağlılığını dile getirirken, yaşadığı acıların ağırlığını da vurgular. Bu dizelerde, onun yalnızlığı ve haksızlığa karşı duyduğu isyan belirgin bir şekilde ortaya çıkar:

وَفِي أَيِّكُمْ أَفْكَرُ؟
بُكَاءٌ وَمُسْتَعْبَرُ؟
وَعِزِّي، وَالْمَفْخَرُ
ه، أَنْفُسُ مَا أَدْخَرُ
بِهَا يُكْرَمُ الْمَحْشَرُ
أَكْبَرُهُمْ أَصْغَرُ
وَعُصْنُ الصِّبَا أَخْضَرُ
كَأَنَّهُمْ حُضَرُ

لَا يَكُنْ أَذْكَرُ
وَكَمْ لِي عَلَى بَلَدِي
فَفِي حَلَبٍ عُدَّتِي
وَفِي مَنبِجٍ، مَنْ رِضَا
وَمَنْ حُبُّهُ زُلْفَةٌ
وَأَصْصِيَّةٌ، كَالْفِرَاحِ
وَقَوْمٌ أَلْفَنَاهُمْ
يُخَيِّلُ لِي أَمْرَهُمْ

“Hanginizi hatırlayayım, hanginizi düşüneyim?

Memleketim için ne kadar çok gözyaşı dökmüş ve hüzünlenmiştim!

Halep’te silahlarım, izzetim ve şerefim;

Menbic’te ise onun rızası, sahip olduğum şeylerin en değerlisi olan biri var.

Onu seven, Allah’a yakınlaşmış olur, bu yakınlaşmayla mahşer onurlandırılır.

(Orada) Çocuklar, kuş yavruları gibi; en büyükleri çok küçük olan çocuklar var.

(Orada) Alıştığımız insanlar var; hâlâ çocukluğumun dalı yeşil taptaze bana.

Sanki yanımdaymışlar gibi onların hali bana görünür (hayal ederim). ²⁸¹”

Bu dizelerde gördüğümüz gibi, Ebû Firâs’ın yakarışı, yaşadığı acıların bir sonucu olarak samimiyet ve üzüntü ile doludur. Onun şikâyeti, içinde yaşadığı duyguları yansıtarak ve aslında genel olarak insanların ortak bir şikâyeti olan yalnızlık, haksızlık ve çaresizliği

²⁸⁰ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/325.

²⁸¹ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/206-207.

dile getirir. Bu da Rûmiyyât' ının ölümsüz olmasının nedenlerinden biridir.²⁸² Ebû Firâs'ın kendi durumu ve ilişkilerine yaklaşımı çok yönlüdür; sadece şikâyet etmekle kalmaz aynı zamanda şikâyetlerini bilgece sözler ve gazel türü şiirlerle birleştirir. Eleştirisi (itâbı) duruma göre bazen sert, bazen yumuşak bir üslup taşır.²⁸³

3.1.6. Hikmet

Hikmet, lugatta en iyi şeyleri ve durumları en iyi bilgi ve ilimlerle bilmek, fıkıh ve adalet işlerini öğrenmek olarak tanımlanır.²⁸⁴ İstilahî olarak ise, hikmet şiiri, bizzat hikmetin anlamından gelir. Hikmet, aydın bir düşünce ve olgun bir akıldan çıkan, kısa ve özlü, anlamlı bir sözdür. Hikmet, görüş, bilgi, tecrübe veya öğüt içerir; amacı doğru bilgi vermek, düzeltmek, açıklamak ve yönlendirme sağlamaktır.²⁸⁵

Hikmet, eşyanın gerçeklerini bilme ve ona göre hareket etme anlamına da gelir. "Hakka bilgi ve eylemle ulaşmak" olarak da ifade edilir.²⁸⁶ Hikmet, şiirin hem eski hem de yeni dönemde önemli konularından biridir. Hikmet, fikirlerin veya bir olayın sonucunda getirilen düşünceyi yansıtır. Onu kendi tarzında şekillendirir ve uygun bir yerde sunar. Hikmet, şairin yaşam deneyiminden geçer ve yaşama bakış açısından ortaya çıkar.

Ebû Firâs'ın divanında yirmi dokuz tane hikmet konulu şiir bulunmaktadır. Ebû Firâs'ın hikmet konulu şiirlerinin birçoğunu, kendi deneyimlerinden, ailesi ile arkadaşlarının durumundan ilham almıştır. Ebû Firâs'ın hikmet temalı şiirleri; ölüm, cömertlik, affedicilik, dostluk ve arkadaşlık gibi konuları ele alır. Ebû Firâs'ın hikmet şiirinin, diğer şiirlerden ayrılmasının nedeni, kişisel tutumuyla uyumlu bir tarzı benimsemesi olmuştur. Bu durum, onun kendini öven bir bakış açısını şiirlerine yansıtmasına neden olmuştur.²⁸⁷

Ebû Firâs, kendini överek, hiç kimsenin onun yerini dolduramayacağını ifade eden hikmetini şu şekilde dile getirmiştir:

وَيَأْتِي بِصَوْبِ الْمُزْنِ إِلَّا
السَّحَابُ!؟

وَهَلْ يُرْتَجَى لِلْأَمْرِ إِلَّا رَجَالُهُ

²⁸² et-Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara ve ahhârü'l-müzâkare*, 1/112.

²⁸³ Mustafa Şek'a, *Fünûn'ü's-Şi'r*, 373.

²⁸⁴ İbrahim Mustafa, Ahmed ez-Ziyat, Hâmid Abdulkâdir, *el-Mu'cem'ul-Vasıt*, (Kahire: Dar'ud-Da'vet, 1972), 190.

²⁸⁵ Nuf b. Muhammed Ali Yemânî, "el-Hikme fi'ş-Şi'ri Ebi'l-Bekâ er-Rundî", (Suudi Arabistan, Camiatu Ummu'l-Kurâ, Arap Dili ve Belagati, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 17-19.

²⁸⁶ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/23.

²⁸⁷ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 15/253.

“Bir işin başarılması, ancak ona layık olan insanlardan beklenir. Ve (bol) yağmur, bulutlardan başka nereden gelebilir ki?” ²⁸⁸

Ebû Firâs, başarıya ulaşmanın zorluklarını vurgulayarak, herkesin yüksek hedeflere ulaşamayacağını ifade ediyor. Diğer bazı insanların onun ulaştığı konuma ulaşmaya çalışırken adımlarının kayacağını belirterek, bu durumda kendisine yetişemeyeceklerini hikmetle dile getiriyor:

فَمَا كُلُّ مَنْ شَاءَ الْمَعَالِي يَنَالُهَا وَلَا كُلُّ سَيَّارٍ إِلَى الْمَجْدِ يَهْتَدِي

“Her yücelik arayan kişi, ona nail olmaz; her yücelik peşinde koşan da ona ulaşamaz”. ²⁸⁹

Ebû Firâs, yüksek hedeflere ulaşmanın ve güzel şeylerin peşinde koşmanın getirdiği fedakârlık ve değer anlayışını vurguluyor. Güzel hedeflerin ulaşılabilir olduğunu ve bu hedeflere ulaşmak için gerektiğinde özümüzü feda etmeye hazır olmamız gerektiğini övünerek hikmetle şöyle ifade ediyor:

تَهْوُنُ عَلَيْنَا فِي الْمَعَالِي نُفُوسُنَا وَمَنْ خَطَبَ الْحَسَنَاءَ لَمْ يُغْلَهَا الْمَهْرُ

“Biz, yücelikler uğruna canımızı bile feda ederiz; güzel bir kadınla evlenmek isteyen, ona yüksek bir mehir vermekte tereddüt etmez.” ²⁹⁰

Ebû Firâs, kendi öneminin zor zamanlarda anlaşılacağını, sıkıntılarla yüzleşildiğinde halkının onu hatırlayacağını ifade eder. Ebû Firâs, parlaklığı, gücü ve değerinin, ancak böyle zorlu durumlar ortaya çıktığında fark edileceğini vurgular:

سَيَذْكُرُنِي قَوْمِي إِذَا جَدَّ جَدُّهُمْ وَفِي اللَّيْلَةِ الظَّلَمَاءُ يُفْتَقَدُ الْبَدْرُ
وَلَوْ سَدَّ غَيْرِي مَا سَدَدْتُ أَكْتَفُوا بِهِ وَمَا كَانَ يَغْلُو النَّبْرُ لَوْ نَفَقَ الصُّفْرُ

“Karanlık bir gecede, parlak ayın yokluğu fark edilir ve aranır. Kavmim, iş ciddiye bindiğinde, zorluklar ortaya çıktığında beni hatırlayacak.

Eğer benim yerimi bir başkası doldursaydı, onunla yetinirlerdi. Eğer bakırın piyasası iyi olsaydı, altın değer kazanmazdı.” ²⁹¹

²⁸⁸ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/32.

²⁸⁹ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/80.

²⁹⁰ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/214.

²⁹¹ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/213-214.

Ebû Firâs, kendi yokluğunda kavminin daha azıyla yetinmek zorunda kaldığını dile getirerek kendisini övüyor. Kavmi, onun varlığında büyük ve önemli şeylere sahipken, yokluğunda azla yetinmek zorunda kalmıştır. Bu şekilde, Ebû Firâs, kendi değerini ve kavmi için ne kadar vazgeçilmez olduğunu hikmetle vurguluyor:

لَقَدْ قَنِعُوا بَعْدِي مِنَ الْقَطْرِ بِالنَّدَى وَمَنْ لَمْ يَجِدْ إِلَّا الْقُنُوعَ تَقَنَّعَا

“Onlar, benden sonra bol yağmur yerine çiğ tanelerine razı oldular. Ve kim ki istediğini bulmazsa, zorunlu olarak kanaat eder (elindekine razı olur)”.²⁹²

Ebû Firâs, Rum askerlerini gördüğünde, "Zulüm, en çok onların atlarının taşıdığı şeydir" diyerek zulmün ciddiyetini vurguluyor ve bu şekilde zulmün tanımını hikmetle dile getiriyor:

الْبَغْيُ أَكْثَرُ مَا تُقَلُّ خِيُولُهُمْ وَالْبَغْيُ شَرُّ مُصَاحِبِ الْإِنْسَانِ

“Zulüm, en çok onların atlarının taşıdığı şeydir (zulmü gerçekleştirenler, haksızlıklarını ve baskılarını uygulamak için atlarını kullanıyorlar). Ve zulüm, insanın en kötü arkadaşıdır.”²⁹³

Ebû Firâs, iyiliklerin karşılığını almanın ve ceza korkusu taşımamanın önemini vurguluyor. Aynı zamanda, gerçek sevginin ödül beklemeyen bir duygu olduğunu hikmetle ifade ediyor:

كَذَاكَ الْوَدَادُ الْمَحْضُ لَا يُرْتَجَى لَهُ ثَوَابٌ وَلَا يُخْشَى عَلَيْهِ عِقَابُ

“(Böylece) gerçek sevgi için bir mükâfat beklenmez ve ceza gelmesinden de korkulmaz.”²⁹⁴

Ebû Firâs'a göre, gerçek sevgi, fedakârlıkla anlam bulur. Sevgilisi uğruna kendisini feda etmeyen bir kimse, yalnızca sahte bir sevginin tadına varmıştır. Ona göre, sevginin derinliği, kişinin sevdiği uğruna her şeyden vazgeçebilmesidir:

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ بِالنَّفْسِ دُونَ حَبِيبِهِ فَمَا هُوَ إِلَّا مَازِقُ الْوَدِّ كَاذِبٌ

“Sevgilisi uğruna kendisini feda etmeyen kimse gerçek sevgiye ulaşamaz. Zira o kişi, sadece sahte bir sevgi tatmıştır”.²⁹⁵

²⁹² ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/248.

²⁹³ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/411.

²⁹⁴ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/24.

²⁹⁵ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/33.

Ebû Firâs, sabrın zor zamanların en önemli erdemi olduğunu, annesine esaretteyken gönderdiği mektupla vurguluyor. Sabrın kurtuluşun anahtarı olduğunu hikmetle açıklayarak, annesine tavsiyede bulunuyor:

فَيَا أُمَّتَا لَا تَعْدِمِي الصَّبْرَ إِنَّهُ
وَيَا أُمَّتَا لَا تُحْبِطِي الْأَجْرَ إِنَّهُ
إِلَى الْخَيْرِ وَالنَّجْحِ الْقَرِيبِ رَسُولُ!
عَلَى قَدْرِ الصَّبْرِ الْجَمِيلِ جَزِيلُ!

“Ey annem, sabrı asla bırakma; çünkü sabır, yakında gelecek kurtuluşun ve iyiliğin habercisidir.

Ey annem, mükafatı asla kaçıрма, muhakkak ki mükafat, sabrın güzelliği ve bolluğu miktarınca verilir.”²⁹⁶

Ebû Firâs, esaretteyken çektiği acıları ve sıkıntılar nedeniyle zamanın yavaş geçtiğini hikmet dolu bir dille anlatmaktadır:

تَطُولُ بِي السَّاعَاتُ وَهِيَ قَصِيرَةٌ
وَفِي كُلِّ دَهْرٍ لَا يَسُرُّكَ طَوْلُ!

“Saatler kısa olduğu halde, bana uzun gibi geliyor. Her zaman, uzunluk seni sevindirmez.”²⁹⁷

Gerçek dostluk, zorluklara ve bıkkınlıklara rağmen ayakta kalabilen bir bağıdır. Ebû Firâs, dostluğun yalnızca sıkılmaktan dolayı sona ermesi durumunda, geriye sadece ayrılığın getirdiği derin bir serzeniş kalacağını hikmetle vurguluyor:

إِذَا الْحِلُّ لَمْ يَهْجُرْكَ إِلَّا مَلَالَةٌ
فَلَيْسَ لَهُ إِلَّا الْفِرَاقُ عِتَابُ

“Eğer dostun seni yalnızca bıkkınlıktan terk ediyorsa, onun için ayrılık, yalnızca bir serzeniştir (dostluğunu bırakma sebebiyle kınanması gerekir).”²⁹⁸

Ebû Firâs, İslami kültürden kaynaklanan derin bir hikmetle, kendi iç dünyasına derinlemesine baktığında, Allah'a güvenmemenin kişiyi hedefteki bir ok gibi savunmasız bırakacağını hikmetle ifade eder:

إِذَا كَانَ غَيْرُ اللَّهِ لِلْمَرْءِ غُدَّةً
أَتَتْهُ الرِّزَايَا فِي وُجُوهِ الْفَوَائِدِ

²⁹⁶ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/316.

²⁹⁷ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/314

²⁹⁸ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/22.

“Eğer kişinin Allah’tan başka bir dayanağı olursa, belalar ona fayda beklediği yerden gelir.”²⁹⁹

Ebû Firâs, başka bir hikmet dolu şiirinde kader ve kaza hakkında konuşurken, şöyle der:

وَمَا هَذِهِ الْأَيَّامُ إِلَّا صَحَائِفُ لِأَحْرِفُهَا مِنْ كَفِّ كَاتِبِهَا بَشْرُ

“Bu günler, yalnızca (geçici ve kaydedilen anlardan ibaret) sayfalar. O sayfaların harfleri, onu yazan kişinin elinden çıkmıştır (Yani, her harf (ya da olay), bir insanın elinden çıkmış olsa da bu el bir kader doğrultusunda hareket eder).”³⁰⁰

Ebû Firâs, gerçek ölümün unutulmak olduğunu, insanın ancak anıları, eserleri ve yaptığı değerli işler sayesinde unutulmaktan kurtulabileceğini hikmetle söyler; asıl yaşamanın ise insanların kalbinde ebedi olarak kalmakla olacağını ifade eder:

هُوَ الْمَوْتُ فَاخْتَرِ مَا عَلَا لَكَ ذِكْرُهُ فَلَمْ يَمُتِ الْإِنْسَانُ مَاحِيِي الذِّكْرِ

“Ölüm, kaçınılmaz bir gerçektir! Yaptıklarının hatırlanmasıyla seni yüceltecek olanı seç; çünkü bir insan, yaptıkları anıldığı sürece ölmez.”³⁰¹

Ebû Firâs'ın hikmetleri, "Rumiyyât"ında dağınık bir şekilde yer almış ve bu hikmetler için özel bir kaside yazmamıştır. Ancak, bu hikmetler, onun ruh halini ve yaşadığı koşulları samimi bir şekilde yansıtmış, içten ve doğal ifadeler kullanmıştır. Genel olarak insanın duygularını dile getiren bu hikmetli sözler, Ebû Firâs'ı şiirlerini kalıcı kılmıştır. Onun bazı hikmetleri, gururunu yansıtarak kendisinden bahsederken, diğer bazı hikmetlerinde kavmine olan bağlılığını dile getirmiş, onu unutan ve terk edenleri de eleştirmiştir.

3.1.7. Hiciv

Hiciv (الهجا) fiilinin mastarı olup, (تهجاء) kökünden gelmektedir. Kök halindeki yaygın kullanımı ise “kusurları saymak, küfretmek” anlamındadır.³⁰² Genel olarak Arap şairleri hicviyelerinde, övgü şiirlerinde (methiye, fahriye) kullandıkları yiğitlik, cömertlik, yardımseverlik gibi üstün niteliklerin zıddını kullanmışlardır.³⁰³

²⁹⁹ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/83.

³⁰⁰ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/210.

³⁰¹ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/213.

³⁰² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 15/353.

³⁰³ İsmail Durmuş, *Hiciv*, (İstanbul: DİA, 1998) 17/447-449.

Hiciv, Arap şiirinin en eski türlerinden biridir. Dine dayalı lânetleme ve beddua biçimleri, kâhinlerin büyüsel secilerine dayanıyordu; bu seciler zamanla irticâî recezlere dönüşmüştür. Hiciv, bu süreçte edebi bir tür olarak ortaya çıkmıştır. İslâm öncesi dönemde hicvetmek isteyen bir Arap şairi, kâhinler gibi özel kıyafetler giyer, başını tıraş ettirip koku sürer ve belirli pabuçlar giyerdi. Bu durum, hiciv ile ilâhlara yapılan sığınmalar ve kâhin secileri arasında sıkı bir ilişki olduğunu gösterir.³⁰⁴

İslâm öncesi Arap edebiyatında yazılan hicivlerin genelde nezih olduğu söylenebilir. Buna karşılık, bazı hicivler galiz ve müstehcen bir şekilde yazılmıştır. Hicivlerin iffet ve nezahet sınırları dışına çıkmasının sebebi, şiirin bazı şairlerce gelir kaynağı haline getirilmesidir. Hicivlerin çoğu hamâsî şiirler arasında bulunmakla beraber kısmen müstakil kasideler halinde yazılmış hicviyelere de rastlanmaktadır.³⁰⁵

Ebû Firâs'ın hicivleri ise, esaret öncesi ve sonrasında yazdığı eserler arasında en az olanıdır. Roma halkına yönelik hicvinde özellikle Bizanslı komutan Domestikos'u hedef alır. Arapların savaşçılığını küçümseyen bir ifadeyle "Siz sadece kalem sahiplerisiniz ve savaşı bilmezsiniz" demiştir. Ebû Firâs da cevaben, "Biz topraklarınıza ya kılıçla ya da kalemle basmışızdır" diyerek³⁰⁶ şöyle devam etmiştir:

وَنَحْنُ أَسْوَدُ الْحَرْبِ لَا نَعْرِفُ الْحَرْبَ! فَكُنَّا بِهَا أَسَدًا وَكُنْتَ بِهَا كَلْبًا وَأَسَدُ الشَّرِّ قُدْنَا إِلَيْكَ أَمْ أَلْكُنَّا؟	أَتَرْعُمُ يَاضَخَمَ اللَّغَادِيدِ أَنَّنَا لَقَدْ جَمَعْنَاهُ الْحَرْبُ مِنْ قَبْلِ هَذِهِ بِأَقْلَامِنَا أَحْجَرْتَ أَمْ بِسُيُوفِنَا؟
--	--

“Ey kalın boyunlu (şişko)! Biz savaşın aslanlarıyken, savaşı bilmediğimizi mi iddia ediyorsun?

Savaş, bizi daha önce bir araya getirmişti. Biz savaşta aslanlar gibiydik, ama sen bir köpek gibiydin.

Kalemlerimizle mi engellendin, yoksa kılıçlarımızla mı? Biz aslanlar gibi mi (güç ve cesaret) üzerine geldik, yoksa kitaplar gibi mi?”³⁰⁷

Sonra Ebû Firâs Seyfüddevle tarafından yok edilen Romalı komutanları hatırlatmaya başladı ve dedi ki:

³⁰⁴ Şevki Dayf, *Târîhu'l-edeb*, 1, 196-197.

³⁰⁵ Hüseyin Atvân, *Şu'arâ'ü'd-devleteyn: el-Ümeviyye ve'l-'Abbâsiyye*, (Beyrut: Daru'l-Cil, 1981) 323.

³⁰⁶ es-Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 1/106.

³⁰⁷ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/36.

تُفَاخِرُنَا بِالطَّعْنِ وَالضَّرْبِ فِي
الْوَعَى
لَقَدْ أَوْسَعْتَكَ النَّفْسُ يَا بَنَ إِسْتِهَاجِزًا!
وَجَدْتُ أَبَاكَ الْعِلَجَ لَمَّا خَبَرْتُهُ
أَقْلَكُمْ خُبْرًا وَأَكْثَرَكُمْ عُجْبًا

“Biz, savaşta hançerle vurma ve darbe yapma konusunda övünüyoruz. (Aşağılayarak) Ey nefsinin girdabında boğulan oğul, nefsin sana yalanları genişletti (doldurdu).

Senin kaba olan babana haber verince, aranızda en az bilgiye sahip olan ve en çok kibirli olarak onu gördüm.”³⁰⁸

Ebû Firâs'ın genel olarak hicivleri çok azdı; ancak Rum diyarında esaretteyken şöyle demiştir:

إِلَى اللَّهِ أَشْكُو أَنَّنَا بِمَنَازِلٍ
تَحَكَّمُ فِي أَسَادِهِنَّ كِلَابٌ

Allah’a şikâyet ederim, öyle yerlerdeyiz ki aslanlara köpekler (Rum askerleri) hükmediyor.³⁰⁹

Bu bağlamda, Ebû Firâs'ın hiciv şiirlerinin oldukça az olması, onun asaleti ve hakaretten kaçınma tavrını yansıtmaktadır. Bununla birlikte, yazdığı hicivlerin, din ve vatan savunmasını amaçladığı ve bu unsurları gururla harmanladığı açıkça görülmektedir.

3.1.8. Fahr ve Hamâse

"فَخْر" fiilinden türetilen kelimeler lugatta övünme, yücelik ve üstünlük anlamlarını taşır.³¹⁰ Fahrin ıstılahi anlamı ise, yüksek erdemlerin, yüce ahlaki değerlerin, güzel davranışların, kişilik faziletlerinin ve övgüye değer niteliklerin sıralanması ve bunlarla övünmektir; bu övünme ferdi ya da kavmi boyutta olabilir.³¹¹ Eleştirmenlere göre fahr, bir tür medihtir; şairin duygularını harekete geçirip coşkusunu artırır. İbn Reşîk’e göre fahr, medhin bir dalıdır, ancak aralarındaki fark şudur: fahrde kişi kendini överken, övgüde bir başkasını övmektedir. Fahr, kişinin özgüvenini, kahramanlığını, cesaretini, cömertliğini ve onurunu ifade eder.³¹² Hamâse (Hamâs) kelimesi ise sözlükte masdar olarak “Din konusunda şiddetli, sert ve yaman olmak” anlamına gelmekle birlikte “kahramanlık, yiğitlik, cesaret ve

³⁰⁸ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/37,38.

³⁰⁹ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/23.

³¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l- 'Arab*, 5/48.

³¹¹ İmîl Nâsîf, *Evra ' mâ kîle fî'l-fahr ve'l-hamâse*, (Beyrut: Daru'l-Cîl, 1950), 13.

³¹² Ebû Alî el-Hasen b. Reşîk el-Kayrevânî, *el- 'Umde fî mehâsini' ş-şî'r ve âdâbih* thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, (Beyrut: Daru'l-Cîl, 1981), 2/143.

atılğanlık” manasında da kullanılır. Bu anlamdaki Arap şiirine de “*hamâse*” ya da “*eş-Şi ru’l-Hamâsi*” adı verilir.³¹³

Cahiliye şairleri, üstün niteliklerini yüceltmek amacıyla fahriyyeyi cesaret, cömertlik, vefa, güç ve kabile gibi değerlerle kaleme almışlardır. Bu dönemde, Ukaz panayırlarında şiir yarışmaları düzenlenirdi. Bu panayırlarda şairler kıyasıya bir rekabete girerek, eserleriyle övünürdü. Panayırlara katılan şairler, farklı sosyal tabakalardan gelmekteydi ve çoğunlukla fahriyye türünde şiirler yazmışlardır.³¹⁴

İslam'ın gelmesiyle birlikte, kabile ve ırk farklılıklarını reddeden bir anlayış ortaya çıktı. İnsanlar, birlik ve uyum içinde İslam kardeşliği altında yaşamaya teşvik edildi. Bu süreçte, bireysel ve kabilesel övünme, dinî bir övünç haline dönüştü. İslam şairleri, Müslüman liderlerin gerçekleştirdiği seferler ve fetihlerle övündüler.

Ancak dini övünç, Emevi döneminde başka bir tür haline geldi. Bu, özellikle Hz. Osman'ın (r.a.) öldürülmesiyle ortaya çıkan mezhepsel bölünmelerin bir sonucuydu. İslam şairleri, artık dini ve siyasi görüşleriyle övünmeye başladılar. Bu şekilde dini ve siyasi övünç, Emevi döneminin sona ermesinden sonra kurulan Abbasilerde de devam etti.³¹⁵

Abbasiler döneminde ise, Arap olmayan Müslüman şairler, özellikle Arap olmayan kökenlerini öne çıkararak kendi halklarının geçmiş başarılarıyla gurur duymaya başlamışlardır. Bu şairler arasında, Pers asıllı olan ve kendi Pers kökeniyle övünen şair Beşşâr b. Bürd (öl. 167/783-84) örnek verilmektedir. Böylece fahr, zaman ve mekânın değişimlerine ve insanların durumlarına bağlı olarak bir aşamadan diğerine gelişti. Övünme, bireysel ve kabile düzeyinden, dini, siyasi ve etnik bir alana taşındı.³¹⁶

Arap şairlerinin kimlik ve övünme sanatı, Abbâsî döneminde çeşitlenerek gelişmiştir. Hamdânîler dönemine gelindiğinde ise, bu sanatın en belirgin örnekleri Seyfûddeve'nin himayesinde yetişen Ebû Firâs'ın eserlerinde görülmüştür. Ebû Firâs'ın "Rûmiyyât"ında önemli bir yere sahip olan fahr (övünme) ve hamâse (kahramanlık), onun kahramanlık ve eğitimle yoğrulmuş bir ortamda yetişmiş olmasının doğal bir sonucu olmuştur. Ebû Firâs'ın bu türdeki şiirleri, gurur ve kahramanlık temalarını güçlü bir şekilde barındırmıştır. Savaş meydanlarında liderlik ve güçlü komutanlığıyla tanınan Ebû Firâs, bu özelliklerini şiirlerinde canlı bir şekilde yansıtmıştır. Esareti bile, onun gururunu ve onurunu zedeleyememiştir. Kahramanlık kişiliği zayıflamak yerine, hüznü ve acıyı derinlemesine

³¹³ İsmail Durmuş, *Hamâse*, (İstanbul: DİA, 1997), 15/437-440.

³¹⁴ Hannâ el-Fâhûrî, *el-Fahr ve 'l-hamâse*, (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1992)11-22.

³¹⁵ Şevki Dayf, *el-Butûle fi 'ş-şi 'ri 'l- 'Arabî*, (Kahire: Dar'ul-Meârif, 1984), 5.

³¹⁶ Elia el-Hâwî, *Fennu 'l-fahr ve tedavvurihi fi 'l-edeb 'l-Arabî*, (Beyrut: Dar'ul-Şark'ul-Cedîd, 1960), 99,156.

hissederek bunları şiirlerinde samimi bir şekilde ifade etmiştir. Özellikle, esir olarak Horasan'a götürüldüğünde yaşadığı deneyimlerle dolu anılar, bu anılarla övünme şiirlerinde belirgin bir şekilde görünür:

فَلَكُمْ أَحَطْتُ بِهَا مُغِيرًا
تَهْبُ الْمَنَازِلَ وَالْقُصُورَا
لَبُّ نَحُونَا حُورًا وَحُورَا

إِنْ زُرْتُ حَرْشَنَةَ أُسِيرَا
وَلَقَدْ رَأَيْتُ النَّارَ تَنْ
وَلَقَدْ رَأَيْتُ السَّبْيَ يُجْ

“Bir esir olarak Harşene’yi ziyaret etmiş olsam da (bir zamanlar) oraya defalarca saldırmıştım.

(Orada) Evleri ve sarayları ele geçirip, yakıp kül eden ateşi gördüm.

Güzel esir kadınların yanımıza getirildiğini gördüm.”³¹⁷

Ebû Firâs'ın gururunda en önemli özellik, şiirine ve kendi varlığına duyduğu gururdur; bu gurur, atıcılığı ve karakter özellikleriyle övünmesine yansımaktadır. Ancak çoğu akrabası onu unuttuğu ve Seyfûddeve fidyasını ödemediği için, akrabalarıyla pek övünmemiş; bunun yerine, kendini daha çok övmüştür:

نَارِي وَطَنَّبَ فِي السَّمَاءِ دُخَانِي
ضَرَّابَ هَامَاتِ الْعِدَا طَعَانِ
رَأَى الْكُھُولِ وَنَجْدَةَ الشُّبَّانِ

وَأَنَا الَّذِي مَلَأَ الْبَسِيطَةَ كُلَّهَا
سَلَاكِ كُلِّ عَظِيمَةٍ وَرَادِهَا
إِنْ لَمْ تَكُنْ طَالَتْ سِنِّي فَإِنَّ لِي

“Ve ben, yeryüzünün her yerini dolduran kişiyim. Ateşim alev aldı, dumanım gökyüzüne kadar yükseldi.

Düşmanların başlarına vuran, mızrak darbeleriyle onları deviren; her büyük zorluğu aşan ve ona ulaşan kişiyim.

Her ne kadar yaşımla büyük olmasa da orta yaşlıların aklına ve gençlerin cesaretine sahibim.”³¹⁸

Bu şiirde Ebû Firâs, zor zamanlar geldiğinde, kendisinin değerinin anlaşılacağını ifade ediyor. İnsanlar, zorluklarla karşılaştıklarında, liderlerine ve güçlü kişilere ihtiyaç duyarlar, tıpkı karanlık bir gecede ayın öneminin fark edilmesi gibi. Ebû Firâs, kendisinin eksikliğinin, ancak böyle zamanlarda fark edileceğini dile getiriyor:

وَفِي اللَّيْلَةِ الظَّلْمَاءِ يُفْتَقَدُ الْبَدْرُ

سَيَذْكُرُنِي قَوْمِي إِذَا جَدَّ جَدُّهُمْ

³¹⁷ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/208.

³¹⁸ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 3/409.

“Karanlık gecede ayın yokluğunun fark edilmesi gibi, kavmim de iş gerçekten ciddileştiğinde, zor zamanlarda beni hatırlayacak.”³¹⁹

Ebû Firâs’ın gururunun bir başka göstergesi, kendisinin yerinin doldurulamayacağına olan inancıdır:

مَتَى تُخَلِّفُ الْأَيَّامَ مِثْلِي لَكُمْ فَتَى طَوِيلَ نِجَادِ السَّيْفِ رَحْبَ الْمُقْلَدِ؟

مَتَى تَلْدُ الْأَيَّامَ مِثْلِي لَكُمْ فَتَى شَدِيداً عَلَى الْبَأْسَاءِ غَيْرَ مُلْهَدِ؟

“Zaman, size benim gibi uzun kınlı bir kılıç taşıyan ve geniş kayışlı bir kın kuşanan bir genç adamı, ne zaman tekrar getirecek?

Zaman, size benim gibi zorluklar karşısında sağlam duran, asla yumuşamayan bir genç adamı ne zaman doğuracak?”³²⁰

Ebû Firâs, izzetini ve gayretini gururla ifade ederken, bu duygularını, yücelten bir üslupla dile getirir:

إِنِّي أَغَارُ عَلَى مَكَانِي أَنْ أَرَى فِيهِ رِجَالاً لَا تَسُدُّ مَكَانِي

“Yerimi dolduramayacak adamların bulunduğu bir yerde, yerimi kıskanıyorum.”³²¹

Yine bu şekilde, Ebû Firâs kendine olan güvenini gururla vurgulayarak:

يَضِيقُ مَكَانِي عَنْ سِوَايَ لِأَنَّنِي عَلَى قِمَّةِ الْمَجْدِ الْمُؤْتَلِّ جَالِسُ

“Benim bulunduğum yer, başkalarının yer kaplamasına izin vermeyecek kadar dar. Çünkü ben şan, şeref zirvesinin üzerinde oturuyorum.”³²²

Ebû Firâs, kavmini cömertlikleri ve yücelikleriyle överek, dünyanın en şerefli ve en yüksek niteliklere sahip olan insanları olarak tanımlar:

وَنَحْنُ أَنْاسُ لَا تَوْسُطُ عِنْدَنَا تَهُونُ عَلَيْنَا فِي الْمَعَالِي نُفُوسُنَا أَعَزُّ بَنِي الدُّنْيَا وَأَعْلَى دَوِي الْعُلَا لَنَا الصَّدْرُ دُونَ الْعَالَمِينَ أَوْ الْقَبْرِ وَمَنْ خَطَبَ الْحَسَنَاءَ لَمْ يُغْلَهَا الْمَهْرُ وَأَكْرَمَ مَنْ فَوْقَ التَّرَابِ وَلَا فَخْرُ

“Bizim için, ya dünyanın en yüce insanları olarak öne çıkmak ya da kabirde yatanlar olmak (ölmek) söz konusu; biz, ortada olmayı kabul etmeyen yüksek bir kavmin mensubuyuz.

³¹⁹ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/213.

³²⁰ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/79.

³²¹ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/410.

³²² ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 3/235.

Biz, yücelikler uğruna canımızı bile feda ederiz; güzel bir kadınla evlenmek isteyen, ona yüksek bir mehir vermekte tereddüt etmez.

Dünya ehlinin en şerefli ve yüceliklerin en yüksek sahipleri, toprak üstünde en cömert olan kimselerdir; bu, (kavmini kasederek) onlar için bir övünç kaynağı da değildir.”³²³

Esaret bile Ebû Firâs’ın gururunu ve onurunu sarsamadı; kaçmayı kabullenmektense, esirliği tercih ederek bu beyitleri dile getirdi:

أَسْرَتٌ وَمَا صَحْبِي بَعُزْلٍ لَدَى الرَّغَى	وَلَا فَرَسِي مُهْرٌ وَلَا رَبُّهُ عَمْرُ!
وَلَكِنْ إِذَا حُمَّ الْقَضَاءُ عَلَى إِمْرِي وَقَالَ أَصِيحَابِي الْفَرَارُ أَوْ الرَّدَى وَلَكِنِّي أَمْضِي لِمَا لَا يُعِينُنِي	فَلَيْسَ لَهُ بَرٌّ يَقِيهِ وَلَا بَحْرُ! فَقُلْتُ هُمَا أَمْرَانِ أَخْلَاهُمَا مَرْ وَحَسْبُكَ مِنْ أَمْرَيْنِ خَيْرُهُمَا الْأَسْرُ

“Savaş sırasında arkadaşlarım silahsız, atım yetenekten yoksun, sahibi de tecrübesiz olmamasına rağmen esir düştüm.

Ancak bir kişinin kaderi yazıldığında, onu koruyabilecek ne bir kara ne de bir deniz bulunur. Arkadaşlarım ise 'kaçış mı, yoksa ölüm mü?' diyor.

Dedim ki onlara, iki seçenek var; en tatlısı bile acıdır.

Ben, beni küçük düşürmeyecek olan yola gidiyorum; iki durumdan biri yeter sana, bu durumun en hayırlısı esarettir.”³²⁴

Ebû Firâs, bu şiirinde savaşın kaçınılmaz bir gerçek olduğunu ve cesaretin önemini vurgulamaktadır. "Veyl sana!" ifadesi ile, savaşın ciddiyetine ve kişinin bu mücadeleye katılmaması durumunda yaşayacağı pişmanlığa işaret eder. Bu bağlamda, Ebû Firâs, kendi kavminin cesaretini öne çıkararak, onların savaşta gösterdiği kahramanlıkla birlikte, savaşın zorluğuna ve bunun gerektirdiği fedakarlığa da vurgu yapmaktadır:

فَوَيْلَكَ مِنَ الْحَرْبِ إِنْ لَمْ نَكُنْ لَهَا وَمَنْ دَا يَفُ الْجَيْشِ مِنْ جَنَابَاتِهِ	وَمَنْ دَا الَّذِي يُمْسِي وَيُضْحِي لَهَا تَرْبَا؟ وَمَنْ دَا يَقُودُ الشَّمَّ أَوْ يَصْدِمُ الْقَلْبَا؟
---	---

“Savaşın bir parçası olmazsak, o zaman veyl (yazık) sana! Uğruna akşam ve sabah toprağa karışarak geçiren kimdir (ölümle sonuçlanabilecek bir savaşta fedakârlık yapan)?

³²³ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/214.

³²⁴ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/213.

Ordunun etrafını kuşatan kimdir? Büyük dağlara liderlik edecek veya yürekleri sarsacak kimdir?”³²⁵

Önceki şiirlerinden de anlaşıldığı üzere, Ebû Firâs'ın “fâhr” temalı şiirleri, gerçekçilik ve hayal gücünden uzak durma özelliğiyle öne çıkmaktadır. Gururlu bir şair olmasına rağmen, akıl ve dengeyi korumuş, düşüncelerini olgun ve gerçekçi bir şekilde ifade etmiştir. Gerçekliğin sunduğu unsurları dile getirirken aşırılıklardan kaçınmıştır.³²⁶

³²⁵ ed-Dehhân, *Dîvânü Ebî Firâs*, 2/36

³²⁶ Nu'mân Ken'ani, *Şairiyyetu Ebî Firâs*, 21.

4. SONUÇ

Tarihin birçok döneminde olduğu gibi Orta Çağ İslam dünyasında da ülkelerin siyasi istikrarı ve ekonomik gelişmişlikleriyle düşünce ve sanat üretimleri arasında gözlenebilir paralel ilişki mevcuttur. Merkezi güçlü devletlerin zayıflaması ve akabinde oluşan irili ufaklı birçok devlet veya devletçik, beraberinde siyasi istikrarsızlık, toplumsal çatışma, ekonomik yıkım ve güvenlik sorunlarını getirmiş bu da genel olarak hem düşünce hem de edebi eserlerin üretimini olumsuz etkilemiştir. Ancak merkezlerin ve sarayların artması düşünür, ilim adamı ve şairler için aynı zamanda yeni alternatifler, yeni imkânlar da oluşturmuştur. Emirler veya sultanlar meşruiyetlerini sağlayabilmek ve diğer emirliklerle yapılan mücadelelerde entelektüel üstünlüğü ele geçirmek için edebiyatçılara ihtiyaç duymuşlar ve çevrelerinde mümkün mertebe düşünür ve şairleri bulundurmaya çalışmışlardır.

Abbasi devletinin siyasi ve askeri gücünü kaybedip zayıflaması da yeni emirliklerin ve bağımsız devletlerin kurulmasına yol açmıştı. Bunlardan biri de Musul ve Halep merkezli Hamdânîler idi. Hamdânîler, özellikle Seyfüddevle döneminde Bizans'a karşı kazandıkları zaferlerle askeri alanda üstünlük elde ederken Seyfüddevle'nin sarayı da dönemin önde gelen şair, düşünür ve filozoflarının toplandığı bir kültür merkez haline dönüşmüştü.

Hamdânî dönemi kültürel ortamında öne çıkan isimlerden biri de Ebû Firâs el-Hamdânî'dir. Abbâsî Halifesi Muktedir, Hamdânî emirlerinden cesur ve savaşçı kimliğiyle öne çıkmış Ebû Firâs'ın babası Ebû Âlâ Said'i birçok eyaletin valiliğine atayarak önemli siyasi konumlara getirmiştir. Ebû Firâs, babasının Musul valiliği sırasında siyasi, ilmi ve edebi ortamın içinde dünyaya gözlerini açmıştır.

Babasını küçük yaşta kaybeden Ebû Firâs'ı amcası Seyfüddevle yetiştirmiştir. Seyfüddevle, onun eğitime büyük önem vermiş; Ebû Firâs'ın tarih, şiir, dil ve Arap kültürünü öğrenmesi için seçkin hocalardan dersler almasını sağlamıştır. Dersler dışında Seyfüddevle'nin sarayında ilmi ve edebi meclislerde yer alarak düşünce ve şiir kültürünü derinleştirmiştir.

Ebû Firâs'ın Halep'e taşınması, hayatında yeni bir dönemin başlangıcı kabul edilebilir. Seyfüddevle'nin yanında güçlü bir itibar kazanmış ve Hamdânî toplumunun önde gelen şahsiyetlerinden biri haline gelmiştir. Halep, Seyfüddevle döneminde İslam dünyasının en önemli kültürel merkezlerinden biriydi. Ebû Firâs, Seyfüddevle'nin sarayındaki birçok şair ve edebiyatçıyla yakınlık kurmuş, burada edebi ve felsefi tartışmalara

katılarak kendini geliştirmiştir. Halep'teki bu entelektüel ortam, onun düşünce dünyasının ve edebi üslubunun şekillenmesinde etkili olmuştur. Seyfûddeve, bir edebiyatçı ve şair olarak Ebû Firâs'a örnek olmuş ve ona önderlik yapmıştır. Ebû Firâs da Seyfûddeve'den etkilenecek edebi kişiliğini oluşturmuş, meclislerde şiirler okumuş ve tartışmalara katılmıştır. Ebû Firâs'ın tarih, şiir ve Arap kültürüne olan hakimiyetinin temelinde dönemin önemli şairleri ve yazarlarıyla kurduğu ilişkiler önemli yer tutar.

Ebû Firâs, yetenek ve liderlik vasıflarının erken yaşlarda tebarüz etmesiyle henüz on altı yaşındayken Seyfûddeve tarafından Menbic ve çevresinin emirliğine atanmıştır. Menbic'te kaldığı süre boyunca, Romalılara ve isyancı Arap kabilelerine karşı başarılı seferlerde askeri yönünü; halkla kurduğu yakın ilişkilerle idarî yeteneklerini güçlendirmiştir. Genç bir yönetici olarak edebiyata olan ilgisini devam ettirmiş kazandığı tecrübelerle şiirde işlediği temaları zenginleştirirken üslubunu da sağlamlaştırmıştır.

Ebû Firâs'ın şiirleri büyük oranda yaşam öyküsünü yansıtır. Ebû Firâs künyesi siyasi ve askeri bir lider olarak onun savaşçılığını ve cesaretini simgeler. Dönemin siyasi olayları, savaşları, kahramanlıkları şiirlerine doğrudan yansımıştır. Şairin, işlediği tarihsel olaylar ve kahramanlık temaları, Hamdânî ailesinin soyluluğunu ve kültürel mirasını yüceltir. Bu bağlamda, Ebû Firâs'ın eserleri, Arap edebiyatı içerisinde büyük bir kültürel zenginlik sunmakla kalmaz, aynı zamanda Arap kimliğini yansıtan güçlü bir miras, dönemin tarihsel olaylarına ve toplumsal meselelerine ışık tutan önemli bir kaynak kabul edilir.

Şiirlerinde dikkat çeken melankoli de biyografisiyle doğrudan ilgilidir. Küçük yaşta babasını kaybetmesi, annesi ile birlikte yaşadığı sıkıntılar, şiirlerine acı ve şikâyet şeklinde yansımıştır. Annesine ve kabilesine duyduğu derin sevgi ve bağlılık da eserlerinde hissedilen önemli duygusal temaları oluşturur.

Esaret altındayken yazdığı şiirlerinde, özgürlük özlemi, vatan hasreti, savaş meydanlarına duyulan özlem, yalnızlık, unutulma ve esaret sırasında gördüğü kötü muamelelerden şikâyet gibi temaları öne çıkarmıştır.

Ebu Firâs, şiirlerinde farklı türleri ustalıkla kullanmıştır. İhvâniyyat türünde arkadaşlık ve dostluk ilişkilerine dair samimi bir bakış açısı sergilerken, nesib ve gazel türlerinde ise aşk ve sevgi gibi duygusal temaları işlemiştir. Medih (methiyye) şiirlerinde, övgü ve takdirle başkalarına hitap etmiş, toplumsal ilişkilerdeki saygınlıklarını vurgulanmıştır. Risa (mersiye) ve şekvâ türlerinde acı, kayıp ve şikâyet temalarını işlemiş, hikmet türünde ise ruh halini ve yaşadığı koşulları samimi bir şekilde yansıtmış, içten ve doğal ifadeler kullanmıştır. Hiciv şiirlerinde eleştirilerde bulunmuş, özellikle Bizanslı komutan Domestikos'u hedef almıştır. Hicivleri diğer türlere oranla daha azdır. Fahr ve

hamâse türlerinde ise kahramanlık, cesaret ve erdem gibi değerleri yüceltmiş, özellikle kendini ve şiirlerini övmüştür.

Ebu Firâs'ın farklı şiir türlerine olan yaklaşımı, onun edebi çeşitliliğini ve farklı temaları nasıl derinlemesine işlediğini ortaya koymaktadır. Her bir tür, Ebu Firâs'ın yaşadığı tecrübeler üzerinden insan ruhunun farklı halleri, toplumsal ilişkiler ve bireysel duygular üzerine düşünce ve duygularını yansıtmaktadır. Bu bağlamda, şairin “Rumiyyât”ında hem bireysel hem de toplumsal yaşamın farklı yönlerini anlamaya yönelik bir derinlik ve geniş bir bakış açısı gözlemlenmektedir.

Tezde Abbâsî-Hamdânî siyasi, sosyal ve kültürel bağlamı içerisinde Ebû Firâs'ın hayatı, eserleri, düşünce ve duyguları anlaşılmaya çalışılmıştır. Tarihî mirasın önemli köşe taşlarından biri olan Ebû Firâs'ın ve eserlerinin farklı disiplinlerin imkânlarından yararlanarak daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesinin, onun daha iyi anlaşılması ve kültürel miras içerisindeki konumunun belirlenmesine katkı sağlayacağını belirtmek isteriz.

KAYNAKLAR

- Abdulcelîl, Abdulmehdî. *Ebû Firâs el-Hamdânî Hayâtuhu ve Şi'ruhu*. Umman: Mektebetu'l Aksa, 1981.
- Abdülcebbâr, Suûd Mahmûd. *eş-Şi'r fî rehâbi Seyfî'd-devle el-Hamdânî*. Beyrut: Mektebetu Âlâ, 1981.
- Atvân, Hüseyin. *eş-Şu 'arâ es-Sa'âlîk fî'l-asr'il- 'Abbâsî*. Beyrut: Daru't-Tâyi'a, 1972.
- Atvân, Hüseyin. *Şu 'arâ'ü'd-devleteyn: el-Ümeviyye ve'l- 'Abbâsiyye*. Beyrut: Daru'l-Cîl, 1981.
- Bedevî, Ahmed Ahmed. *Şair-u Beni- Hamdan*. Kahire: Mektebetu'l -Ancelo, 1952.
- Blachêre, Rêgis. *Ebû Tayyib el-Mutenebbî*, trc. İbrahim el-Keylânî, Şam: Dar'ul-Fikr, 1985.
- Brookleman, Carl. *Dairetü'l-Mearifî'l-İslamiyyeti*. Beyrut: Dar'ul-Ma'rife, 1933.
- Buhtûri, Ebû Ubâde el-Velîd b. Ubeyd b. Yahyâ et-Tâî. *Dîvân*. thk. Hasan Kâmil es-Seyrafi, Kahire: Daru'l-Meârif, 1936.
- Bustânî, Butrûs. *Üdebâ'ü'l- 'Arab fî'l-asri'l-Abbâsî*. Beyrut: Dar'ul-Cil, 1979.
- Buşrâ, Mehdî el-Memûn. Coğan, Alî İsa. Ahmed, Ebker Ahmed. *er-Risâfî'l-Edeb'il-Arabî*. Sudan: el-Mecelletü'l-İlmiyye licamia'ti İmam Mehdî, 2016.
- Çınar, Mustafa. *Arap Şiirinde Ravdiyyat ve es-Sanavberi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Dayf, Ahmed Şevkî Abdüsselâm. *el-Fen ve mezâhibühû fî's-şi'ri'l- 'Arabî*. Beyrut: Mektebetu'l- Endülüs, 1956.
- Dayf, Şevki. *el-Butûle fî's-şi'ri'l- 'Arabî*. Kahire: Dar'ul-Meârif, 1984.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu'l edebi'l-Arabî Asru'd-duvel ve'l-imârâtü'l-Endelüs*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1989.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu'l edebi'l-Arabî el- Asru'l-Cahilî*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1976.
- Demirayak, Kenan. *Abbasi Edebiyatı Tarihi*. Erzurum: Fenomen Yay., 2021.
- Durmuş, İsmail, *Methiye*. DİA, İstanbul 2004.
- Durmuş, İsmail. *Hiciv*. İstanbul: DİA, 1998.
- Durmuş, İsmail. İstanbul: DİA. 1997.
- Ebû Hâkâ, Ahmed. *Ebû Firâs el-Hamdânî*. Beyrut: Daru'l-Şarki'l-Cedîd, 1990.

- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ. *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*. Mısır: Daru'l-Fikr el-Arabi, 1996.
- Ebû Zeyd, Fâruk. *Sa'id Efendî el-Bustânî Müfekkîr Arabiyyi Meçhul*. Mecelle el-Hilal, Ocak 1977.
- Ebü'l-Fidâ', el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn. *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*. Mısır: Matbaatu'l Hüseyiniyyeti'l-Misriyye, 1968.
- ed-Dehhân, Muhammed Sâmi b. İbrâhîm. *Dîvânü Ebî Firâs el-Hamdânî*. Beyrut: Daru'l-Kitabu'l-Arab, 1944.
- ed-Dehhân, Sâmi. *el-Gazel min fûnûni'l-edeb*. Kahire: Dar'ul-Meârif, 1981.
- ed-Dımeşkî, Ebu'l-Abbas Ahmed bin Yusûf (Kırmânî). *Ahbâru'd-düvel*. Bağdat: Beldiyyetu'l-İskenderî, 1882.
- el-'Aselî, Bessâm. *Fennu'l harbi'l-islami fî'l- asri'l-Abbâsî*. Beyrut: Dar ul-Fikr, 1988.
- el-Bedi', Şeyh Yusuf. *Subhu'l-munebbî an-Haysiyyeti'l-Mütenebbî*. thk. Mustafa Muhammed eş-Şek'a ve Muhammed Şita, Kahire: Dar'ul-Ma'ârif, 1963.
- el-Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *Kitâbü'l-Hayevân*. thk, Abdüsselam Muhammed Harûn, Beyrut: Daru'l-Kitâb'ul-Arabî, 1968.
- el-Cündî, Derviş. *eş- Şi'ru fî-zılli Seyfiddevle*. Kahire: Mektebetu'l- Ancelo Mısriyye, 1959.
- el-Cündî, İn'am. *Dirâsâtu fî'l-edebi'l-Arabi*. Beyrut: Daru'l-Endülüs, 1967.
- el-Emîn, Ebû Muhammed el-Bâkır Muhsin b. Abdilkerîm b. Alî. *A 'yânü's-Şî'a*. thk. Hasan el-Emin, Beyrut: Daru't-Ta'âruf, 1986.
- el-Ezdî, Ebû Zekerîyyâ (Ebû Zekve) Yezîd b. Muhammed. *Târîhu'l-Mevsil*. thk. Ali Habîbah, (Kahire: Dâru'l-Arab, 1968.
- el-Fâhûrî, Hannâ. *el-Fahr ve'l-hamâse*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1992.
- el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-büldân*. Lübnan: Dar'ul-Kutubi'l-İlmiyye, 1996.
- el-Hârizmî, Ebû Ca 'fer Muhammed b. Mûsâ. *Müfîdü'l-u'lûm ve mubîdü'l-humûm*. Kahire: Matbaatu'l -İlmiyye, 1892.
- Elia el-Hâwî, *Fennu'l-fahr ve tedavvurihi fî'l-edeb'l-Arabî*. Beyrut: Dar'ul-Şark'ul-Cedîd, 1960.
- el-İsfahânî, Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyin b. Muhammed. *el-Egânî*. Kahire: Daru'l-Kutub, ts.
- el-Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Nihâyetü'l-ereb fî ma'rifeti ensâbi (kabâ'ili)'l-'Arab*. Kahire: Dar'ul-Kitab'il-Mısri; Beyrut: Dar'ul- Kitabu'l-Lübnan, 1991.

- el-Kayrevânî, Ebû Alî el-Hasen b. Reşîk el-Ezdî. *el- 'Umde fî mehâsini's-şî'r ve âdâbih.* (Mısır: Matbaatu'l-Hindî, 1925.
- el-Kayrevânî, Ebû Alî el-Hasen b. Reşîk. *el- 'Umde fî mehâsini's-şî'r ve âdâbih.* thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Beyrut: Daru'l-Cîl, 1981.
- el-Kayyâlî, Sâmi. *Seyfûddeve ve asru'l-Hamdâniyyin.* Mısır: Dar'u-l-Meârif, 1959.
- el-Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *Kavânînu'l-vizâre ve siyâsetü'l-mülk.* Mecelle el-Arabî.
- el-Mella, Muhammed Osman Muhammed. *el-İhvaniyyat fî's-şî'ri'l-Abbâsî.* Demmam: Nadi'l-Mintikati's-Şerkiyyeti'l-Arabî, 1991.
- el-Merzübânî, Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân. *Mu'cemü's-şu'arâ.* thk. Abdussettâr Farac, Beyrut: Dâru'l-Kutub, 2010.
- el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî. *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher.* Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1973.
- en-Neccar, Es'ad Muhammed Ali. Câbir, Râide Mehdî. *er-Risâ 'inde Şu'ara' il-Hille.* Mecelle Merkezi Babil, 2012.
- Ergin, Mesut. *Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Sosyal Unsurlar.* Şarkiyat Araştırmaları Dergisi-Journal of Oriental Studies, 2006.
- er-Reffâ', Ebû'l-Hasen es-Serî b. Ahmed b. es-Serî. *Dîvânü's-Serî er-Reffâ'.* thk. Teymur ve el-Barûdî Bâşâ, Beyrut: Dar'ul-Cil, 1991.
- es-Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl. *Yetîmetü'd-dehr fî mehâsini ehli'l-'asr.* thk. Mufîd Muhammed Kamîha, Beyrut: Daru'l-Kutub, 1983.
- es-Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân. *Târîhu'l-hulefâ' (Menâhilü's-safâ' bi-tevârîhi'l-e'imme ve'l-hulefâ').* Muhammed Muhyiddin Abdulhâmid, Kahire: Matba'atu'l-Feccâletu'l-Cedîde, 1969.
- eş-Şek'a, Mustafâ. *Fünûn'ü's-şî'r fî müctemii'l-Hamdâniyyin.* Kahire: Mektebetu'l-Ancelo Mısriyye, 1958.
- et-Tabbâh, Ahmed Emîn b. İbrâhîm. *Zuhrü'l-İslâm.* Kahire: Mektebetu'l Nahdatu'l-Mısri, 1966.
- et-Tenûhî, Ebû Alî el-Muhassin b. Alî b. Muhammed el-Kâdî. *Nişvârü'l-muhâdara ve ahhârü'l-müzâkere.* thk. Abbûd eş-Şalcî, Beyrut: Dar'us- Sadr, 1971.
- ez-Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kamûs.* nşr. Mahmûd M. et-Tanâhî, Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, 2004.
- ez-Zehbî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'.* thk. Şuayb el-Arnaût ve Ekrem el-Buşî, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1996.

- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî, Bağdat: Dar'ul-Kitabu'l Arab, 1994.
- Ferrûh, Ömer. *Ebû Firâs fârisu Benî-Hamdân ve şâiruhum*. Beyrut: Dar'ul-Lübnan, 1988.
- Ferrûh, 'Ömer. *Târîhu'l-Edebi'l-Arabi*. Beyrut: Dar'ul-İlim, 1968.
- Haddûrî, Mecîd. *es-Silâtü'd-diblûmâtikiyye beyne Hârûn er-Reşîd ve Şârlmân*. Bağdad, 1939.
- Hell, Josef. *el-Hadâra el-Arabiyya*. trc, Ahmed el-Adavî, Kahire, 1956.
- Hıdırî Bek, Muhammed. *Târîhu'l-Umemi'l-İslâmiyye (Devlet-u Emevi)*. Mısır: Mektebetu't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1970.
- Hür, Abdulmecîd. *Ebû Firâs el Hamdâni Şairu'l-vicdâniyye ve'l butûle ve'l-furûsiyye*. Beyrut: Dar'ul- Fikri'l-Arabî, 1996.
- Hüseyin, Elmalı. *Kaside*. İstanbul: DİA, 2001.
- Hüseyin, Tâhâ. *Zikrâ Ebi'l- 'Alâ' el-Ma'arrî'*. Mısır: Daru'l-Meârif, 1963
- İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *el- 'İkdü'l-ferîd*. thk. Muhammad Said el-Uryân, Beyrut: Dar'ul-Fikr, 1971.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddime*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1981.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Tarihu İbn-i Haldun*. Beyrut: Dar'ul-Fikr, 1981.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Ahmed. *Divân-ı Ebu'l-Fâris*. Beyrut: Dâr Sâdır, 1966.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed. *Vefeyâtü'l-a'yân*. Beyrut: Daru's-Sadr, 2013.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*. Kahire: Matbaatu'r-Rahmâniyye, 1900.
- İbn Hurdâzbih, Ebu'l-Kâsım Ubeydullâh b. Abdullâh. *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*. Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1989.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Kahire: Matba'at'us-Sa'âde, 1932.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Daru's-Sadr, 1962.
- İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya 'küb. *Tecâribü'l-ümem ve te'âkıbü'l-himem*. Bağdat: Mektebetu'l-Musennâ, 1915.

- İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf. *en-Nücûmü 'z-zâhire fî mülûki Mısır ve 'l-kâhire*. Mısır: Dar'ul-Kutub, 1971.
- İbn Veki', Ebû Muhammet el-Hasen b. Ali. *el-Munsif li 's-sâriki ve 'l-mesrûki minh*. Bingazi: Menşûrâtu Camiati Kâryûnis, 1994.
- İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed. *Buğyetü 't-taleb' fî târihi Haleb*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1988.
- İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed. *Zübdetü 'l-haleb min târihi Haleb*. thk. Sâmi ed-Dehhân, Şam: Daru'l-Mektebetu'l İlmiyye, 1951.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed. *el-Kâmil fî 't-târih*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1982.
- İbnü'l-Ezrak, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ali. *Bedâ'i 'u's-silk fî tabâ'i 'l-mülk*. thk. Muhammet b. Abdu'l-Kerîm, Tunus, Trablus, 1977.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed. *Şezerâtü 'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*. Kahire: Matbaatu Kudsi, 1350.
- İbnü'l-Mu 'tezz, Ebu'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed. *Tabakâtü 'ş-şu 'arâ' fî medhi 'l-hulefâ' ve 'l-vüzerâ'*. thk. Abdussettâr Ferrâc, Kahire: Dar'ul-Meârif, 1968.
- İbnü'l-Mu'tezz, Ebu'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed. *Dîvân*. Beyrut: Daru's-Sadr 1961.
- Kadî, Nu'mân. *Ebû Firâs el-Hamdâni el-muvakkif ve 't- teşkil 'il-cemalî*. Umman: Dar'us-Sekâfe, 1982.
- Kehhâle, Ömer Ridâ. *Mu 'cemü kabâ'ili 'l-'Arabi 'l-kadîme ve 'l-hadîse*. Beyrut: Daru'l-ilm, 1968.
- Kürd Ali, Muhammed Ferîd b. Abdirrezzâk b. Muhammed. *Hıtatü 'ş-Şâm*. Şam: Mektebetu'n-Nevevi, 1983.
- Mâcid, Abdulmun'im. *el-'asr 'il-Abbasi el-Evvel*. Kahire: Mektebetu'l-Ancelo Mısıriyye, ts.
- Mahmûd, Hasan Ahmed. Şerîf, Ahmed İbrâhîm. *el-'Alemu 'l İslâmî fî 'asri 'l-'Abbâsî*. Kahire: Daru'l-Fikr'el-Arabi, ts.
- Makkarî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *Nefhu 't-tîb min gusni 'l-Endülüsi 'r-râtîb*. nşr. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru's-Sadr, 1968.
- Mez, Adam. *el-Hadâretü 'l-İslâmiyye fî 'l-karni 'r-râbi ' el-hicrî ev 'aşru 'n-nehda fî 'l-İslâm*. Çev. Muhammed Abdülhâdi Rîde, Beyrut: Dar'ul-Kitabu'l-Arabi, 1957.
- Muhasinî, Zekî. *Şi 'ri 'l -harbi fî edebi 'l-Arabi fî 'l-asreyni 'l-Emevî ve 'l-Abbasi*. Kahire: Dar'ul-Meârif, 1961.
- Mübârek, Zekî. *el-Muvâzene beyne 'ş-şu 'arâ'*. Beyrut: Dar'ul- Fikr, 1936.
- Nâsîf, İmîl. *Evra ' mâ kîle fî 'l-fahr ve 'l-hamâse*. Beyrut: Daru'l-Cîl, 1950.

- Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu‘cemu’l-Luġati’l-‘Arabi el-Mu‘âsira*. Mısır: ‘Âlemu’l-Kutub, 2008.
- Ömer, Farûk. *Buhûsu fî’t-târîhi’l-Abbâsî*. Bağdat: Daru’l-Kalem, 1977.
- Ömer, Farûk. *el-Hilâfetü’l-Abbâsî fî’asri’l-fevda’l-askeri*. Bağdat: Mektebetu’l-Muthanne, 1977.
- Parıldı, Metin. *Ebû Firâs el-Hamdânî ve Şiiri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2014.
- Sâlim, Abdulaziz. *Siyasatü’d-Devletü’l-Abbasiyya fî asriha el-evvel ma’a el-Emevîyyin fî Endülüs*. Mecelle "al-Mu’arrihil-Arabi”, Bağdad, 1975.
- Şâkir, Mustafa. *Devletu benî el-Abbas*. Kuveyt: Vekaletu’l-Metbua’, 1973.
- Şerifbiyani, Muhamed. *el-medhu fî’s-şi’r il-Arabi’l-kadim*. Tahran: Mecellet-u’l-edebi’l-Arabiyyi ve’l-hadarat-i’l-İslamiyye, 2010.
- Şükrî, Yûsuf. *Dîvânu Ebî Firâs*. Beyrut: Dar’ul-Cîl, 2002.
- Watt, William Montgomery. *Islamic Political Thought* Edinburgh 1968. *el-Fikrû’s-siyâsî el-İslâmî “el-mefâhîm el-esâsiyye*. trc. Subhî Hadîdî, Beyrut: Daru’l-Hadâse, 1981.
- Yemânî, Nuf b. Muhammed Ali.” *el-Hikme fî’s-Şi’ri Ebi’l-Bekâ er-Rundî*”. Suudi Arabistan: Camiatu Ummu’l-Kurâ, Arap Dili ve Belagatı, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Zeydân, Corcî. *Târîhu âdâbi’l-luġati’l-‘Arabiyye*, Beyrut: Dar’ul- Mektebetu’l-Hayat, 1997.